

VIGILIA

2010 / 7

JOHANNES OELDEMAN: Esélyek és problémák
az ortodox–katolikus párbeszéd területén
SIPOS ÍRISZ: Gender-ember avagy férfi és nő?
BERÉNYI DÉNES: Hogy látja ma egy fizikus a világot?

RÓNAY LÁSZLÓ: „Lehagyottak”. Mándy Iván
Ayhan Gökhan, Fecske Csaba, Halmai Tamás,
Oláh András, Szöllősi Mátyás és Vörös István versei
RÓNAY ÁGNES: Poe *A holló* című versének magyar fordításai
FERENCZI LÁSZLÓ: Bóka Lászlóról

Szabó Ferenc és Somorjai Ádám a Mindszenty-kutatásról

75. évfolyam	VIGILIA	Július
LUKÁCS LÁSZLÓ:	A Lélekre nyitottan	485
JOHANNES OELDEMANN:	Az eszményítés és a leegyszerűsítés között. Esélyek és problémák az ortodox–katolikus párbeszéd területén (<i>Görföl Tibor fordítása</i>)	486
SIPOS ÍRISZ:	Gender-ember avagy férfi és nő?	495
BERÉNYI DÉNES:	Hogy látja ma egy fizikus a világot?	503
SZÉP/ÍRÁS		
VÖRÖS ISTVÁN:	Közkatonák; Földárnyék; A túlviláglenyomat (<i>versek</i>)	512
OLÁH ANDRÁS:	semmiért; törekeny maradtál (<i>versek</i>)	516
HALMAI TAMÁS:	Emmauszi tanítások; Téli élők; Csillagpor (<i>versek</i>)	517
RÓNAY LÁSZLÓ:	„Lehagyottak”. Mándy Iván (<i>esszé</i>)	519
AYHAN GÖKHAN:	Thomas Bernhard kávéház; Hely; Bűn (<i>versek</i>)	528
RÓNAY ÁGNES:	Egy műfordítói versengés (<i>esszé</i>)	530
FECSCKE CSABA:	Lábnymok; Nem menekülhetsz (<i>versek</i>)	535
SZÖLLŐSI MÁTYÁS:	Állapotok (<i>versek</i>)	536
MAI MEDITÁCIÓK		
LÁBADI ZSOMBOR:	Az univerzalitás alapjai Babits Mihály és Alain Badiou írásaiban	537
EGYHÁZ A VILÁGBAN		
SZABÓ FERENC:	„Egy lehetetlen vállalkozás”. Széljegyzetek egy <i>Bevezetés</i> hez	545
SOMORJAI ÁDÁM:	Régi és új a Mindszenty-kutatásban. Zágon József ismeretlen levele Mindszenty Józsefhez	548
NAPJAINK		
FERENCZI LÁSZLÓ:	Bóka Lászlóról	552
KRITIKA		
ÉRFALVY LÍVIA:	<i>Nyugati népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról</i>	554
SZEMLE		
	(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	558

A Lélekre nyitottan

Az évfordulók bűvöletében élünk: a legkülönbözőbb intézmények és orgánumok kötelességszerűen emlékeznek meg egy-egy kiemelkedő eseményről vagy személyiségről. Ha nem viszik túlzásba, ez persze hasznos lehet arra, hogy elevenen tartsa a múlt emlékét; de arra is, hogy kritikusan szembesítsük a múltat a jellel: vizsgáljuk felül a történelmet mai látásmódunk alapján, és megfordítva: a múlt tapasztalatait hívjuk segítségül mai problémáink megoldására.

Matteo Ricci nevét talán csak az egyház történetében járatosabbak ismerik. Halálának 400. évfordulóján mégis világszerte megemlékeznek róla, hiszen a Távol-kelet felé irányuló misszióinak egyik legkiemelkedőbb alakja volt. Tevékenysége alapvető szemléletváltást jelentett a „pogányok” megtérítésére irányuló misszióban. Ricci minden szempontból integrálódott a helyi kultúrába: öltözködésében, életmódjában, nyelvhasználatában kínaivá lett a kínaiak között. Nem avval kezdte, hogy az Evangéliumról prédikált, nem emlegette lépten-nyomon a keresztény értékeket, hanem alkalmazkodott környezetének kultúrájához, és azt próbálta tágitani.

A II. Vatikáni zsinat egyik legfontosabb kulcsszava a dialógus lett VI. Pál pápa első, programadó enciklikája nyomán. A pápa szerint az egyház különféle módokon állhat (állt) kapcsolatban a világgal: kivonulhat belőle, elzárkózhat tőle, vagy éppen fordítva, „szent” háborút indíthat ellene, hatalmi túlsúlyra törekedve, hogy Isten nevében uralkodjon felette. Ma e módszerek egyike sem használható, jelentette ki a pápa: „Mi azonban úgy látjuk, hogy az egyháznak a világgal való kapcsolata a párbeszéd alakjában valósulhat meg a legjobban.”

Matteo Ricci a dialógus embere volt, aki őszinte párbeszédre törekedett mindenkivel, akivel találkozott. A valódi dialógus azonban feltételezi, hogy mindkét fél elfogadja: lehet, hogy nincs (mindenben) igaza, illetve hogy (valamiben) a másiknak van igaza. A zsinat a dialógus elvi alapjait rakta le a másként gondolkodó emberekkel és a többi vallásokkal folytatott párbeszédben. Kijelentette, hogy „az igazság magvai” megtalálhatóak más vallásokban is; hogy ott is tevékenykedhet a „Szentlélek, az Igazság Lelke titokzatos, általunk nem látható módon”: „ebben az esetben a Titokzatos Test keretein kívül működik”.

A keresztény a dialógus embere. Abban a meggyőződésben él, hogy Isten a szeretet és a boldogság útjára hív meg minden embert, s meghívása Jézus Krisztus üdvözítő tevékenységében érte el csúcspontját. De tudja azt is, hogy a Feltámadott Lelke titokzatosan, mégis hatalmasan ott működik a történelemben annak kezdete óta, nemcsak az intézményes egyházban, hanem azon kívül is. Ezért tisztelettel közeledik minden jószándékú emberhez, mert az igazság és a jóság, a szolgálatkészség és a szolidaritás minden formájában Krisztus szeretetre hívó Lelkének működését fedezi fel.

JOHANNES
OELDEMANN

Az eszményítés és a leegyszerűsítés között

Esélyek és problémák az ortodox–katolikus párbeszéd területén

1964-ben született, a paderborni Johann Adam Möhler Institut für Ökumenik igazgatója. Számos könyve jelent meg főleg az ökumené területén. Jelen írása a Renovabis német katolikus segélyszervezet 2009. szeptemberi kongresszusán hangzott el, amely a kelet és nyugat ökumenikus kérdéseivel foglalkozott.

Nem könnyű feladat áttekintést adnunk az ortodoxok és a katolikusok között folyó ökumenikus párbeszéd jelenlegi állásáról, napjainkra ugyanis — hála Istennek — rendkívül sokféle ökumenikus kapcsolat alakult ki egyházaink között. Ha megpróbáljuk nagy vonalakban szemügyre venni a mai helyzetet, könnyen előfordulhat, hogy arról kezdünk beszélni, egyrészt mennyire csodálja számos nyugati keresztény a keleti liturgiát és spiritualitást, másrészt milyen bírálattal illetik ortodox egyházi vezetők a nyugati kereszténység liberalizmusát és erkölcsi relativizmusát. Nem hajlanak-e a nyugati keresztények az ortodox kereszténység idealizálására? És nem figyelhető-e meg másrészt, hogy ortodox részről könnyen leegyszerűsített képet alkotnak a nyugati kereszténységről? A médiumok gyakran ilyen egyoldalúan állítják be a keleti és a nyugati egyház viszonyát. Az eszményítés és a leegyszerűsítés kettősségével ugyanakkor szintén nem jellemezhető pontosan a sokkalta összetettebb valós helyzet. Ezért először is szeretném feltérképezni az ortodox–katolikus kapcsolatok bonyolult területét, majd a kapcsolatokban jelentkező problémákra térek rá, harmadik lépésben a körvonalazódó esélyeket tekintem át, s végül azt vizsgálom meg, miként törekedhetünk ma az egyház egységére.

1. A tényleges sokféleség

Az ortodoxia három csoportja

Az ortodoxok és a katolikusok közötti ökumenikus kapcsolatok jelenlegi állásáról képet nyújtani igyekezve először is azt kell tudatosítanunk magunkban, hogy nem beszélhetünk csak úgy általánosságban ortodoxiáról. Felekezettani szempontból az ortodox kereszténység ugyanis három csoportra tagolható; a három csoport évszázadok óta egymástól különváltan működik, egyházi közösség nincs közöttük. Az első a keleti asszír egyház, ez a kelet-szír rítust követő, eredetileg Mezopotámiában honos egyház, amely a középkorban Indiától Közép-Ázsián át egészen Kínáig hatalmas területen elterjedt, ma már azonban csupán néhány százezer tagja van Irakban, Iránban és az észak-amerikai diaszpórában. A második csoporthoz a 451-es Khalkédóni zsinat után a birodalmi egyháztól elszakadó és azóta önálló egyházi családot alkotó ortodox egyházak sorolhatók: a koptok, a szírek, az örmények, az etiópok, az eritreaiak és az indiai malankárok. A harmadik csoportba a khalkédóni határozatokat annak idején a nyugati egyházakkal együtt elfogadó keresztények tartoznak, akiknek rítusát és egyházjogát nagyrészt a Kelet-Római Birodalom fővárosa

határozta meg. Ezek az angolul *Eastern Orthodox*nak, más nyelveken többnyire egyszerűen ortodoxnak nevezett, bizánci rítusú egyházak saját meggyőződésük szerint egyetlen egyházat alkotnak, jóllehet mindegyiknek megvannak a maga nemzeti jellegzetességei. A legnagyobb ilyen ortodox egyházak közé tartozik a görög, az orosz, az ukrán, a román, a bolgár, a szerb és a grúz. A következők során csupán az utóbbi egyházakkal folytatott ökumenikus párbeszédről lesz szó. És az ortodox világ sokféleségének tudatosításához végül arra is szükség van, hogy a nyugat-európai államokban és Észak-Amerikában élő, több százezernyi ortodox keresztényről se feledkezzünk meg, akik egyrészt egyértelművé teszik, hogy az ortodox egyház mára ugyanúgy elterjedt az egész világon, mint a katolikus, másrészt mivel a nyugati kultúra területén élnek és dolgoznak, lehetőségük van arra, hogy az ortodoxok és a katolikusok között folyó párbeszéd egyik motorja legyenek.

Sokféleség a katolikus egyházban

Ha ezek után a katolikus egyházat vesszük szemügyre, szintén nagyobb fokú sokféleséggel szembesülünk, mint feltételezni szokás. Először is különbséget kell tennünk a latin rítusú katolikus egyház és a különböző keleti rítusokat követő, Rómával egyesült egyházak között. Az újkor elején kialakult, ma már meghaladottnak számító egységtörekvések következtében szinte valamennyi ortodox nemzeti egyháznak van Rómával egyesült megfelelője. Ezek az egykor az ortodoxok és a katolikusok közötti egység csírasejtjeinek szánt egyházak ma több szempontból is botránykövei az ortodox–katolikus párbeszédnek. Ugyanakkor e téren is ki kell emelnünk, hogy mindez csak kelet-európai kontextusban van így, a Közel- és Közép-Keleten gyakran termékeny együttműködésre képesek az ortodoxok és a görög katolikusok, akár közös templomokat is építenek. Ezért az ortodox–katolikus párbeszéddel kapcsolatban nem emlegethetjük csak úgy egyszerűen az egyesült egyházakat, hiszen még Kelet-Európán belül is komoly különbségek vannak köztük, például az egyesült ukrán vagy román „népegyház” és az egészen kicsiny albán vagy horvát görög katolikus közösségek között.

A párbeszéd különböző formái: bizottságok

A sokféleség tudatosításához végül az is elengedhetetlen, hogy áttekintsük, milyen sokféle területen zajlik ökumenikus párbeszéd az ortodoxok és a katolikusok között. Először is természetesen a párbeszéd folytatásával megbízott hivatalos bizottságokat kell megemlítenünk. Miután az 1980-as években kidolgozta az egyház- és szentség-tani kérdésekkel foglalkozó alapvető dokumentumokat, a Rómával egyesült egyházak kelet-európai újjáéledésének következtében 1990-től válságos időszakon ment keresztül a nemzetközi ortodox–katolikus bizottság. 2006-ban a szervezet újra megkezdte a működését, s az azóta megjelentett ravennai dokumentumban a konciliaritás és a primátus viszonyának problémáját, vagyis az ortodoxok és a katolikusok közötti viták egyik legfőbb kérdését boncolgatta. 2009 végén a bizottság Cipruson rendezett konferenciát, amely azt vizsgálta, miként ítélték meg a primátus kérdését az első keresztény évezredben. A nem-

zetközi bizottságon kívül nemzeti és regionális szinten is működnek hasonló szervezetek, amelyeknek fontos dokumentumokat köszönhetünk. A franciaországi ortodox–katolikus bizottság például már 1991-ben figyelemre méltó szöveget adott ki arról, hogy miként értelmezendő a római primátus az egyházak communióján belül. A hasonló jellegű német szervezet a 90-es években elsősorban a szentségek értelmezésével és a szentségi lelkipásztorkodással foglalkozott. Észak-Amerikában már 1965-től rendszeresen gyűlésezik egy ortodox–katolikus konferencia, amely jól átgondolt dokumentumokat szövegezett meg, legutóbb 2006-ban a Filioque kérdéséről.

Püspöki karok

A teológiai bizottságokon kívül a püspöki konferenciák és egyes püspökök is tartanak fenn hivatalos kapcsolatot az ortodox egyházak képviselőivel. Különösen élénk tevékenységet végez e téren az olasz és a német püspöki konferencia. Az olasz helyzet talán azzal függ össze, hogy egyrészt a bizánci kultúra évszázadokon át jelen volt az itáliai félszigeten, másrészt ortodox hívők a mai napig gyakran zarándokolnak Olaszországba, például Szent Miklós püspökhöz, akinek a csontjait Bariban őrzik. Németországban a püspöki konferencia ortodox teológushallgatók részére kidolgozott ösztöndíjprogrammal is igyekszik előmozdítani az ortodox egyházzal folytatott párbeszédet, az ökumenikus bizottság keretében működő, *Keleti egyházak* nevű munkacsoporton keresztül ápol kapcsolatokat ortodox felekkel, és önálló teológiai párbeszédet is folytat, például a moszkvai patriarkátussal, amellyel hosszabb szünet után 2009 decemberétől újra folytatódhatnak a tárgyalások.

Nem hivatalos munkacsoportok

A párbeszéd harmadik színterét a nem hivatalos egyeztetések és munkacsoportok alkotják. E téren már évtizedek óta komoly eredményeket ér el a bécsi Pro Oriente alapítvány. Szintén jelentősek az észak-olaszországi Bosében alapított ökumenikus közösség keleti spiritualitással foglalkozó konferenciái és a lelkiségi mozgalmak (a Sant'Egidio vagy a Fokolare) által ápolts személyes kapcsolatok. Meg kell említenünk végül a 2004-ben Paderbornban létrehozott St. Irenaeus nemzetközi ortodox–katolikus munkaközösséget, amelynek évente megrendezett konferenciái elsősorban a primátus elméleti és gyakorlati mozzanatainak viszonyával kapcsolatos kérdéseket tűzik programjukra.

A párbeszéd negyedik síkjaként említhetők a hívő közösségek és a hívő emberek között kialakuló kapcsolatok, amelyek gyakran magánszemélyek kezdeményezésére jönnek létre, de felbecsülhetetlen szerepük van az ortodoxok és a katolikusok közötti kapcsolat elmélyítésének szempontjából.

2. A meglévő problémák

Jóllehet az elmúlt negyvenöt évben az ökumenikus kapcsolatok sokrétű hálójá alakult ki az ortodoxok és a katolikusok között, a párbeszéd alkalmával mindig ugyanazok a kérdések merülnek föl: a szakadás okai, a mai konfliktusok és a jövőbeli kapcsolatokat érintő elképzelések. Itt csupán három kérdéskört emelek ki, amelyek vé-

**Primátus és
szinodalitás**

leményem szerint meghatározó jelentősége van az ortodox–katolikus párbeszéd szempontjából: a primátus és a szinodalitás, a nemzet és az egyetemesség, a reform és a folytonosság viszonyát.

Vegyük először a primátus és a szinodalitás kérdését, amellyel a nemzetközi bizottság által kiadott ravennai dokumentum is foglalkozott. A szövegbe adott katolikus reakciók kiemelték, hogy az ortodox egyház először ezzel a dokumentummal ismerte el, hogy az egyetemes egyház síkján szükség van primátusra. Ez ugyan igaz, de csak „az egyetemes síkon meglévő primátus tényére” vonatkozik, gyakorlatának mikéntjét már nem érinti. Csakhogy pontosan a pápa jurisdikciós és tanítóhivatali kompetenciáinak kérdése jelenti az ortodox–katolikus párbeszéd egyik kulcsproblémáját. E téren a párbeszéd következő szakaszában a nemzetközi bizottságnak még számos tisztázatlan kérdést meg kell válaszolnia. Ennélfogva a ravennai dokumentum még nem oldja meg a primátus kérdését. A szöveg legfontosabb és a jövő szempontjából döntő hozadékát abban látom, hogy az egyház valamennyi síkján elismeri a primátus és a szinodalitás kölcsönös függését. Ha ezt komolyan vesszük, a ravennai dokumentum nem csupán az ortodoxokat, de a katolikusokat is komoly kihívással szembesíti. Egyrészt ugyanis a katolikus egyházban léteznek ugyan formái a szinodális tanácsadásnak, de (a katolikus keleti egyházak kivételével) alig van lehetőség a szinodális döntéshozásra. Másrészt a ravennai dokumentumban vázolt egyházi struktúra szerint a pápai primátus szintje alatt is kellene létezniük primátusi viszonyoknak. A katolikus egyházon belül e szempontból is a katolikus keleti egyházak jelentik az egyetlen pozitív példát: csak itt van — legalább részleteiben — efféle tekintélyük a pátriárkáknak, illetve metropolitáknak. Ezért az ortodoxiával folytatott ökumenikus párbeszéd szempontjából előnyös lenne, ha megerősödne a katolikus pátriárkák és metropoliták, illetve a hozzájuk tartozó szinódusok tekintélye. A katolikus keleti egyházak autonómiájának megerősödése csökkentené ugyan a Vatikán befolyását és hatalmát, ezt a veszteséget azonban jócskán kiegyensúlyozná, hogy növekedne az egyházak közötti kapcsolatok terén meglévő tekintélye.

**Nemzet és
egyetemesség**

A párbeszédben érintett második kérdéskört a nemzet és az egyetemesség viszonya jelenti. Természetesen minden egyház vallja, hogy a keresztény hit fölötte áll a nemi, társadalmi, faji és nemzeti határoknak. Ennek ellenére legkésőbb a 19. század óta szoros kapcsolat figyelhető meg a nemzeti tudat és az egyháztagság között. Jóllehet ez az összefonódás ma inkább az ortodoxián belül jelentkezik, lényegében minden népegyházi meghatározottságú társadalomban megvan. Az egyház és a nemzet nemcsak Görögországban és Oroszországban, de a lengyeleknél és a spanyoloknál is oly szoros egységben van, hogy egységük olykor mintha már-már háttérbe szorítaná a keresztény hit egyetemességét. Az egyház nemzeti kötődése katolikus részről azonban inkább rejtett probléma, az ortodox egyházakban viszont egészen látható formát is ölt. Különösen a nyugati diaszpórában, ahol különböző

patriarkátusok ortodox püspökségei működnek egymással párhuzamosan, jöllehet az ortodoxok alapvetően egyetlen egyháznak tekintik magukat, s ezért egyazon helyen egyetlen püspök alá kellene tartozniuk. A probléma azonban hagyományosan ortodox országokban is felszínre kerül, főként olyan esetekben, amikor párhuzamos egyházi struktúrák alakulnak ki, például Észtországban, Ukrajnában vagy Moldovában. A nemzetiség kérdése, illetve az anyaegyházzal fenn tartott viszony (kötődés vagy elszakadás) mindezekben az ortodoxián belül felmerülő problémakörökben szerepet játszik. És ha a nemzetiségi szempont lekerül a színről, megjelenik helyette a területi elv, mint például az orosz ortodox egyháznál, amely multinacionális egyháznak tekinti magát, mert nem csupán született oroszok, hanem a poszt-szovjet területek számos nemzetiségének képviselői vannak a tagjai között. A moszkvai patriarchátus ily módon próbálja megvédi „kánoni területét” a szintén igényekkel fellépő ortodox csoportokkal szemben, ugyanakkor a katolikus egyház további terjeszkedését is igyekszik megakadályozni, amint azt az Orosz Föderáció területén felállított négy katolikus egyházmegye körül kirobbant viták tanúsítják. Akár a nemzeti, akár a területi elvet hangsúlyozzák, mindkét esetben megkérdőjeleződik a kereszténység egyetemes jellege és Jézus Krisztus egyházának katolicitása. Azzal az ortodoxok is tisztában vannak, hogy a jelenlegi helyzet nem éppen eszményi. Számos vonatkozó kérdésre megoldásnak kellene születnie a már évtizedek óta tervezett Pán-ortodox Szinóduson, amelynek előkészítése most új lendületet kapott. Ahhoz, hogy lényegi előrelépések történjenek az ortodox–katolikus párbeszédben, előbb a Pánortodox Szinódusnak el kell érnie, hogy egyetértés szülessen magán az ortodoxián belül.

Reform és folytonosság

A harmadik kérdéskör az egyházi reform és az egyházi folytonosság viszonyát érinti. A hagyomány és a megújulás egymáshoz rendelése a katolikus és az ortodox egyházban egyaránt igen kényes dolognak számít, s ezért az egyházi vezetés mindkét részről igen visszafogottan nyilatkozik róla. Az ortodox egyházat a hagyomány egyházának szokás tartani. Számos ortodox büszkén vallja, hogy csak az ő egyházuk őrizte meg változatlanul az ókori egyház hagyományát. Az efféle vélekedések nem csupán azokat az ortodox egyház struktúráiban bekövetkezett lényegi változásokat hagyják figyelmen kívül, amelyeket a 15. századi események (a bizánci császárság vége), a 18. századi fejlemények (Nagy Péter cár egyházreformja) és a 20. századi átalakulások (az Oszmán Birodalom és az orosz császári berendezkedés összeomlása) hoztak magukkal, de merev tradicionalizmusba is csúsznak, amelynek tükrében a hit élő fejlődése megrekedt valahol a 10. és a 14. század között elhelyezett fiktív időpontban. Az ilyen tradicionalista felfogásokkal szemben a párizsi Saint-Serge teológusai azt hangsúlyozzák, hogy az ortodox egyház a Szentlélek egyháza, amelyből soha nem hiányzott a hagyomány élő fejlődése, s ezért igazodni tudott új kulturális kontextusokhoz, és egymástól nagyban eltérő társadalmakban tudta inkulturálni a keresztény hitet. Az orto-

dox egyházat gyakran éri az a vád, hogy szerencsétlenségére nem ment át felvilágosodási folyamaton. A magam részéről viszont nem kívánom ortodox testvéreinknek, hogy rövid idő leforgása alatt menjenek végig azon a tanulási folyamaton, amelyet a mi egyházunk több mint kétszáz éven át abszolvált. Csakhogy, hangsúlyozza ma már sok ortodox teológus is, az ortodox teológia sem kerülheti el, hogy számot vessen a modernitás és a posztmodern felvetette problémákkal. Katolikus részről elsősorban a II. Vatikáni zsinat nézett szembe a modernitás kérdéseivel. Sajnálatos módon az utóbbi években katolikusok is fogalmaztak meg súlyos kifogásokat a katolikus egyház posztkonciliárius fejlődésével kapcsolatban. Bizonyos körök szemében megrendítette a katolikus identitást, hogy a zsinat radikális fordulatot és nyitást hirdetett. XVI. Benedek pápa már első hivatali évében fontos beszédet intézett a bíborosi kollégiumhoz a zsinat hermeneutikájáról, s hangsúlyozta, hogy nem fogadja el a „diszkontinuitás hermeneutikáját”. Figyelemre méltó, hogy ugyanakkor nem a „folytonosság hermeneutikája” mellett állt ki, hanem a „reform hermeneutikájáról” szólt, amely megőrzi a hagyományos örökséget, de „korunk szükségleteivel” is számot vet. A pápa szerint az a feladatunk, hogy megfelelőképpen „ötvözzük a hűséget és a dinamikát”. A folytonosság megőrzésének és a reformok vállalásának ötvözése valamennyi egyházhhoz kihívást intéz. Szembe kell néznünk ezzel a kihívással, más különben a múltba ragadva a hagyományos formákhoz ragaszkodunk, ahelyett, hogy helyet teremtenénk a jövőben a keresztény hitnek, s így megnyitnánk az utat Isten országának.

3. A lehetőségek megragadása

A primátus kérdése

Azt vizsgálva, hogy milyen esélyek kínálóznak az ortodox–katolikus párbeszéd előmozdítására, véleményem szerint nem követhetjük el azt a hibát, hogy megpróbálunk hátat fordítani a problémás tényezőknél, s más területeket állítunk előtérbe, például a liturgiát és a spiritualitást. Határozott álláspontom, hogy a fontos elméleti kérdések feltérképezése egyszersmind az ökumenikus folyamatok szempontjából is biztosít pozitív lehetőségeket. Ha tudatosítjuk, hogy a primátus és a szinodalitás viszonya nem pusztán a katolikus egyházon belül jelent nehézséget, s a nemzeti kötődés és a keresztény egyetemesség viszonyának helyes meghatározása nemcsak az ortodoxiának probléma, éppen ellenkezőleg: a két terület — akárcsak a reform és a folytonosság viszonya — mindkét egyházat kihívás elé állítja, akkor megpróbálhatunk közösen megoldást találni arra, hogy a jövőben miként határozható meg az említett tényezők viszonya. Ehhez tudatosítanunk kell, hogy a második évezred során érvényes ekkleziológiai modell a harmadik évezredben talán már nem lehet irányadó. Ortodox részről rendszeresen kiemelik, hogy az első évezred modelljét kell alapul vennünk. Joseph Ratzinger pápává választását ortodox részről alighanem azért is üdvözlötték egyhangúlag, mert sok ortodox teológus emlékezett még következő híres szavaira: „A primátus kérdésében Rómának nem szabad többet követelnie a Kelettől annál, mint

ami az első évezredben gyakorlati és elméleti téren megvolt.” Ratzinger állítása első pillantásra könnyen belátható és logikus. Mégsem tud megoldást kínálni a primátus sokat vitatott kérdésére, egyszerűen azért, mert a mai napig nem sikerült közösen tisztázni, hogy milyen volt az első évezredben a primátus elmélete és gyakorlata. Elképzelhető, hogy történeti kutatások nyomán egyszer majd kialakul közös álláspont a primátus korai elméletéről. Ez azonban nem jelenti, hogy a gyakorlat mindig összhangban volt az elmélettel. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a harmadik évezred globalizált világában az első évezredhez képest teljesen új módon kell gyakorlati formát öltenie a primátusnak. Éppen ezért a primátus kérdése nem a múlt alapján, hanem a jövőre való közös felkészülés alapján oldható meg. Valószínűleg pontosan ez volt II. János Pál pápa szándéka, amikor *Ut unum sint* kezdetű ökumenikus enciklikájában arra hívta a többi keresztény egyház képviselőit, hogy vele együtt gondolkodjanak a primátus gyakorlásának olyan formájáról, amely nem fosztja meg őket küldetésük lényegi elemeitől, de összhangban van az új szituációval (UUS 95).

Egyetemesség

Ugyanez mondható el a nemzet és az egyetemesség problémájáról. Egyházaink egyetértenek abban, hogy a kereszténység nem elvont tanítás, hanem élő hit, amelyet inkulturálnunk kell a különböző kontextusokban. Az első évezredben a keresztény hit elsősorban a római, a görög és a szír kultúrába épült be. Az ezredfordulón új hatások is érvényesültek: a frank, a germán és a szláv kultúra. Az egész világra kiterjedő misszió nyomán a 16. és a 18. század között új kultúrák kerültek érintkezésbe a kereszténységgel, amelyet az akkoriban a kereszténység egyetemes formájának tekintett nyugati berendezkedés gyakran teljesen átalakított. A 19. századi Európában szorosan összefonódott egymással az egyház és a nemzet. Ortodox részről ugyan elítélték az etnophületizmust, az egyházat túl szoros szálakkal a nemzethez kötő felfogást, de olyan szoros kötelékbe került egymással az egyház és a nemzeti kultúra, hogy a mai napig minden orosz potenciális ortodoxnak és minden lengyel potenciális katolikusnak számít. A nemzeti konfliktusok gyakran felekezeti mázt vagy alapot kaptak, s ezért például a mai napig súlyosan terhelt a szerbek és a horvátok viszonya. Ma már viszont egy sor olyan ökumenikus projekt működik, amelynek célja a *healing of memories*, az emlékezet meggyógyítása. Megítélésem szerint azonban az ilyen projekteknel gyakran felcserélődik a helyes sorrend: a *healing of memories* előtt a *dealing of memories*nek kellene sorra kerülnie, vagyis mielőtt meggyógyítanánk az emlékezetet, előbb meg kellene tanulnunk, hogyan bánjunk vele. Úgy vélem, hogy az ukrán és román ortodox és egyesült egyházak közötti konfliktusok terén is fontos ez az alaptétel.

Hagyomány és reform

Vegyük szemügyre röviden a harmadik problémás területet, az egyházi reform és folytonosság viszonyát, illetve az ökumenikus párbeszéd idevágó lehetőségeit. Először is alighanem ennek a területnek az ökumenikus megvitatása lehetne a könnyebb feladat, hiszen egyértelmű, hogy e szempontból egyik fél sem léphet föl a másik tanító-

mestereként. Mindkét egyház hangsúlyozza az apostolok egyházával meglévő folytonosságát. Mindkét egyházban egyaránt van példa sikeres és elvetélt reformokra. Mindkét egyházban vannak tradicionalista körök, amelyek minden reformban az egyház identitását fenyegető veszélyt látnak, s többnyire az ökumenikus párbeszédtől is zárkóznak. Érdekes, hogy tradicionalizmusuk gyakran 17–19. századi katekizmusokat és liturgikus könyveket, vagyis az egyház történetét tekintve meglehetősen kései „hagyományokat” tart mércének. A tradicionalisták nem látják, hogy rituális és nyelvi készletük nem az egyház változhatatlan hagyományát, hanem évszázadokon át tartó hagyományozási folyamat eredményét tükrözi. A hagyomány óhatatlanul megmerevedik, ha nem változik. A hit elhal, ha nem illeszkedik az adott történelmi kontextushoz. Ezért számos 20. századi ortodox teológus az egyház „élő hagyományáról” beszél, amely azonban csak akkor őrzi meg elevenségét, ha nyitott a változásokra. Ha ökumenikus kontextusban az egyház hagyományáról esik szó, könnyen visszahúzó tendenciák jutnak eszünkbe. Valójában azonban a *traditio* áthagyományozást, továbbadást jelent. Más szóval a jövőre irányul, a hit továbbadása a célja. Ezért Joannis Zizioulas és sok más kortárs ortodox teológus nagy hangsúlyt helyez az egyház eszkatologikus dimenziójára. Az egyház nem csupán őrzi az apostolok hagyományát, de előre is nyúl Isten országára, amely az egyház révén már ebben a világban hatékonyan jelen van. Ebben az eszkatologikus perspektívában olyan dinamikus erő rejlik, amelynek tükrében az egyházi reformok már nem a folytonosság ellenségeinek, hanem a jövő felé vezető út lépéseinek mutatkoznak. Ennélfogva a második részben vázolt problémás területek kivétel nélkül pozitív lehetőségeket is kínálnak az ökumenikus párbeszéd előrehaladásához.

4. Az egység nyomában

Ha ezután megpróbáljuk megfogalmazni, hogy az ortodox–katolikus párbeszéd keretében milyen utakon törekedhetünk az egységre, azt kell állítanunk, hogy nem kell egészen új utakat találnunk vagy kitálcálnunk, hanem arra kell ügyelnünk, hogy milyen utakon járt az egyház a múltban és miként mozgott a második részben felvázolt pólusok között. Ha készek vagyunk törekedni az egységre, tudatosítanunk kell, hogy nem strukturális, hanem élő egység a célunk, nem szellemi, hanem lelki, nem helyreállított, hanem újra felfedezett egység.

Megélt egység

Hogy mire gondolok? A keresett egység nem strukturális jellegű, hanem megélt valóság. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy az egyháznak ne lenne szüksége struktúrákra, s kizárólag karizmatikus csoportosulást alkotna. Az ortodoxok és a katolikusok között egyetértés van az egyház alapstruktúráival, például a püspöki struktúrával kapcsolatban. Ezeken az alapstruktúrákon túlmenően azonban nincs szükség valamiféle uniform szervezeti struktúrára, hanem megélt egységet kell elérnünk, amely a püspökök, a teológusok és a hívek élő kapcsolatával jár együtt. Ezért ha az egység nyomában járunk, személyes kapcsolatokat kell lehetővé tennünk: testvérközös-

Lelki egység

ségek alakulhatnak, kolostorok vehetik fel a kapcsolatot egymással, ortodox és katolikus püspökök közös konferenciákat szervezhetnek.

Azt is mondtam, hogy nem szellemi, hanem lelki egységre kell törekednünk. Az ortodoxok és a katolikusok évszázadok óta más-más szellemi világban élnek, eltérő gondolkodásformát alakítottak ki, eltérő filozófiai szemléletmódokat sajátítottak el, és önálló szellemi kultúrát építettek ki. Véleményem szerint nem cél, hogy egységesítsük ezeket az eltérő szellemi kultúrákat. A II. Vatikáni zsinat ökumenikus dekrétuma szerint „mind Keleten, mind Nyugaton más-más módszerhez és eljáráshoz folyamodtak a kinyilatkoztatott igazság feltárásában” (UR 17); a zsinat továbbá megállapítja, „hogy hol az egyik, hol a másik fogta fel megelőzőbben, vagy világította meg jobban a kinyilatkoztatott hittitkok egyes szempontjait. Ennélfogva többnyire nem arról van szó, hogy teológiai fogalmazásaik el-ellenkeznek egymással, hanem inkább arról, hogy kiegészítik egymást” (uo.). A hagyományoknak ez a komplementaritása kioltódna, ha megpróbálnánk egységesíteni szellemi világainkat, ha megpróbálnánk összeolvasztani gondolkodási horizontjainkat. A szellemi világban meglévő legitim sokféleségnek ugyanakkor lelki egységen kell alapulnia. Az említett dekrétumban a II. Vatikáni zsinat az egész ökumenikus mozgalom lelkének nevezi a lelki ökumenizmust. A bevezetésben már utaltam arra, hogy sok nyugati keresztény csodálja a keleti liturgiát és spiritualitást. A lelki egység nem alakítható ki egyoldalúan. Ezért annak érdekében is erőfeszítéseket kell tennünk, hogy az ortodox hívők megismerjék a Nyugat vallási kincseit. Kíváncosnak tartanám például, ha több nyugati misztikus írásait fordítanák le keleti nyelvekre. Ily módon meg tudnánk mutatni ortodox párbeszédpartnereinknek, hogy a nyugati egyház a középkorban — a teológiai értekezések keltette látszat ellenére — egyáltalán nem kövült bele skolasztikus tanrendszerekbe, hanem eleven spiritualitásnak is otthont adott. Ortodox részről már történetek kísérletek a nyugati kereszténység örökségének integrálására, gondoljunk csak Jonafan érsek gregorián dallamokat megszólaltató Aranyuszájú-liturgiájára vagy Hilarion érsek karácsonyi oratóriumára és Máté-passiójára. Az ilyen bátorító példákban azonban még sokkal többre lenne szükség ahhoz, hogy a keleti és a nyugati egyház valóban át tudja adni egymásnak a kincseit.

Újra felfedezett egység

Nem helyreállított, hanem újra felfedezett egység — ezzel két dolgot szeretnék aláhúzni. Először is azt, hogy egyházaink között soha nem szakadt meg teljesen az egység. A szakadás nem hatolt hitünk gyökereiig. Ezért nem kell helyreállítanunk az egységet, hanem újra fel kell fedoznunk közös gyökereinket, hogy új erők fakadhassanak belőlük. Ha észre tudjuk venni és megbecsülni a megélt hit formáinak sokféleségét, tudatában vagyunk a problémás területeknek, és kihasználjuk azokat a lehetőségeket, amelyeket az ökumenikus közeledéshez nyújtanak, akkor Isten segítségével siker koronázhatja az egységre törekvő erőfeszítéseinket.

Görföl Tibor fordítása

Gender-ember avagy férfi és nő?

SIPOS ÍRISZ

1968-ban született, irodalomtörténész. A németországi ökumenikus „Offensive Junger Christen — OJC” közösség református tagja, az OJC-szerkesztőség munkatársa.

¹www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=21295

²www.nfu.hu/download/21024/VOP_munkafuzet_net.pdf

³A fogalmat először az 1985-ben Nairobiban megrendezett 3. Nők Világkongresszusán vitatták.

Ez évben léptünk az Európai Bizottság által meghirdetett *Gender Equality Roadmap* (Ütemterv) 2006–2010 lezáró szakaszába. Magyarországon számos intézmény és munkacsoport fáradozik a *gender mainstreaming* megvalósításán. Közös célkitűzésüket a Szociális és Munkaügyi Minisztérium honlapján olvashatjuk: „A két nem egyenlő arányú képviselte a döntéshozatalban, egyenlő mértékű gazdasági függetlensége, a szakmai és a magánélet összeegyeztetése; a nemi bűncselekmény valamennyi formájának felszámolása, a nemekhez kötődő sztereotípiák leküzdése; valamint a nemek közötti egyenlőség előmozdítása a kül- és fejlesztési politikákban.”¹ A múlt esztendő végére el is készült a kormányzati szintű gender mainstreaming tréning *Partszélről a fősodorba* című kézikönyve.² Ennek alapján indul be idén önkormányzati szinten is a képzés.

A gender mainstreaming körül már a fogalom bevezetése óta³ hevesen folyik a vita, ami helyénvaló, hiszen egy a társadalmi élet minden ágára kiterjedő irányelv implementálásához széles konszenzusra lenne szükség. A disputa nem is a tárgyi céljai és módszerei kapcsán robbant ki, hanem a „gender” fogalom mögött húzódó elvi kérdéseken. Megnehezíti a tárgyi érvelést, hogy még nincsen bejáratott magyar megfelelője, bár valójában más nyelven sem létezik, de még az angolban sem igazán egyértelmű a jelentése. Ebből kifolyólag a gender mainstreaming jelige alatt egymástól eltérő, egymásnak merőben ellentmondó programok kerülnek fősodorba. Legyen az a munkahelyi óvodák támogatása a dolgozó anyák tehermentesítésére, vagy pedig a nemekre jellemző viselkedési szerepminták tudatos és kontrollált leépítése az ovikban. Belefér a prostitúció embertelen voltáról és káros hatásáról való felvilágosítás, de a prostituált szakma társadalmi elfogadtatása és kiépítése is. Gender-projektként megvalósulhat egy „politikailag korrekt” exegézis a homoszexualitás biblikus értékéről, de megvalósulhat olyan egyházi rendezvény fiúk, illetve lányok számára is, amelynek központjában a hagyományos szexuálerkölc áll.

A gender mainstreaming aktivistái — ha tudják, ha nem — éppenséggel a keresztény normarendszerben kialakult etoszra hivatkoznak. Az emberek s egyszersmind a nők és férfiak alapvető egyenértékűsége és méltóságuk felmondhatatlansága, az igazságosság, a javak méltányos elosztása, a kisebbségek védelme, a kirekesztő rendszerek elleni prófétai fellépés — ezek képezik a zsidó-keresztény kijelentéstörténet mérőföldköveit és a hegyi beszéd alappilléreit. A gender mainstreaming tehát kiváló hatékonysági területet nyújthat (na) a keresztény erkölcs és hit alapján működő kezdeményezéseknek, s milyen jó volna, ha

⁴Vö. Dominik Klenk:
A nemek összezavarása.
Gender mainstreaming.
A férfi és a nő vége?
Kairosz, Budapest, 2009.

**Gender mint
bölcseleti kategória
és eszköz**

Gender mint identitás

⁵John Money amerikai pszichológus és szexológus a hatvanas-hetvenes években a Baltimore-i egyetemen Gender-Identity-klinikájában folytatott munkásságával akarta bizonyítani, hogy a nemi identitás csupán nevelés eredménye. Bár drasztikus kísérletei kudarcot vallottak, és 1979-ben be kellett zárnia az osztályt, a gender-elméletek politikai szóvivői a mai napig állításaira hivatkoznak.

Gender mint elmélet

⁶Többek között Monique Wittig, Judith Butler, Anna Fausto-Sterling, Donna Haraway.

a fősodorba ezek is belefolyhatnának. Ennek feltétele viszont a fogalmak tisztázása: Mit értünk „nem” és „nemek” alatt? Mit jelent a „gender” és mit a „mainstreaming”? Milyen elképzelést kínál az egyenlőségről az egyenlőségi politika ebben a formájában? Milyen szellemtörténeti áramlatokból táplálkozik a „gender” koncepciója, és milyen elegyítéssel válik politikai programmá?⁴

1. A gender-fogalom pályafutása

Az angol „gender” szó a latin „genus, generis” utódja, amely egyszerűen és általában „nem”-et jelent. Átvitt értelemben jelenthet fajt vagy fajtát, változataiban (*gens, gentis*) nemzetet, nemzedéket. Az angolszász nyelvészetben, mint már a latinban a „genus”, a főnevek nyelvtani nemét jelzi. A 20. század második felétől — előbb az irodalom-, majd más kultúr- és társadalomtudományban is — megkülönböztető fogalomként használják: az angol „sex” (latin „sexus”) az adott biológiai nemet, a „gender” pedig a nemről alkotott elképzelések és társadalmi szerepek rendszerét jelölte. A szövegelemzés és társadalomanalízis megkülönböztető eszközeként kezdte tehát pályafutását a „gender”.

Idővel a módszert előléptették és ugyanolyan tárgynak tekintették, mint magát az általa vizsgált nemet. Önálló, lényegi valósággá nemesült az eszköz, s a nézőpont kérdéséből identitás kérdése lett. A nyolcvanas években kialakuló gender-elméletek már úgy kezelték a „kulturális nem” kategóriát mint biológiai nemtől akár teljesen elkülöníthető, önálló jelenséget: a gender nem adott, hanem alakított identitás, formálható, és ideális esetben szabadon választható.⁵ Ezen elméletek szélsőséges képviselői⁶ megkérdőjelezik, illetve elvetik a nemek dualitását. Ők a gender-beli különbségen nem lényegi különbséget, hanem „másságot” értenek, „variációt”. A nemi identitás tehát nem a férfi és a nő egymástól különböző, ugyanakkor egymást kiegészítő lényegbeli adottságán alapszik, hanem egyedek egymástól eltérő és számos variációban létező önképén — és nem utolsósorban szexuális preferenciáján. Ennek a dinamikus fejlődésnek egyik motorja a posztmodern „konstruktivizmus” elmélete volt.

A konstruktivizmus a filozófiában, szociológiában és más humán tudományi ágban szintén kettős jelenséggé válva érvényesül: mint elmélkedési módszer vagy/és mint világnézet. Módszer, amennyiben a vizsgálat tárgyát (elméleteket, világnézeteket, politikai vagy társadalmi normákat) bonyolult társadalmi szerkezetnek, hatalmi „diskurzus” eredményének tekinti és a megközelítés folytán „dekonstruálja”. A „gender”-re nézve például feltárja, milyen érdekek és milyen hatalmi viszonyok közt alakult ki a kettős „nő-férfi” kategória, hogyan hat vissza az egyénre és a közösségre, mi erősíti és mi közömbösítheti.

A konstruktivista filozófia túlmutat a tudományos módszertáron. Azt az elvet vallja, hogy a társadalmi elképzelésnek nincsen objektív alapja. Általánosítható igazságok nem léteznek; minden csak konstrukció által jön létre. Ez viszont már ontológiai axióma, mondhatnánk: világnézeti meggyőződés. A gender esetében az axióma úgy szól, hogy nem létezhet objektív nemi kategória. Sőt egyértelmű biológiai nemek sem léteznek, ezek csupán a nemekről alkotott elképzelés biologisztikus kivetítései. Egyszóval minden „gender”.

Gender mint utópisztikus ideológia

E kalandos axiómát a tudományok peremén működő társadalmi intézmények, mozgalmak és érdekképviselők már bizonyított tényként, a kutatás „eredményeként” propagálják. Főleg olyan posztmodern feminista irányzatok, amelyek — jogosan — fokozott érzékenységgel vizsgálják a társadalmi normák mögött rejlő hatalmi viszonyokat. A konstruktivizmus amúgy hasznos elemzési módszert világnézeti alapelvként terjesztik és védik. Szerintük csak akkor szűnik meg az igazságtalan megkülönböztetés, ha mindenki elismeri, hogy maga a különbség, a két nem: nő/férfi, létezése csak konstrukció, és ha ettől elhatárolódik. Igaz, ezáltal a „nő” kategória is megszűnne, és a feminizmus alanya felszámolná önmagát.⁷ Éppen ezért vitatott a konstruktivista gender-elmélet a feminizmus mozgalmán belül is, hiszen azok, akik szemében érték a női lét és a nők méltóságáért való kiállás, nem fogadják el. Bár világszerte ők vannak többségben és ők küzdenek aktívan a nők jogokért, mégis a globális (értsd nyugati) nyilvánosságot és „közvéleményt” egy számban elenyésző ideologizált csoport dominálja.⁸

⁷Vö. Seyla Benhabib:
Situating the Self.
Gender, Community and
Postmodernism in
Contemporary Ethics.
New York, 1992.

⁸Dale O'Leary részletes
beszámolójából megtud-
hatjuk, hogyan érvényesít-
ette ez a csoport saját
„gender”-koncepcióját az
1995-ös Pekingi Nők
Konferenciáján a nemzet-
közi többséggel szemben:
O'Leary: *The Gender*
Agenda: Redefining
Equality. Lafayette, 1997.

Agresszív érvelésére jellemző a pszeudótudományos nyelvújítás: például „heteronormativitás”-sal és a „két-neműség-mátrixsz” represszív fenntartásával, „szomatikus fundamentalizmus”-sal vádolja az eltérő vélemény képviselőit. Indoklása zárt rendszerű: mivel az igazságért küzd, automatikusan neki van igaza. Az ideologizált aktivisták a felfogásukkal ellenkező nézeteket nem tárgyi, hanem morális alapon utasítják vissza, hiszen azok eleve csak rosszindulatúak (reakciós, biologisztikus, kizsákmányoló stb.) lehetnek. Ellenérvek, tudományos cáfolatok nem számítanak, hiszen csak konzervatív konstrukció és patriarchális elmélkedés gyümölcsei. A demokráciára hivatkoznak ugyan, de nem hajlandók elfogadni más felfogás vagy értékrendszer létjogosultságát.

Gender mint a nemiség kultusza

Nem érték sem a női, sem a férfi lét, és főleg nem a kettő közti kizárólagos, a különbséget kompenzáló, a termékenységet integráló, hűsége épülő kapcsolat. Maga a férfi-nő-kettősség elve is erőszaknak minősül.⁹ Érthető tehát, hogy a szélsőséges elméletek főleg olyan személyeket vonzanak, akik (nemi) identitásuk terén a társadalmi normától eltérő élményt szereztek, vagy akiknek a nemi önazonossága bizonytalan vagy meghasonlott — és esetleg emiatt diszkriminációban részesülnek. Fennáll a veszélye annak, hogy a

⁹Ez a konstruktivista
felfogás Jaques Derrida
diktuma alapján, mely
szerint „a másik mindig
az, amit elvetettünk”,

a differencia és a hierarchia azonos eredetéből indul ki.

¹⁰Vö. J. Butler: *Problémás nem, Feminizmus és az identitás felforgatása*. Budapest, Balassi, 2007.

¹¹*queer* (angol): furcsa, rendhagyó. A homo- és heteroszexualitás fogalmán túlmutató a nemi és szexuális határokat elmosó elnevezésként használják a kultúrában és társadalomtudományban.

Gender mint az elbizonytalanítás kultúrája

¹²A németországi családi minisztérium által létrehozott és a Berlini Humboldt Egyetemen működő Gender Kompetencia Központ, szörmentén fogalmazva, azt véli, hogy „az embereket hagyni kell úgy élni, ahogy akarnak — tehát lehetőleg függetlenül az ő lány vagy fiú kategóriába történt besorolásuktól”, továbbá hogy „jogilag arra kell vigyázni, hogy egy ember neme ne határozza meg (alakítsa) döntő mértékben az életét. Vö. <http://genderkompetenz.info>

gender-ideológia őket politikai törekvései érdekében kihasználja, míg ők felhasználják a gender-ideológiát saját létkérdéseik látszólagos megoldására. Homoszexuális érzelmű, transzszexuális életrajzú, biszexuális érdekeltségű és „interszex” emberek bizonyítékként szolgálnak: Lám csak, a férfi és nő komplementáris együttese nem általánosítható! Csak akkor biztosított a „nemi egyenjogúság”, ha a férfi-nő kategórián kívül eső jelenségek is egyenrangú nemeként szerepelhetnek. Ne két nemről legyen tehát szó, hanem általában *nemekről* — modell kérdése, hogy hányról.¹⁰

A fogalomzavar ismét része a rendszernek. A gender-ideológia, kiváltképpen az úgynevezett queer-irányzat,¹¹ tudatosan átértelmezi a szavak jelentését: a házasság és a család intézményét nem értékeli, ezért „házasságnak”, „családnak” nevezi azt, ami nem az. „Nemek”-ről (*gender*), „nemek közti egyenlőségről” (*gender equality*) beszél, és ha lehet, kerüli a nő/férfi, férj/feleség, anya/apa, lány/fiú fogalompárokat. „Nemek” alatt főleg nemiséget ért; nem egy esszenciális, a szextől függetlenül is létező lényegi önazonosságot, hanem szerepeket, illetve változó vonzalmak és szexuális preferenciák együttesét. A gender és queer aktivizmus jelentős részben tehát nem is a nemek, hanem a nemiség körül forog. Gyakori velejárója a szexuális jellegű témák forszírozása a közéletben és a nevelésben, a szexuális ingerek fokozása a nyilvánosságban, a szemérem megnyilvánulásainak cinikus becsmérlése és az önmegtartóztatás erkölcsi és kulturális jelentőségének leértékelése.

A létről, a világról és önmagunkról alkotott képzetünk egy hatalmas diszkurzus eredménye — vallja a radikális konstruktivizmus. Kiváltképpen a szexualitás terén, hiszen az embert érő első „besorolás” a nemi hovatartozása: lány vagy fiú, férfi vagy nő. Maga a különbség a stigma. A konstruktivizmuson alapuló mozgalmak erkölcsi programja egyfajta visszajára fordított szabadságharc. Az „önkényt” úgy próbálja leleplezni és semlegesíteni, hogy minden mozzanatát — értékeit, normáit, viselkedését — tetszőlegesnek tünteti fel: „Bár ez vagy az most így van, de lehetne másképp is!”

A nemek közti viszonyban ez

— a *szerepek* semlegesítése: „Nő is lehet férfias, férfi is lehet nőies.”

— a *vonzalmak* semlegesítése: „Nő is lehet szerelmes nőbe, férfi is hálhat férfivel.”

— az *identitás* semlegesítése: „Férfi is lehet nő, nő is lehet férfi.”

Mivel nem létezik „igazság” vagy „kötelező norma”, a „szabadság” sem pozitívan alkotó erő, hanem tagadólagos, a meglévő rend ellen való fordulás. Módszere a szubverzió, az átrendezés. A két meghatározott nem közti viszonyban nem a viszony jellegét, hanem magát a viszonyt támadja. Ezért az ideológián alapuló *gender equality* alig kendőzött célja nem a *nemek* közös emancipációja, hanem az *egyedek* emancipációja a nemi *meghatározástól*.¹²

A queer-mozgalom korántsem azért követeli a homoszexuális és a transzszexuális életforma polgári felértékelését, mert a monogám há-

¹³A gender- és queer-elméletek kutatói maguk is „az elbizonytalanítás tudományának” nevezik tevékenységüket. Vö. Nina Degele: *Gender/Queer Studies*. München, 2008, 12.; Judith Butler a gay-pride és transzvesztita produkcióknak központi szerepet tulajdonít a társadalmi diszkurzus transzformálásában.

zaséletet favorizálja, hanem mert ezáltal majmolni tudja a hagyományos jelrendszert: udvarol, sztereotip szexuális szerepet játszik, közösül, ha kell, házasodik is. De mindezt kifordítva, keresztbe, mintegy parodizálva a „heteronormatív” mintát. Ezt szolgálja a „performance”, a provokáló gay-pride felvonulás, az obszcén nyelvezet, ruházat és a nemiség intim részleteinek a mutogatása. Lényében tehát nem alternatíva, hanem paródia — így fejt ki elbizonytalanító hatását.¹³

2. A gender politikai távlata: mainstreaming

A radikális feministák és sok meleg szervezet a gender ideológiára támaszkodva egy teljesen új ember- és társadalomkép érvényesítésén fáradoznak. Kiváló alkalmat kínál erre a nemek egyenlőségét szorgalmazó *gender mainstreaming*, hiszen a demokratikus társadalmakban világszerte már elfogadott érték a nők egyenjogúsításának követelménye, és egyre elfogadottabb a meleg és egyéb queer életformát élő emberek személyi jogainak védelme is. A téma fősodorba való terelése a társadalom számos területén történik, így a gender mainstreaming kapcsán a gender-ideológia alapelvei a róluk folytatott nyílt ösztársadalmi párbeszédet megkerülve belevegyülhetnek a társadalmat mozgató és a közéletet meghatározó áramlatba. Ám a véleményalkotás folyamatában joga van felszólalni annak is, aki más, történetesen hagyományos értékeket vall! Egyházi intézményekre és a közéletben szerepet vállaló keresztény személyekre hárul a felelősség és feladat, hogy a mindannyiunk életét és jövőjét meghatározó irányelvet a biblikus emberképpel és értékrendszerrel összevetve állást foglaljanak a — még egyelőre szabad — vitában.

A gender mainstreaming elvének és módszereinek értelme és hatása számos szempont alapján kérdőre vonható. Mindenekelőtt különbséget kell tennünk: A diszkrimináció elleni intézkedés emberi jogok kérdése, de kérdéses a pozitív diszkrimináció diktatórikus „top-down” érvényesítése; jogos a nemi szempont átfogó, tudományos módszerekkel alátámasztott figyelembevétele, de nem jogos a gender-ideológiák tudományosságának hallgatolagos feltételezése; indokolt a hátrányos megkülönböztetés fokozatos felszámolása, de helytelen a nemek közti felszámolhatatlan különbségek elhomályosítása.

Első szint: közélet és gazdaság, ahol elsősorban a férfiak és nők esélyegyenlőségéről van szó

A gender mainstreaming stratégiát népszerűsítő nyilatkozatok és brosrák az egyenlőséget operatív szinten quantatíve értelmezik, mint *számbeli* egyenlőséget: férfiak és nők azonos arányban való képviselete a társadalmi élet minden terén. Feltételezik az azonos rátermettséget, nem igen firtatják az esetleg eltérő igényeket. S bár hangsúlyozzák az egyén választási szabadságát, mégis feltűnő módon hallgatnak például annak a lehetőségéről, hogy a nők egy (esetleg nem is olyan jelentéktelen) része önként, sőt szívesen választaná kibontakozása tereként huzamosabb időre is a családi és „fizetetlen” feladat- és

¹⁴Simone de Beauvoir, francia filozófus szerint a nőket, mivel ha tehetik, előreláthatólag a családi munkát választják a fizetett helyett, anyagilag kell kényszeríteni a munkavállalásra. Ezt az elvet követi indirekt módon a gender mainstreaming is.

¹⁵Egy jelentős, több mint 30 esztendő átkaoló antropológiai tanulmány készült az izraeli kibbucok életéről. A kezdetben egalitár munkaosztás ellen egyre többen lázadtak — nem a férfiak, hanem a nők! Kiharcolták saját „nőies” munkaköreiket, a gyermekkel töltött idő bővítését és a házasság- és családélet felértékelését.

Vö. Melford E. Spiro:
Gender and Culture.
Kibbutz Women
Revisited. Durham,
N.C. 1979.

¹⁶*Partszéről a fősodorba,*
i. m. 41.

**Második szint:
magánélet, ahol a nemi
identitást érintő kire-
kesztő rendszer elleni
harc folyik a személyi
jog eszközeivel**

¹⁷Vö. Ulf Heidele et al.:
Jenseits der
Geschlechtergrenzen
— *Sexualitäten,*
Identitäten und Körper in
Perspektiven von Queer
Studies. Hamburg,
2001, 346.

hatáskört.¹⁴ Az már végképp nem jöhet számításba, hogy a mai napig fennálló „szakmai szegregáció”-nak, sőt még a „hierarchiában elfoglalt pozíciók eloszlásának” a nyilvánvaló diszkrimináción kívül lehetnek más, esetleg prekulturális okozói is, amelyeket sem variálókvtákkal, sem merev numerus claususokkal nem lehet orvosolni.¹⁵

Számos szerző kifejti, hogy „az egyenlőtlenségek orvoslásához nem elegendő, de önmagában nem is lehetséges a statisztikai eltérések ledolgozása”.¹⁶ Mégis a konkrét programjavaslatok ebben nagyjából kimerülnek. Az illető vállalat, cég és intézmény az 50–50%-os számarány elérésére kötelezi magát. Operatív cél a nők 100%-os foglalkoztatása, amelynek legfőbb akadálya nyilván az anyaság. Jellemző, hogy bár az irányelvek nem vonják kétségbe a gyermekvállalás és -nevelés fontosságát és értékét, mégis szinte minden ajánlott stratégia arra irányul, hogy az anyák „felszabaduljanak” a „teher” alól, persze nem a GYES emelése, hanem a bölcsődés és óvodás gondozás fejlesztése által. Természetesen nem szempont az anyai (és az apai) szerepek egyedisége, mint ahogy a „gyermek” érdeke is csupán alárendelt szempont a terjedelmes művekben. A „család” kulturális értékéről pedig jóformán nem esik szó.

Mindez szemellenzőre vall: a gender-ember egy atomizált, egyedekre bontott társadalom protagonistája, aki az egymással konkuráló, (ideiglenes) érdekszövetségeket kötő individuumok közegében követeli egyéni jogait. Kibontakozásának elsődleges tere a fizetett szakma és a hierarchiában elfoglalt pozíció. Alapvető, egzisztenciális érvényű és a munka- illetve fogyasztói piac törvényein túlmutató kötelekekről csak elvétve vesz tudomást; a házasság mint férfi és nő közötti létformáló kapcsolat, és a család mint a szülők és a gyermekek nemzedékét természetszerűen összefogó, kibékítő közege, nem szerepel a látóterében, hacsak nem mint a személyes érvényesülés alárendelt és szentimentális színhelye, vagy mint a népszaporulat és a nyugdíj biztosításáért meghozandó nemes áldozat.

Míg az első szinten a statisztikai „objektivitás” dívik, itt a tárgyilagosságra és tudományosságra való hivatkozás agresszióknak számít. Mindenkinek jogában áll saját nemi identitását és vágyait szubjektív szempontok alapján meghatározni. Minek érzem magam? Illetve: Minek érzem magam jelenleg? Egyre gyakoribb az a követelmény, hogy töröljék a nemi kategóriát az anyakönyvezési dokumentumokból,¹⁷ hiszen meghatározása nem anatómiai adottságon, hanem érzelmi beállítottságon vagy szexuális irányultságon alapszik. A melegházasság teljes legalizálása már demokratikus közhelynek számít. Nyilvánvaló tehát, hogy a „gender” kategória csupán átmeneti eszköz, és akkor töltötte be küldetését, ha alkalmazása folytán teljesen használhatatlanná válik és felszámolja önmagát.

A személyi jog gender-szempontú védelme és a diszkrimináció elleni harc ürügyén minden törvény, eljárás és értékrend tüzetes átvilágítás alá kerül. Ez a törekvés érthető és részben jogos is, de kirí

mögüle a „tettes és áldozat” dualitásának alapsémája. (Eszert a nők — újabban a férfiak is — áldozatai az igazságtalan társadalmi elvárásoknak, a melegek a hetero-normativitásnak, a prostituáltak a prudériának stb.) Bármennyire indokolt is a sértett fél védelmezése, mint politikai irányelv fából vaskarika, hiszen egy korrektív intézkedésből aligha lehet konstruktív elvet kovácsolni. Az „áldozat” saját létjogosultságát szükségszerűen a „tettes” ellen emelt vádból meríti. Ha nem képes kilépni a sémából, magára zárja az ördögi kört: Minél több engedményben részesül mint diszkriminált, annál inkább növekszik szubjektív igazságtalanságérzete. Jellemző, hogy a gender mainstreaming „tudatosításnak” nevezett módszerei is, bár az ellenkezőt hirdetik, zömében az áldozat-tudatot fejlesztik, illetve a tettes büntudatát fokozzák. Az ilyen dialektika nem harmonizál, hanem polarizál; nem az ellentét feloldásán (abban nem is hisz), hanem a „tettes” sakkbantartásán fáradozik. A nemeket nem kibékíteni, hanem semlegesíteni akarja. Mivel ez ellenállásba ütközik, egyre gyanakvóbb és vádlóbb lesz eltérő életfelfogásokkal szemben, és egyre radikálisabban követeli az ellenkező vélemények elnémítását.

**Harmadik szint:
a kultúra, amely a
jövendő nemzedék élet-
körülményei meghatá-
rozására, nevelésére,
alapvető emberi érzel-
mek, értékek és vágyak
formálására irányul**

Az ideológia követői a művészetben, a művelődésben, az etikában és főleg a nevelésben irányelvnek nyilvánítják saját értékrendszerüket. Szorgalmazzák a tankönyvek, tantervek és a médiában közölt tartalmak egyeztetését a gender elmélet vívmányaival és a meglemezőmalmak követelményeivel — sokszor a gender mainstreaming címszó alatt.

Valóban komoly kihívást jelent a megrögzött és diszkriminatív sztereotípiák elleni harc, elsősorban a pedagógia számára. A tét azonban nem a klisék lejáratása, hanem az alternatívák felmutatása: Mi is az voltaképpen, ami nem korlátozza, hanem segíti a nemi identitás fejlődését és kibontakozását? És milyen alapokon, milyen irányba érdemes fejleszteni azt? A konstruktivizmus steril elmélete adós marad a válasszal, hiszen a lebontással már teljesítette feladatát. Az elbizonytalanodás és elbizonytalanítás pedig végképp kiszolgáltatja a fiatalt az olcsó, sztereotíp modellek csábításának, amivel elárasztja a kommerciális média és — nem utolsósorban — a pornográfia. Égetően fontos volna tehát a fősodorba terelt elvek ismételt vitatása, a társadalomban fellelhető számos felfogás és emberkép — nőről, férfiről és a két nem viszonyáról alkotott elképzelés — dialogikus szembesítése és értékelése.

Az ideológia betonmedre beszorítja a gender mainstreaming nemes célkitűzését, ami, ha jól értettük, a férfiak és nők igazságosabb és harmonikusabb együttélésének összetársadalmi folyamatba tétele. Már színre is lépett számos intézmény,¹⁸ mely őrökodik a gender tanhű alkalmazása felett, és szaktanácsával gondoskodik arról, hogy a közéleti beruházások által főleg az ideológiával konformis törekvések (pályázat, vállalkozási projektek, nevelési módszerek, nemzetközi programok, fejlesztési iniciatívák stb.) részesüljenek a támogatásban. Így akár nyílt konfrontáció

¹⁸Példa erre a 2006-ban Berlinben alapított számos neves és befolyásos genderkutatókból és szakértőkből álló csoport, amely egy úgynevezett „Gender Manifest”-ben rámutat olyan, a gender mainstreaming folytán észlelhető tendenciákra, amelyek a nemi identitás erősítésére, semhogylazítására irányulnak. Manifestjében ezzel szemben megfogalmazza a tiszta tant. Letölthető www.gender.de/mainstreaming/

nélkül is ki lehet szelektálni az osztályellenséget. Ők maguk persze komoly budget-vel alakítják a „közvéleményt”.

3. A gender kizsákmányolása

Mindemellett egy olyan ádáz zsilibrendszer is akadályozza a fősodor erőteljes áramlását, amely mindkét nem életerejét, tárgyi és szociális kompetenciáját, alkotó képességét, érzelmi igényeit, sőt vágyai kibontakozását is, a munka- és fogyasztói piac malmára hajtja. Ha nem is szándékosan, de bámulatos következetességgel történik a szellemi átszervezés. A totális verseny a totális piacon csak a totálisan izolált egyén közreműködésével folyhat zökkenőmentesen — ez már önmagában totalitér rendszer. Az új gender-alakulatok toborzói igen nagy hangsúlyt fektetnek a (csalóka) függetlenség fejlesztésére és igen keveset a szerves összefüggésekben létező közeg: a házasság és a család morális és anyagi erősítésére. Következtesen alábecsülik a család jelentőségét — és sajnos a nemlétező vagy szétszilált család jelentőségét is. Pedig a családi közegben fejlődik ki a nemi identitás és az abból kibontakozó szerepkészlet. Ahhoz, hogy azt felnőttként könnyedséggel és belső biztonsággal alakítsa és bővítse, stabil ön- és nemi azonosságra van szüksége a gyermeknek és serdülőnek.

¹⁹Például a szakmai szegregáció felmérése és magyarázata, in *Partszélről a fősodorba*, i. m. 20–21.

A nők életminőségét mérő számtalan táblázat¹⁹ egydimenzionális és meglehetősen sztereotíp magyarázata szomorú paradoxíára vall. A gender mainstreaming éppen azt az elvet erősíti, ami ellen küzdeni vélt: az egyéni életet béklyóba záró rendszer és hatalmi viszonyok kényszerű reprodukcióját; és éppen azt számolja fel, ami mellett síkra szállt: a személynek a hierarchiában elfoglalt szerepétől és fogyasztói képességétől független méltóságát.

Nem a gender-szenzibilis munkahelyen, talkshowban és közéleti színpadon jön létre a nemek kölcsönös megbecsülése, amire vágyunk és amire a gender mainstreaming elkötelezte magát az összes állampolgár nevében, hanem az *egy* férfi és az *egy* nő közösen vállalt és kialakított, a vonzalomra, a hűségre és az egymás javát szolgáló felelősségre épülő egységében.

✱

Keresztény örökségünk egyben biztat és kötelez. Állást szabad és kell foglalnunk társadalmunk útvesztőiben, és hiteles útmutatók lehetünk a keresésben. Emberképünk fundamentuma a Teremtő által szeretetben és szeretetre teremtett, férfiként vagy nőként alkotott személy, aki éppen nemének meghatározottsága s határai által képes tartós és alkotó viszonyban lépni azzal, aki „más”. És mivel ketten lesznek „egy test”, együttesen a kölcsönösség alapján tükrözik annak a tökéletességét, Aki „teljesen más”. A biblikus értelemben vett gender tehát az istenképűség és ezáltal a kiteljesedő emberség záloga.

BERÉNYI DÉNES

Hogy látja ma egy fizikus a világot?

Hogy szerzi az ismereteket a természettudomány?

1928-ban született Debrecenben. Atomfizikus, az MTA Atommagkutató Intézet professor emeritusa, akadémikus.

Minden tudomány — legyen humán, társadalom- vagy természettudomány — eredményei adatokon, megbízható, a legszigorúbb kritikát kiálló adatokon alapulnak. Az adatok értékeléséből, elemzéséből, csoportosításából születnek a társadalmi, természeti jelenségek magyarázatai, a megfelelő hipotézisek, modellek, elméletek, illetve törvények. Ebből a szempontból nincs alapvető különbség a humán, társadalom- és természettudományok között, bár az adatok megszerzésének módszere merőben más a különböző területeken. Az irodalomtudós elemzi a művet: a formáját, stílusjegyeit, keletkezésének hátterét és körülményeit, mondanivalójának jellegzetességeit, kapcsolódási pontjait stb. A szociológus kérdőívekkel és mélyinterjúkkal, valamint statisztikai adatokkal operál, a történész levéltárakból, krónikákból és ásatásokból nyeri az adatokat.

A természettudományos kutatás *a megfigyelés, a kísérlet és a mérés „hármasságán”* alapul, és csak azt tekintjük természettudományos eredményeknek, amelyek ezekkel a módszerekkel kapott adatokon alapulnak. Az elméleteknek természetesen nagy a jelentőségük, sok esetben ezek viszik előre a tudományt, jelölik ki a további kutatás irányát, az elvégzendő újabb kísérleteket, alakítják ki végső soron a világról, a valóságról szerzett képünket, azonban ellenőrzésük mindig a fenti természettudományos módszerekkel történik. Legújabbban a számítógépes modellezés is megjelent a módszerek között.

A természettudomány fő jellemzői

A természettudományos módszerek alkalmazása során ma alapvető szerepe van a *műszereknek*. Az adatokat végső soron mutatók leolvasásából, elektromos jelek megszámlálásából és hasonlókból nyerjük. A műszerek érzékszerveinknek mintegy „meghosszabbításai”, tökéletesítik, fokozzák azok teljesítőképességét. Hogy milyen mértékben, arról a későbbiekben még szó lesz.

A természettudományoknak egy másik sokat emlegetett jellegzetessége az *objektivitás*. Ez nem azt jelenti, hogy bizonyos szubjektív hibák ne jelentkezhetnének egy mérési eredménynél, hiszen minden mérésnél fellépnek különböző típusú hibák — így a szubjektív hiba is —, de igenis jelenti azt, hogy a mérési eredmények, a megállapított törvények nem függnek tetszésemről, a pillanatnyi hangulatomtól, személyes ízlésemről. Ha például ellenőrzött, sokszor megismételt mérésekből kiadódott, hogy a nehézségi gyorsulás $9,81 \text{ m/sec}$,

akkor nem mondhatja senki, hogy ez neki nem tetszik, ez túl nagy, legyen inkább a fenti érték fele. Az objektivitás jelenti azt is, hogy ha egy természeti törvényt megállapítottunk például Európában, az nem lehet más Japánban sem, hacsak nem jöttek rá a törvény szükséges módosítására, de akkor azt az ellenőrző mérések folyamán Európában is meg kell erősíteni.

Nagyon fontos jellemzője a természettudománynak, hogy *nem befejezett*, saját eredményeinek szigorú kritikájával, viták során halad előre. Megbízható, minden kritikát kiálló új megfigyelések, kísérleti, mérési eredmények a legelfogadottabb korábbi eredmények, magyarázatok, felfogások, törvények módosításához, gyökeres megváltoztatásához, sőt a korábbiak teljesen újakkal történő felváltásához vezethetnek. A természettudomány *nem ismer végleges, megváltoztathatatlan, abszolút eredményeket, kijelentéseket vagy felfogásokat*. „A legbiztosabb igazság a tudományos törvényekre vonatkozóan, hogy az ismeretek és a tapasztalatok előrehaladásával kiderül, hogy túlságosan korlátozottak és túlságosan pontatlanok” — írja G. Holton nevezetes tankönyvében. Tóth Mihály filozófus pedig még sarkosabban fogalmaz: „Amikor egy tudós vagy egy tudományos közösség elkezd a tudományos igazságokat zárt, kizárólagos igazságként hirdetni, akkor abban a pillanatban megszűnik (...) tudományos közösség lenni.” A lényeges az, hogy ezeket az elveket és megállapításokat nemcsak a fenti szerzők, de az egész tudományos közvélemény osztja, vallja.

Nem tagadhatjuk azonban, hogy az idő elteltével bizonyos nehézségek is felmerültek a tudománnyal kapcsolatban. Most nem a tudomány bizonyos káros hatásaival kapcsolatos problémákra (például katonai alkalmazások, környezeti ártalmak stb.) gondolunk — azokra itt nem térünk ki. E helyen arra a nehézségre utalunk, hogy a *tudománynak az a közvetlensége, amellyel a 16–17. század fordulóján elindult, lényegében elveszett*. Galilei bátran mondhatta, hogy nézzenek bele a távcsőbe, és bárki saját szemével meggyőződhet például a Jupiter holdjaival kapcsolatos állításának az igazságáról. Az ingára, szabadesésre stb. vonatkozó kísérleteket bárki, bárhol megismételhetette, és levonhatta ugyanazokat a következtetéseket, amelyeket a tudósok tettek. Tudjuk, ma távolról se ez a helyzet a nagy gyorsítók, elektronmikroszkópok, a drága és speciális, sokszor egyedi műszerek esetében. Ma sokkal inkább rá vagyunk utalva a tudósok megállapításaira, a tudományos közösség ítéleteire.

További nehézséget jelent, hogy az *eleinte* (Galilei és kortársai által) *használt egyszerű matematikát egyre bonyolultabb matematikai apparátus váltotta fel* a természeti jelenségek leírására, és aki valóban szeretne a részletekig lehatolni, annak igen széleskörűen és alaposan kell elsajátítania a modern matematikai ismereteket.

Ugyanakkor viszont a *jelenségek megértése és az alapfogalatok megelőzik a matematikai formalizmust*. Ez teszi lehetővé, sőt a tudományos közösség kötelességévé, hogy a tudomány legújabb és legfontosabb eredményeit ismertesse a társadalom szélesebb rétegei számára, mert csak így válhatnak azok az egyetemes emberi kultúra részévé, és így ke-

rülhetjük el a tudomány és a társadalom között több szempontból is veszélyes szakadékot. Figyelemreméltó ebből a szempontból, amit Johannes Wickert Einstein- életrajzában ír. „Visszatekintve Einstein mindenestre a körülmények szerencsés fordulatának tekintette, hogy a természettudományok lényeges eredményeit és módszereit egy népszerűsítő, a részletes számításokat mellőző könyvből ismerte meg.” (Kiemelés tőlem — B. D.)

Hová jutott módszereivel a természettudomány?

Látókörünk, kultúránk gazdagodása

Az emberiség szempontjából a legnagyobb eredmény, amire a tudomány eljutott, hogy ráébredtett bennünket a valóság szinte elképzelhetetlen gazdagságára.

Ha felnézünk a csillagos égre, szabad szemmel legfeljebb néhány ezer csillagot, illetve „égi objektumot” látunk. Mai műszereinkkel: teleszkópjainkkal, rádióteleszkópjainkkal, a műholdakra szerelt teleszkópokkal stb. mintegy százmilliárd galaxist ismerünk, az egyes galaxisokban átlagosan százmilliárd csillaggal.

Vagy itt van az elektromágneses színekép a hő- és rádióhullámoktól, mikrohullámoktól a látható fényen keresztül a röntgen- és gammasugárzásig. Ezeket berendezéseinkkel nemcsak vizsgáljuk, de a gyakorlatban alkalmazzuk is őket, ám érzékszerveinkkel csak egy tört részét tudjuk észlelni (fény és hősugárzás). Se a rádió-, se a mikrohullámokról vagy a röntgensugárzásról érzékszerveinkkel egyáltalán nem veszünk tudomást. Az atomi és az atom-alatti világból semmit sem látunk, érzékelünk közvetlenül. Ezt a hihetetlenül gazdag világot műszereink segítségével ismertük meg.

Ahogy Holton írja a már idézett tankönyvében: „a tudomány feladata (...) behatolni túl a megfoghatón és láthatón a láthatatlanba, és ezáltal beilleszteni azt egy új, nagyobb összefüggérendszerbe. Hasonlóan egy távoli, úszó jéghegyhez, amelynek nagy része teljesen a tenger színe alatt rejtőzik, csak a realitás igen kis része hat ránk közvetlenül.”

Az ember eljutott a Holdra — ott van a lábnyoma —, vagyis eljutott egy másik égitestre, amelyik az emberiség hosszú története folyamán a mesék és fantasztikus történetek terrénuma volt, még jó, ha nem istenként tisztelték.

A gyakorlati alkalmazásokat, a mai mindennapi élet tudományon alapuló technikáját: a mai konyhánkat, irodánkat, hírközlésünket, szórakozásunkat, orvosi gyakorlatunkat éppen csak megemlítjük itt, hiszen ezeket mindnyájan naponta tapasztaljuk. Ugyancsak nem foglalkozunk a háborús alkalmazásokkal és a technika egyéb veszélyeivel — mint már említettük —, amelyek mindenképpen külön tanulmányt igényelnének.

Nyílt kérdések a tudományban

Szeretnék a továbbiakban néhány példát felhozni arra, hogy a természet megismerése mennyire nem befejezett.

Az *elektron* valóban a legismertebb elemi részecske. Valóban „mindennapi” használatban van, nemcsak az elektronikában, de a legegyszerűbb elektromos árammal kapcsolatos jelenségekben is. Kétségtelen, hogy az elektronról sok mindent tudunk, de nem ismerjük azokat a legegyszerűbb jellemzőit, amit minden tárgyról tudunk: nem ismerjük a méretét, az alakját és anyagi minőségét (persze az elektron nem tárgy!).

A legmegdöbbentőbb azonban, hogy milyen keveset tudunk a világmindenségről. A fénylő anyagi objektumok, amiket szabad szemmel láthatunk, és az a százmilliárdszor száz milliárd, amit műszereinkkel közvetlenül észlelünk — ma már tudjuk —, hogy összességében mindössze 4–5%-a a Kozmosz teljes anyagának. Mintegy további 20–25%-a az úgynevezett sötét anyag, amelyről sikerült kideríteni, hogy csak egy része az általunk ismert „normális” anyagi minőségű, de ugyanakkor mégse látható, közvetlenül nem észlelhető anyag, másik része egy általunk még ismeretlen anyagfajta. A legújabb felfedezés pedig az úgynevezett sötét energia (mintegy 70%), amelyről a létén kívül nagyon keveset tudunk (a relativitáselmélet értelmében az energia, így a sötét energia is anyagnak felel meg, ezért szerepel a világmindenség anyagi összetevői között). Mindezek nem valamiféle „írásztal mellett” kigondolt elmeszülemények, hanem mérések által közvetve bizonyított — jelenlegi hiányos tudásunknak megfelelő — tudományos tények.

A világmindenség keletkezéséről, az úgynevezett ősrobbanásról viszont elég sokat tudunk mai mérés technikáknak köszönhetően. Ma már alig vitatott a tudományos közösségben az ősrobbanás ténye, annál több azonban a nyílt kérdés a részletekre vonatkozóan, és még inkább, ha az ősrobbanás okát firtatjuk, vagy azt, hogy mi volt az ősrobbanás előtt.

Az előzőekhez hasonló a helyzet a földtörténetre, a naprendszer vagy az élet keletkezésére és sok más kérdésre vonatkozóan. Hogy csak még egyet említsek saját szakterületemről: nem tudjuk, hogy honnan ered, mi okozza az elemi részecskék tömegét.

„Hívő” vagy „hitetlen” a természettudomány?

A kérdés úgy is felvethető, hogy bizonyítja vagy cáfolja-e a tudomány a vallásos hitet.

Mindenekelőtt határozottan le kell szögeznünk, hogy *a tudománynak nem feladata a vallásos hit bizonyítása*. Annak idején már Galilei is kifejtette, hogy az üdvösség útját a Szentírásból lehet megismerni, de a természet megismeréséhez a „természet könyvét” kell tanulmányozni.

Évszázadok során a vallás és a tudomány autonómiája kiérlelődött, más létsíkon mozog a vallás és másikon a tudomány. Ezzel kapcsolatban hadd idézzünk a *Gaudium et spes* zsinati határozatból és II. János pápa magyarországi látogatása során a Magyar Tudományos Akadémián

tartott beszédéből. Ezek teljesen egyértelműen fogalmaznak a kérdésben az egyház részéről. „Hadd fejezzük ki tehát mély sajnálkozásunkat bizonyos szellemi magatartás fölött, amely néha megnyilvánult éppen a keresztények között is, akik nem mindig látták tisztán a természet-tudományok jogos autonómiáját” (*Gaudium et spes*).

„Az egyház... elismeri és követeli a tudományos kutatás és művészi alkotás szabadságát és autonómiáját. (...) A kultúrának szükség van az igazi szabadságra, még a vallásos hittel szemben is. (...) Ezért amikor az ész és a hit látszólag szembekerül egymással, akkor minden bizonnyal vagy a kulturális tevékenység vagy a hitből táplálkozó reflexió túllépte a saját illetékességi körét, nem vette figyelembe saját módszere követelményeit” (II. János Pál).

Érdemes itt megjegyezni, hogy mai iszlám szerzők véleménye szerint a tudomány megrekedését, egy helyben topogását korunkban éppen a vallás és a tudomány szoros összefonódása okozza a moszlim országokban.

Természetesen a tudomány eredményei és művelése elgondolkoztathatja az embert, amikor észreveszi a tudomány határait. Különösen a tudósokra vonatkozik ez. Korunk egyik legnagyobb tudósa, Heisenberg, akinek a neve fogalommá vált a modern tudományban, így vall erről: „Tényleg abszurd gondolat volna a világ rendjének a struktúrái mögött egy 'tudatot' keresni?” Herbert Pietschman, a Bécsi Egyetem professzora pedig így foglalja össze ezzel kapcsolatos véleményét: „a tudósoknak fel kell ismerniük módszerük értékeit és korlátait, s el kell ismerniük azt a tényt, (...) hogy a tudomány nem tud semmit sem mondani az élet értelméről. Személy szerint nagyon nem tetszik nekem (ne mondjam, hogy mérges vagyok), amikor kiemelkedő tudósok igényt formálnak arra, hogy — saját módszereik alapján — levonhassák azt a következtetést, hogy az élet értelmetlen...”

Mindez azonban természetesen nem bizonyíték a hit vagy Isten léte mellett. Jegyezzük meg azonban, hogy a tudomány cáfolni sem tudja a hitet. Minden bizonnyal igaza van Hans Küngnek, az egyház egyébként egyik legvitatottabb teológusának: „A jelentős ateisták érvei és bizonyításai alkalmasak ugyan arra, hogy kétségessé tegyék Isten létezését, arra azonban nem, hogy kétségtelenné tegyék Isten nem létezését.”

Gondoljuk viszont végig a következőket. A valóságról érzékszerveink segítségével szerzünk tudomást. Mint láttuk, műszereink hihetetlen mértékben kitágítják érzékszerveink lehetőségeit. A materialista felfogás szerint az idő elteltével, műszereink fejlődésével fokozatosan fel tudjuk deríteni, meg tudjuk ismerni a *teljes* valóságot, ez az úgynevezett „szukcesszív approximáció”, tehát nincs a valóságnak olyan eleme, amit elvileg ne tudnánk megismerni. Másrészt semmi sem bizonyítja, hogy nincs a valóságnak olyan tartománya, ez a *transzcendens* valóság, ahova se érzékszerveinkkel, se műszereinkkel elvileg nem tudunk behatolni. Szokás a materialista felfogást természettudományos nézetnek tekinteni, de lássuk világosan, ez nem *tudományos* álláspont, ez egy felfogás, ha tetszik hit. Aki becsü-

letesen vallja ezt az álláspontot, annak tisztában kell lennie ezzel, és — másrészt — álláspontját természetesen tiszteletben kell tartani.

Ugyanakkor, akik egy gazdagabb, teljesebb valóságot: mind a természetit, mind a természetfölöttit vallják, azok a természeti valóságot, annak kutatását illetően *semmiben* nem különböznek a „másik tábortól”. Egyik természeti jelenségre se mondják, hogy azt *soha* sem ismerhetjük meg, és a természet egyes jelenségeit se igyekeznek közvetlen isteni beavatkozással magyarázni.

Bizonyítja-e tehát a tudomány a vallásos hitet? Láttuk: nem bizonyítja, persze nem is cáfolja, nem is tudja cáfolni. Hangsúlyozzuk viszont, *hogy nem is kell, hogy bizonyítsa*. Lássuk világosan: soha nem azért hiszünk vagy nem hiszünk, mert a tudomány ezt mondja, vagy azt mondja. A hitünk *kegyelem*, alkalmasint a fizikusé is. Kegyelem, azaz Isten ajándéka, amely által a világ, a társadalom, az ember dolgai a helyükre kerülnek, elrendeződnek.

A hívő számára *kísértés* a tudomány egyes eredményeibe „kapaszkodni” és azzal próbálni igazolni, megtámogatni a hitet, netán „megkövetelni” a tudománytól, hogy eredményei a hitet igazolják. Ez az a torzulás, amelyre a pápa idézett beszédében utalt, és ez az, ami a történelem folyamán olyan sokat ártott az igazi hitnek.

Megemlítem itt, hogy az utóbbi években, amikor az ősrobbanás-elmélet egyértelműen „polgárjogot nyert” a tudományban, sok hívőnek „felcsillant a szeme”, hogy íme, a teremtés beigazolódott. Engem is felkértek ezért hívő közösségek nem egyszer, hogy beszéljek az ősrobbanásról. Veszélyes út. A hitünk nem az ősrobbanásra vonatkozó tudományos eredményeken alapul, és annak cáfolatával, módosításával se fog megdőlni. Megjegyzem, máris vannak az ősrobbanás-elméletnek az univerzumok végtelen számával operáló — bár nem igazolt — változatai, vagy olyan felfogás is, hogy egy bizonyos ponton a világmindenség tágulása megáll, és visszafele fordul, a Nagy-reccs felé, azaz egy idő után majd folyamatosan zsugorodik.

Mondanunk sem kell, hogy — másrészt — nem azért hiszünk vagy nem hiszünk, mert a tudósok hisznek vagy nem hisznek. Ez is kísértés, amit elég sokszor tapasztalhatunk, hogy nagy tudósokra, X-re vagy Y-ra hivatkoznak, hogy azok is hívők voltak. Mindenkit megnyugtathatok ilyen szempontból — amennyire ez megnyugtató —, hogy különböző felmérések szerint a természettudósok mintegy 50%-a hívő, 50%-a pedig hitetlen.

Azt a merész állítást is megkockáztatom, hogy Isten létét *nem is lehet* bizonyítani, bármennyire és bármilyen kísérletek is történtek erre az emberiség története folyamán. Nem is lenne Isten, ha a transzcendens Isten beleférne a mi lombikjainkba vagy logikai kategóriáinkba. Minden emberben van — a teremtett világot és önmagát szemlélve — egy többé-kevésbé homályos érzés, „tükrör által homályosan” látva, érezve: nem lehet, hogy ennek az egész létnek „nincs értelme”, hogy az egész csak úgy, céltalanul *van*. Erre épül azután a kegyelem, amely ténylegesen megadja a hitet.

Ezt a bizonyos kegyelmet lehet persze visszautasítani és elfogadni, sőt hitetlenül imádkozni is érte, ahogy az evangéliumi vak koldus tette, kérve Jézust, hogy segítsen hitetlenségén, vagy ahogy Mauriac, a nagy francia író megfogalmazta: „ahhoz, hogy imádkozzunk, nem kell hinnünk. Azért kell imádkoznunk, hogy higgyünk.” Babits Mihály ezt így fejezte ki: „...szabad vagyok: olyan szabad, / mint a bolond bogáncs a szélben / vagy vad bozót között a vad. / ‘Vezessen Hozzád a szabadság.’ / így kérem olykor aki vár, / mert nem annak kell az imádság, / ki Istent megtalálta már.” (Kiemelés tőlem — B. D.)

Hangsúlyozzuk tehát még egyszer, hogy a *hit ajándék, Isten ingyen ajándéka*, amelyet kiérdemelni nem lehet, de törekedni rá, imádkozni — mint láttuk — igenis lehet és kell, ha harmóniában akarunk élni magunkkal, a világgal és mindenekelőtt Istennel. Mivel pedig a hit ingyen ajándék, a hívőnek szerénynek, a szó igazi értelmében aláztosnak kell lennie, távol kell legyen tőle az „igaz hívők” gőgje. Tiszteletben kell tartanunk minden egyes ember döntését, hiszen ezek a döntések az emberi lélek legmélyén születnek, és nem tudhatjuk, hogy ki-ki hol tart — és miért — az Isten felé vezető úton.

Ha viszont hitetlenek vagyunk, ne vezessük félre magunkat, hogy nekünk „tudományos” a világnézetünk. Mint hitetlenek is, legyünk szerények és tiszteljük azok döntését, akik egy teljesebb valóságban hisznek (az ő szempontjukból emberileg kifejezve: illet feltételeznek).

Torz tudományosság és torz vallásosság

Kár volna tagadni, hogy létezik mindkettő, melyek megcsúfolják a tudományt és a vallást is.

A tudomány mindenhatóságának a hirdetése már tulajdonképpen a felvilágosodás óta kísért, és különösen új lendületet vett a tudománynak a 20. század második felében elért sikerei nyomán. Valójában azonban a tudományos gőg, a tudományos mindentudás és mindenhatóság „hite” nemcsak méltatlan a tudományhoz, de valójában tudománytalan, a tudomány szellemével ellentétes magatartás.

A tudomány részéről is sokkal indokoltabb a szerénység, hiszen „a végső kérdésekhez érve cserben hagy minket a tudomány” — állapítja meg a neves fizikus, Paul Davies. Másrészt tudatában kell lennünk, hogy a tudomány nem fedi le, nem elégíti ki az emberi érdeklődés és igény sokirányúságát, teljességét. „Ha a tudomány lehetővé teszi számunkra, hogy a természeti törvényeket formulákba öntsük, ez csak a sokirányú emberi érdeklődés *egyikét* elégíti ki.” (Kiemelés tőlem — B. D.) A társadalom „egyszerűen nem tudja elfogadni a tudomány egyeduralmát az emberi szférában” (Herbert Pietschman, a Bécsi Egyetem már idézett professzora).

A torz vallásosságot valószínűleg e folyóirat lapjain nem kell részletesen bemutatni. Az egyik megjelenési formája a külsőleges ájtatoskodás, kegyeskedés, amit Jézus annyira ostorozott. Ez sokszor abban a formában jelentkezik, hogy bizonyos ájtatossági gyakorlatokat elvégezve úgy gondolja valaki, hogy az Isten „köteles” nekem megtenni ezt vagy azt. Vagyis Istent mintegy a saját szolgálatába akarja állítani,

ahelyett, hogy szolgálná Őt. Nem kétséges, hogy ez az igazi vallásossággal összeegyeztethetetlen, annak éppen az ellentéte. „A II. Vatikáni zsinat egyszer s mindenkorra elutasította magától a triumfalizmust, az uralkodó, diadalmas egyház látomását” (Sulyok Elemér).

A *fanatizmus* bármilyen köntösben is jelentkezik — akár a tudományosság vagy a vallásosság álruhájában, csak ártani tud az emberiségnek. A Nobel-díjas biológus, François Jacob szerint „a történelem kétségkívül bizonyítja, hogy semmi sem lehet annyira veszedelmes, mint az ideológiák, a fanatizmusok...”

A kereszténység lényege

Befejezésül hadd beszéljek arról, hogy mint egyvalaki a mai fizikusok közül, hogyan, miben látom a kereszténységet, a Krisztus-követés lényegét.

Jézus tanítását elsősorban az evangéliumokban találhatjuk meg, és az *evangélium* szó jelentése — köztudottan — *jó hír*. De hát mi is ez a jó hír? Mindenekelőtt az, hogy bár Isten számos egyedülálló tulajdonsága: hatalma, nagysága, mindenhatósága mind igaz, de Isten elsősorban maga a Szeretet — erre utal már maga a Szentháromságról szóló alapvető tanítás is. Emberszeretete viszont abban nyilvánult meg, hogy az általunk elérhetetlen és elképzelhetetlen Szentháromságos transzcendens Isten egyik személye emberré lett, hogy közel legyen hozzánk, hogy osztozzon az emberi sorsban és kínhalálával megmutassa, mennyire szeret minket, hiszen „senki-nek sincs annál nagyobb szeretete, mint ha életét adja barátaiért”.

Éppen a Szentháromsággal kapcsolatban szeretném megjegyezni a következőket. Sokszor, és a hitoktatásban is — talán helyesen — könnyen átsiklunk ennek a hittitoknak a nehézsége felett. A fő probléma, hogy evilági fogalmakat kell alkalmaznunk transzcendens valóságokra, „amelyeket a bölcs elméje fel nem ér”. Számos, sőt rengeteg hasonló problémát előhozhatnánk az örökélet részleteivel, a lélek és test halál utáni sorsával, a kegyelem és szabad akarat viszonyával stb. kapcsolatban. Szerintem létezik tehát „keresztény agnoszticizmus”, mert a transzcendens valóságról számos kérdésében elmondhatjuk, hogy „ignoramus et ignoramibus”, legalábbis földi életünkben. A kinyilatkoztatás ezekre vonatkozóan alig valamit, sok esetben szinte semmit sem tartalmaz, viszont tartalmaz *mindent*, ami az üdvösségünkhöz szükséges.

Visszatérve a „jó hírhez”, Jézus megvált a bűn rabságából, segítségével lehetővé válik, hogy követni tudjuk az igazán emberhez méltó célokat: az Isten és ember szolgálatát, és így elkerülhetjük a gazdagság, a hatalom és az élvezet hajhászásának a csapdáit. Az evangéliumokban sokszor (volt, aki megszámlolta: több százszor) elhangzik a „ne féljete” felszólítás. A világ zűrzavara, sokszor fojtogató gonoszsága közepette se kell félnünk, ha szorosan kötődünk Jézushoz és őt követjük.

Feladatunk a 21. században

Társadalmunk, a mai emberiség problémái, válsága nagyon hosszú tárgyalást igényelne. A sok-sok baj, probléma — nekem úgy tűnik

— elsősorban a céltalanság, a sodródás, a másokkal nem törődés, a közömbösség formájában jelentkezik, amelyek kölcsönös, ok-okozati viszonyban állnak egymással.

Ezzel kapcsolatban álljon itt két idézet. Az egyik a Nobel-díjas író-tól, Gustave le Clézio-tól, aki ezt írja egyik hősről: „Az ő számára még hosszú az élet; jövőtlen és örömtelen teher, amit valószínűleg jó ötven esztendeig fog cipelni...”, „...még hosszú idő áll előtte, teste még sok mozgást és táplálékot fog kívánni. Jelentéktelen dolgok várták, férfifoglalkozások, pénz, nők, mindez, igen, mindez, ez az előtte halmozódó sok undorító fáradtság.” (Kiemelések tőlem — B. D.) A másik Teréz anyától: „A legborzasztóbb betegség ma nem a lepra vagy a tuberkulózis, inkább az az érzés, hogy valaki nemkívánatos, senki sem törődik vele, mindenki elhagyja. A legnagyobb rossz a jóakarátú, a tevékeny szeretet hiánya, a szörnyű közönyösség.”

Feladatunk pedig, ha a válságot, a problémákat gyökerében akarjuk megoldani, a „jó hír” hirdetése szóval és tettel ott és annak megfelelően, ahová kit-kit a Gondviselés állított. Mindenkinek megvan a Gondviselés által kiszabott *feladata*. Ennek megtalálása és elvégzése lehet életünk célja és boldogságunk záloga.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

Sylvie Robert:

Isten útjain Loyolai Szent Ignáccal

Isten útjain Loyolai Szent Ignáccal

Sylvie Robert a szentignáci lelkiség szakértője, a párizsi Centre Sèvres oktatója. Könyvében áttekinti Loyolai Szent Ignác életútját, de a fő hangsúlyt a jezsuita rendalapító írásainak, elsősorban a *Lelki gyakorlatos könyv*, a *Rendalkotmány* és a *Zarándok* elemzésére helyezi. A lelkiségi irodalom által szívesen használt képet átvéve az ignáci írásokból kirajzolódó lelkiséget úton levésként írja le. A szerző annak a lelki útnak a szívét, belső összetartó erejét, sajátos ismérveit, útjelzőit és tágabb környezetét tárja fel, amelyet, miután ő maga már bejárta, Loyolai Szent Ignác nekünk is ajánl, hogy „mindenben Istent keressük és találjuk meg”.

Ára: 2.700,-Ft

A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők
a Vigilia Kiadóhivatalban:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444;

E-mail: vigilia@vigilia.hu

VÖRÖS ISTVÁN

Közkatonák

*Jegyezd meg: ugyanolyan közkatonája
vagy a seregemnek, mint a valódi
közkatonák, mondta Mihály
arkangyal egy földről hazatért
őrző-védő angyalnak, aki
kilométereken át kormányzott
egy autót, melynek sofőrje elaludt
a volán mellett. A siker
ne zavarjon, a szabályok
rád is vonatkoznak. Szárnyakat
leadni, zuhanyozás rózsavízben,
mennyei fogykúra, öt évig nem
ehetsz valóságot, különben beszakad
alattad a felhő.*

*De aludt a sofőr felesége is
az anyósiülésben, és aludt
hátról a három gyerek.
Este 11 óra volt, a férfit
egy kanyarban hagyta el
az öntudat. Ment egyenesen
tovább, föl az égbe egy
puha úton. Pedig könnyű
utak az égbe nem vezetnek.
Angyalokon lovagolt, belefúrta
az arcát szőke hajukba,
egyik hátáról a másikra pattant.*

*A kocsis motorja, ha nem is aludt
el, de lelassult, a kanyart bevette
a kerék, mert megpattant egy
kövön, aztán egyenes következett,
a sofőr lába lecsúszott a gázzal,
már csak harminccal mentek,
már csak hússzal, fél óra múlva
lehagyta őket egy bicikli, egy
óra múlva egy macska,
két óra múlva egy csiga.*

*Gyógyító álmok borult rájuk,
pár kilométerre jártak már*

*11-kor is a háztól, hajnalodott,
mikor be kellett volna
kanyarodniuk a földútra.
Épp ott fulladt le a motor.*

*A felkelő nap először
a gyerekeket ébresztette,
kiszálltak a kocsiból, és a
hazai mezőn szedtek egy
csokor virágot, azt tették oda
anyjuk ölébe reggel 6-kor.
A házból egy pohár tejet
hozott az apának a nagylány.*

*A csoda vitathatatlan ténye
nem jelentett személyes sikert
a kivitelező őrangyalnak. A közös
reggelizőasztalnál őneki is
szótlatlanul kellett kanaliznia
a felhőpudingot, a napfény
sárga méze, olaja és bora
mindegyikük ételét megízestette,
mindegyikük poharába jutott,
mindegyikük homlokát megkenhette.
Aztán az éjszakai műszak
aludni dőlt.*

Földárnyék

— *Hogy történt?*

— *Tegnap este még kint sétált a folyosón.*

— *De fél éve nem járt már templomba.*

— *A gyerekei minden nap látogatták.*

— *Ez vár mindannyiunkra.*

— *Gondolja? Szerintem nem.*

— *A halhatatlanság is csak a halál után jön.*

— *Nem úgy értem. A halál mindenkinek más.*

— *A mi képünkre készült, mint egy foglenyomat?*

— *Talán. Nem tudom. Ő már tudja.*

— *Nem tudja. Szerintem nem tudja. Ami tudással szerezhető, ittmaradt
a fejében. És a feje már nincs.*

— *Ott van a párnán. Felkötött állal. Lefogott szemmel.*

— De a gondolathálók, lélekkapcsolatok, tudásrögök és -csoportok most
 esnek szét egyre egyszerűbb anyagokra. Még a folyosón is érezni a bűzt.
 — Eh, hiszen már rég elvitték.
 — Akkor mi ez a szag?
 — Ott jön is valaki!
 — De csúnya! Mért maradt itt? Tényleg nagyon hasonlít rá.
 — Hé, álljon meg! Ki engedte be a házba?
 — Jobb nem kiabálni vele.
 — Végül is ez egy gyilkos, nem?
 — Teljesen ártalmatlan. Mint a fullánkja vesztett méh.
 — De az nem is marad életben.
 — Ő viszont nem is élt soha.
 — Megyek, letakarom a tükröt.

A föld árnyéka messzire vetül
 a világűrbe. Hideg lepedők
 lengenek két képzeletbeli pont
 között, egy kifeszített zsinóron.
 Hideg és fekete lepedők, mert
 nem hull rájuk sohasé napfény.
 Ezekbe a lepedőkbe burkolódzik,
 aki az öröklétre szomjas.
 Ebben a sötétben sodródik,
 akinek a semmire jött étvágya.
 Ezt a zsinórt veszi mértéknek,
 aki már elfeledkezett
 a jóról és a rosszról.
 Ide süt be lopott fényével
 a hold, ha nagyon kíváncsi
 a jövőjére, vagy épp
 bele akar nézni a múltjába.

A túlviláglenyomat

A meg nem írt versek
 kiömlenek a számon, mint a vér
 foghúzás után,
 be se gyógyul a seb,
 és máris ott az új ötlet,
 de rosszkor — vér megint.
 32 fogam sose volt,
 mert előbb húztak ki
 kettőt, mint hogy az

*utolsó 4 kijött volna.
A szám kicsi,
nem fértek el.
A túlvilág kicsi,
nem fér el benne
minden. Kibuggyan
ezen a világon.
Minden szóba, a jelentése
előtt, csöppen egy kis
túlvilág, mint a selyem-
cukorba a töltelék.
A szavaktól túlvilág-
nyomos lesz az ész,
szellemmé lobban.
A mondatoktól túlvilág-
nyomos lesz a szellem,
lélekké lobban.
A szövegtől túlvilág-
nyomos lesz a lélek,
emberré lobban,
szétesik emberekre.
A versektől túlvilág-
nyomosak lesznek az emberek,
fellobban és kialszik
bennük a kételkedés.
Fellobban és kialszik
bennük a hit.
Fellobban és kialszik
bennük a túlvilág.
Fellobbannak és
kialszanak, nem
jutnak el a hitig.
Nem jutnak el a
túlvilágig. Nem jutnak
el a határig, ahonnan
Istennek nevezik
a nemlétet. Nem
jutnak el a határig,
ahonnan túlvilágnak
nevezik Istent.
Nem jutnak el a határig,
ahonnan világnak
nevezik a túlvilágot.
Isten nem ember formájú,
mert nem test.
Isten nem gép formájú,
mert nem kell energia*

*a működtetéséhez,
a működése nem
írható le.
Isten nem táj formájú,
mert nem járható be,
nem látható át.
Isten nem idő formájú,
mert nincs jelen, nem
fut a vég felé, nem
jön a kezdet felől.
A meg nem írt bibliák
kiömlenek a történelemből,
mint a vér az igazságos
és igazságtalan döntések után.*

OLÁH ANDRÁS

semmiért

*magamra maradtam: múltamat megloptam
itt hever mellettem kiterítve holtan
lelkembe falazva égnek a keresztek
választásom ennyi: Júdás vagy eretnek*

*a semmiért kellett hazudni és csalni
maradtunk tavaszról kiköszönő talmi
s foszlik a becsület miként a képzelet
mint magánhangzókról a lecsalt ékezet*

törékeny maradtál

*törékeny maradtál mint az a
tengerhomokkal töltött üveg pohár
sokévnyi némaság hajlik föled
— alig olvasható levelek mélyére menekülsz
ahol már csak magaddal perelhetsz
de érinthetetlen maradtál
mint a kiürített lakás csöndje
s bennem feketén vesztegelsz
mint kivágott fa kérgén a repedés*

Emmauszi tanítások

*Belélegezni apránként az erdőt.
Bűvös levélből hűvös oxigént
a fények és a felhők
alattvalóiként.*

*Egybeesni a gömbölyű világgal,
a teljes térrel bontatlan időben.*

*Találkozni a ködfogyatkozással,
és nem félni a szél ígéitől sem;
kitanulni a párát és a lombot,
az alma ízét, a függőlegest.*

*Ha arámiul köszönnek szobrok,
feltámadással feleljen a test.*

Téli élők

*Koronák kopár negatívja:
fekete fák, kietlen röntgen.
Trónjukról a télbe taszítva
ragyognak törődötten.*

*Mennyi gyönyörű, gyötrelmes gerinc! —
s mindben az Erdő tudata kering.*

Csillagpor

*Kövek nyomába lépj. Kidőlt
hegyek derűje szólít.
A bűn helyett a bűn jóakaróit,
a jó helyett akard a jónál jobbat.
Fogadd föl a szilárd időt
kalauzodnak.*

*Csillagport lélegezz be:
Istenen kelsz ma át.*

*A zsoltárok szelekbe
karistolt verstanát
hallod minduntalan,
mint akinek nincs semmije,
csak mindensége van.*

*Idegen táj. Majd ennyi se.
A többi nem tud látszani.
Nyugalom hever szerteszét,
mint első személy nélküli beszéd —*

az alanytalan lét arányai.

*A növények, a meggyökerezők
értik csupán, amit a fény üzen:
lentről épül a ház, de a tetőt
fentről ereszti rá a kegyelem.*

*Középen állj. Együtt a teremtéssel.
És ha visszatérsz egyszer,
harminchat igaz embernek meséld el,
hogyan volt harminchat igaz ember.*

Meséld el nekik minden éjjel.

*S hogy ott se ők, se más.
Embertelen feltámadás;
hibátlan, hívős emlék:
imára kulcsolt szellem.*

*Tökéletes jelenlét
a jeltelen Tökéletesben.*

„Lehagyottak”

Mándy Iván

1937-ben született Budapestén. Irodalomtörténész, a Vigilia szerkesztőbizottságának tagja. Legutóbbi írását 2010. 6. számunkban közzéltük.

Amikor az új irodalomtörténet 20. századi kötete készült, nyilván nem sikerült nyomára akadni. Eltűnt. Talán a Teleki téren bóklászott, vagy egy külvárosi pályára igézte a labda döngése, és a rozsdás korlátnak dőlve figyelte az arcokat, gesztusokat. De az sem lehetetlen, hogy a Lukácsban eszegette a kuglófját, kanalazta a vaníliás öntetet, s időnként feljegyzett egy szót az asztalára helyezett papírfecnikre. Mindig volt nála papír és írószer. Meglehet, Móricz Zsigmondtól tanulta a megfeszített figyelemmel kilesett témákat. Móricz azonban hús-vér, két lábon álló figurákat formált, Mándyéi lebegnek, nála sokdimenziós a valóság.

Valóság? Erről a fogalomról esetleg a realizmust asszociálná és összeborzadna, hisz kritikusai sosem értették, hogy az ő terei és szereplői is valóságosak. Ilyennek látta őket, minden pillanatban mozgásra, változásra, átalakulásra készen. Nem járnak, hanem nyugtalanul „körröznek”, mint az izgékony Csempe-Pempe. Ó, azok a nevek! Némelyiket a telefonkönyvből nézte ki, de vigyázva, megőrizve különleges hangzását, zamatát.

Kész író lett volna indulásakor, mint némelyik méltatója feltételezte? Neki is végig kellett járnia azt az utat, melyen élményei és témái legszerencsésebb kifejezőmódját megtalálta. De már fiatalkori novellái és kisregényei is jelezték, hogy nem a kortárs próza irányvonalát követi. Élményei Gelléri Andor Endre világát idézték, ám kifejezőmódjával nem követte kitűnő elődjét. Nem véletlenül járt a gimnázium helyett moziba, a film formanyelve döntő hatást tett rá. Ez már a *Csőszházban* is megfigyelhető. Jó érzékkel írta róla könyvszemléjében Makay Gusztáv: „a mese szabályos filmtémává válik”. Ez akkor, 1944-ben nem minősült dicséretnek. Ma már nyilvánvaló, hogy Mándy egyebek mellett azzal hozott újat, hogy megvágta a cselekményt, értelmezésébe fokozottan vonta be az olvasót, elhallgatásával, sejtéseivel érdekeltté tette az értelmezés folyamatában. Ehhez azonban hozzá kellett szokniuk az olvasóknak és a kritikusoknak is. Egyik legkedvesebb barátja, Vidor Miklós írta *A pálya elején* lévő írói jellemzésül: „Meghökkenett figuráinak alig megfogalmazható, egyszerre vonzó és taszító idegensége, s ugyanakkor éreztem, mennyire valódiak. Izgalmas volt a stílus, ez a mozzanatos tömörség, elharapott mondatainak lüktetése, a légkör, melyet megteremt velük. Lassan rájöttem, az alakok és környezetük, a külvárosi terek társadalom alatti tenyészetek, s ugyanakkor az író féltelmetes beavatottsága hat rám ilyen zavaró ellentétesen.”

Első elbeszéléseinek egyike, ha nem a legelső az 1942-es *Albérletben*. Ebből idézünk egy, a fiatal író fogalmazásmódjára jellemző részletet:

„A kisse kopott, kék ajtónál megállt. Elolvasta a táblát: Baráth Lehel. De hisz lent a cédulán az van, hogy özvegy. No igen, ez még a régi

tábla. Baráth Lehel meghalt, de a tábla itt maradt. Csöngetett. Bent ajtó nyílt, aztán egy női hang. Hagyd, Magda, majd én... Vékony, sápadtarcú nő állt Kelemen előtt. Fejét kissé mereven oldalt hajtotta. Széles homlok, egyenes áll. A szája körül volt egy vonás, amely valahogy az egész arcot kislányossá tette.

Kiemeltem azokat a szavakat, mozdulatokat, amelyek Mándy Iván későbbi érett elbeszéléseiben is szerepelhetnének. A többit elhagyná, amint ezt Kosztolányi is javasolta volna. Nagyjából így alakulna a későbbi szöveg:

„Kissé kopott, kék ajtó. A táblán felirat: Bernáth Lehel. Régi tábla. Csöngetett. Női hang: Hagyd Magda, majd én! Vékony, sápadtarcú nő állt előtte. Fejét kissé mereven oldalt hajtotta.”

Ugyanebből az elbeszélésből a párbeszédes rész:

„— Az uram itt szokott írni.

— Írt?

— Újságíró volt. Talán hallotta is a nevét?

— Hogyne-hogyne. Baráth Lehel. Baráth Lehel... Mintha valami verset is olvastam volna tőle.

— Régen, nagyon régen kiadott egy költeményes kötetet. — Így mondta: költeményes kötetet. És ez olyan ünnepélyesen hangzott. — De aztán csak cikkeket írt. Olvasni szeretett. Nagyon szeretett olvasni.

A másik szobában megszólalt egy zongora.

— A lányom — mondta az asszony. — Tanítónő-képzőbe jár. A fi-am jövőre érettségizik. — Elhallgatott.”

Ez a párbeszéd sem olyan sejtelmesen kihagyásos, mint az utóbbi novellákban. A mondat- és szóismétlések azonban már az érett író idézik, aki bizonyára nem azt írta volna: „a másik szobában megszólalt egy zongora”, hanem ilyesmit: „Zongoraszó úszott be a másik szobából.”

A témák, helyszínek, figurák, érzések vagy azok hiánya már mozgatói voltak írásainak. Egy valami hiányzott: a mítosz teremtésének készsége, ami ez esetben a tudattalanban meglévő, kifejezésre váró tartalmak megmutatását és az élet tényeinek az álomhoz, álmodozáshoz hasonlítható ábrázolásmódját jelentette. A *huszonegyedik utcán*ban a gyerek vezetésével útnak eredők voltaképp Odüsszeuszéhoz hasonló vándorútra kelnek, hogy „haza” találjanak. Az otthontalanság nyugtalansága hajtja őket a sejtett cél felé, és ebbe az irányba halad Mándy majdnem mindegyik hőse és antihőse.

A huszonegyedik utca felé indulók különböző utcákon, tereken haladnak keresztül, amelyek maguk is mítosziak. Ha visszaálmodjuk őket az író előtt heverő cédulákra, a következő vezérszavak kinnálkoznak fogódzókul:

Szürke bérház, körbe futó ganggal, elkopott keramitkockákkal fedett levegőtlen udvarral.

Tér. Leginkább a Teleki tér a titokzatos bódékkal, de lehet egy kórház előtti térség is padokkal, amelyeken a bebocsájtásukra várakozók üldögélnek cekkereikkel, melyekben apró lábasok sorakoznak.

Fák a tér körül. Mintha testőrök volnának és titkok szemtanúi.

Labda. Kopott rongy- vagy gumilabda. Arra vár a sárban, hogy a fiú utána vesse magát, s közben diadalmasan idézze emlékeztébe kora nagy kapusait.

Locsolókocsi. Vastag sugárban ontja a vizet az úttestre és az idő koptatta házfalakra, amelyeken plakát hirdeti, hogy a híres karmester, Omasics vezényli a filharmónikusokat. Az úttesten szürke ló üget. Ő is a huszonegyedik utca felé.

Az író egyébként maga adta kezünkbe a kulcsot, hogy értelmezzük, megfejtsük helyszíneinek jelentését. A Nappali Ház „Miért ír Ön?” című körkérdésére válaszolva a következőket írta:

„Miért írok?

Értük.

A lerongyolódott házakért.

A megvakult ablakokért.

Az udvarokért.

A gangokért.

Az ecetfáért.

A sötét kapualjért,

ahova az Isten behúzódott.”

A kapualjak sötétjébe húzódó Isten láthatatlan. Ám sejtjük, hogy mielőtt eltűnt a szemünk elől, otthagya teremítő keze nyomát az utcákon és tereken is, s arra késztet, hogy nyugtalan, kielégítetlen szenvedélytől űzötten keressük, ameddig csak élnünk adatik.

Az első író, aki megalkotta futballmítoszatát, amelyről ma már könyvek íródnak. Egy csodálatos, pálya nélküli csapattal, a 33 FC-vel kezdődött, kapujában a legendás Zsák Károllyal, aki a legenda szerint pisztolyt tartott maga mögött, s ha potyagólt kapna... Az író tűvé tette a várost, de a „Harihárom” felszívódott. Aztán eljött a vasárnap, és a játékosok kifutottak az ellenfél pályájára, hogy kezdődjék a meccs.

Az Üllői úti falelátók. Tökmaghéjat köpködő bennfentesek. Közük Csempe-Pempe. Most jött valamelyik külvárosi grundról. Tehetségesek után nyomoz. Mert a híres T-betűs csatársor (Táncos, Takács II., Turay, Toldi...) már nem a régi. Elkoptak, mint Csempe-Pempe cipőtalpa.

Bezzeg az Újpest a Megyeri úton. A legendás lila-fehérek. Félmagas, lőtt passzok. Avar „Ricsi”, Zsengellér „Ábel” majd Szusza „Feri”. De ő akkor ontotta a gólokat, amikor a futball már nem invenció, nem játék, hanem rendszerek áldozata lett, hiába tiltakozott Sárosi doktor, ezrek és ezrek Gyurkája. Csempe-Pempe még a játékra emlékezett. Amikor a Fradi Montevideóban megverte a világbajnok Uruguayt. Vagy már az is csak szép álom? Ugyanúgy elmerült a visszahozhatatlan emlékek közé, mint Mándy figurái? Pedig a gyerekek, az ő gyerekhősei még jártak Alain-Fournier ismeretlen birtokán. Csutak, a nagyvilági Főcső, Král Bori, Omasics... De ők sem találnak oda vissza. Más világ jött el, Veráé és a többieké, akiket döbbenettel és értetlenkedve szemlélnek az apák és anyák, „lekopnak”, mihelyt fölöslegessé válnak.

Hová lettek? Hol keressük az árusok terét? Bluz urat, aki most pakolja ki a kabátokat? Kabátok sora. Mintha ez volna az egyetlen viselhető ruhadarab: Kopottak, viseltések, de elkelnek.

Bluz úr rádobja a vevőre. „Mintha vállban egy kicsit szűk lenne.” „Ez? Hiszen így jön ki a formája!” És már a dolmányt lobogtatja. „Ezt ajánlom. Alkalmi vétel.” Még a sötétkék mentét is rásózza.

A két Opra. „Te jössz — mondja a nagyobbik, és átrúgja a labdát. — Nem láttad Karcsit?”

Karcsiért rendőrök jöttek. Kezében még mindig ott a kés.

„Nem figyelsz! Már három-egy ide.”

Egy árny suhan a bokrok között. Patkány. Ez a neve a lesikált arcú fiúnak. Csak a szeme villog a sötétben.

Töltött káposzta illata tölti be a kórház előtti teret. Asszonyok beszélgetnek.

— Azt mondta, töltött káposztát enne.

— A beteg?

— A főorvos úr szerint már nem sokáig húzza. Hadd egyen, szegény.

— Maga is nagy töltelékeket főz? Az uram az öklömnnyit szereti.

— Füstölt húst is teszek bele. Az adja az ízét.

— Szalonnán kell pirítani a hagymát.

— Piros paprikát is teszek a rántáshoz.

A kórterembe most viszik a vacsorát. Zsemle szelet párizsival.

Legendák. Apa, a rejtelmes, szállodáról-szállodára vándorló Mándy Gyula. Zsámboly. Egyáltalán ez a neve? Nem inkább Mándy Iván? Nem az író áll meg a Barbara-presszó fénybetűi alatt? Nem az ő személyes élményeiről szól a *Mi az öreg?* jelenete?

„Benyitott. Gyanakodva körülnézett. Szemüveges, kopaszos férfi a földszint nagy üvegablaka alatt. Előtte lottócédulák. Távobabb egy cowboykalapos nő, üres kólásüveg mellett.

Lányok integettek a süteményes pult mögül. Akárcsak labdát dobálnának. A terem végén a kávéfőző pultja. És végig faburkolatú falak.

Felment az emeletre. Utolsó előtti asztal az ablak mellett. Lerakta a zacskókat. Szétnézett. Egyelőre még ő az egyetlen vendég. Mindjárt jönnek a lányok. Nevetgélnek, hajlonganak a tálcáikkal.

Valaha talán gyerekelőadást tartottak itt. A kis lordot adták, vagy valami ilyesmit. A különteremben lehetett az öltöző. Összedobált kabátok, sálak, sapkák. Előadás után pedig nagy uzsonna. Felköszöntötték a szereplőket. Aztán átültek egymás asztalához.

— Ma nem dolgozunk?

Szőke kontyos kisasszony hajlongott előtte csúfondáros mosollyal.

— Csak éppen benéztem.

A kisasszony kihozta a kávé. Majd ott állt mellette, leeresztett tálcával.

— Még mindig kórházban van a papája?

— Még mindig.

Lassan, megfontolva szűrcsölgette a kávé. Egyszerre csak kibökte.

— Tudja, hogy szállodában laktunk? Persze, még régebben.

— Szállodában?

— Egy olyan ronda kis szladiban a pályaudvar mellett.”

A nyilván önéletrajzi ihletésű jelenetből feltárul Mándy írásművészetének egyik fontos jellemzője: az idővel való játék. Megoldásában nincs kiszámítottság, mesterkéeltség. A részletek úgy épülnek egymásra, ahogy a valóságra a gondolataink, s végül a kettő együtt alkotja létünket. Ezért nem lepődünk meg, ha a némafilmek egyik sztárja lelép a vászonzról, kézen fogja a Fiút, s békésen csevegve idézik a többieket. Hiszen Mándy álldogált a filmelőzetesek plakátja előtt a Bodográf mozi bejáratánál, s szemlélte lebilincselve a sztárokat, miközben a gimnáziumban épp valamelyik óra kezdődött. „Régen láttuk Ivánkát” — mondta az osztályfőnöke, s édesanyja kis híján hanyatt esett meglepetésében. Aztán végképp elmaradt. Inkább az élettől tanult tovább. Figyelt és tekintetével befogta az aljnövényzetet is, azt a tenyészetet, melynek láttán a fentebb ízlésűek kényesen elfordítják a fejüket, s azzal vádolják az író, hogy meghamisítja a valóságot. Jó példája volt ennek a *Fabulya feleségei* fogadtatása. A marxista kritikusok nem tudták megérteni és átérezni Mándy világát, mert tüstént általános összefüggések ábrázolásának hiányában marasztalták el, holott nem is állt szándékában ilyeneket megmutatni.

A *Fabulya feleségei*ben két jellegzetes Mándy-figura, Zsámboki és Turcsányi (lelkiállapotát egymást úzó arcvonásai is kifejezték) párbeszédéből ismerjük meg a címadó hős sajátos életútját, melynek egyik nem lényegtelen eleme, hogy sűrűn házasodott. (Mintája valóságos alak volt, Mándy nemzedékének tagja.) Furcsa peremvidék tárul fel az olvasó előtt, „fabulya-világ”; melynek benépesítői a rádió körül tevékenykednek, ülnek az eszpresszóban, rádiójátékokat csi-szolgatnak, négerkednek, stilizálnak, értői a szakmának, némelyikük igazi profi, váratlan sikerekkel és bukásokkal. Fabulya távolságtartó: könyveket és feleségeket gyűjt, de semmivel sem jobb a többieknél. Mint a jelképes és remek befejezés sejteti, ez amolyan „lufi lét”, üres, de létező, amelyet elfogadhatóvá színez át az író ironiája. Művei fogadtatásának negatívumai épp ironiájából fakadnak: a hatalmon lévők sosem kedvelik a humort, még kevésbé az ironiát.

Pedig hogy Mándy számára mennyire fontosak ezek a tulajdonságok, azt az *Előadók és társszerzők* elbeszélései bizonyítják. Egyrészt arról tanúskodnak, hogy az ötvenes éveket csak humorral lehetett átvészelni (annak, aki a margóra szorítva vegetálhatott), másrészt azt mutatta meg, hogy a találékonyosság és az önironia nehéz helyzeteken is átsegítheti az embert. Aki ennek a korszaknak a természetével szeretne tisztába jönni, forrásaként olvashatja a kötet novelláit, melyek nem véletlenül háborították föl a rendszer kiszolgálóit. Mára a hajdan félelmetes kifejezések, vádak, események elkoptak, némelyek számára — ők nem élték át azt a korszakot — mulatságosak. De a maguk idejében egzisztenciális fenyegetettséget rejtettek, még ha az író a rá jellemző ironiával idézi vissza is őket.

Billert, az előadót bírálják, mert polgári származéknak udvarol. Így emlékezik: „Úgy vélték, nem járhatok többé Margitkával. Akkor aztán én szóltam.

— Elvtársak, nem taszíthatjuk ki a polgári elemeket! — Ezzel kezdtem. Hogy meg kell becsülnünk a haladó polgárokat. Nem vehetjük el a múlt értékeit, idéztem Lenint. Bár lehet, hogy ezt valaki más mondta. És Margitka fejlődik. Polgár, az igaz, de fejlődik. — Ez meg, elvtársak, amit ti csináltok, baloldali elhajlás!”

Billert természetesen kiutasítják a teremből „És ha kidobnak az egyetemről, azt se bánom” — tette hozzá. Meglehet, valóban kidobták. Nem azért, mert a polgárlánynak udvarolt, hanem mert Tallós szemére lobbantotta, hogy kuláklánnyal jár. Tallós nem olyan elvtárs volt, akit bírálni lehetett volna.

Az előadó részegen tántorog az eszpresszóban. Két nő felé, tetszene neki. Arra gondol, hogyan is udvarol egy igazi forradalmár:

„— Reszkessenek, akik elárulták a forradalmat!

— Mi az, mit beszél?

Ott álltam a nők előtt. Az asztalunk fölött kialudt a villany. Cigaretta füstölgött az üres pohár mögül.

— Lenin elvtárs...

Valaki megfogta a vállamat, és már megint a páholyomban voltam. Az uborkaorrú meg a nőknél. Ez azt hiszi, hogy engem félre lehet tolni? Micsoda góg ez? Ember az ember előtt?...

Kürti átölelt. Nem láttam az arcát, csak ahogy a vállamra csuklott a feje.

— Te, Biller, én, én az özvegyel megyek, ha elviszik. — Csuklott egyet. Szőke haja kétoldalt lelógott. Elengedte a vállamat, leült. Az asztalon összekoccantak a poharak.

— Elmegyek az özvegyel, talán megengedik. Segítek a munkában, hiszen ő gyöngé, nem bírja az ilyesmit, én meg majd kint dolgozom a földeken, kint a földeken...

— Ki meri a gyengéket bántani? A védteleneket?”

A jelenet tulajdonképpen mulatságos. Ebbe az ironikusan ábrázolt metszetbe rejti az író az ötvenes évek embertelen kitelepítéseit. Az ellentétek csak fokozzák Biller részegen elmondott udvarló szavai, kivált a félbeharpott, Leninnel kezdődő mondat.

Az ötvenes évekre utal, a hitelesítés eszközeként a következő helyzetkép is:

„Kürti a zongorista mellett állt. Kezében üres söröspohár. Azzal vezényelt.

— Hajrá fiúk!...Hajrá Fradi!...

Többen velem énekeltek. Az uborkaorrú lerázta magáról a nőket. Kürtihez imbolygott, hátulról átölelte a vállát.

— Ott leszünk mi még az első Fradi-meccsen, amikor kifutnak a fiúk zöld-fehérben!

Eh, ezek megint csak egyről beszélnek, hogy a Fradi meg ilyesmi... amikor a forradalom, a forradalom ügye... — ilyen szé-

gyen! Nyugodt lehet, asszonyom, egy igazi forradalmár nem harcol öregek ellen!...

— Semmi ÉDOSZ, semmi Kinizsi — Fradi! Ma is úgy bíztatják őket.

— A bírónak ki van adva, hogy fújja le a mérkőzést.

— Mit tehet? Lefújja ötször, hatodszorra, megint hajrá Ferencváros!

— Valaki elkezdte, hogy ÉDOSZ! Hajrá ÉDOSZ! Olyat kapott, hogy legurult a B-tribünről!... Végigpofozták.

— Így kinyírni egy csapatot, mint a Fradit!... Ilyen piszok munkát!”

A módszer hasonló: ironikusan megjelenített figurák látszólag a Fradi megbecstelenítéséről beszélnek, valójában azonban ebben az összefüggésben a sokat emlegetett világforradalom lesz nevetség tárgya.

A labdarúgás korunk mítosza. Mándynál is, csak áttételesen. Ezt bizonyítja *A pálya szélén* című regénye. A főhős megint Csempe-Pempe, a foci szerelmese, aki egy sportboltot is elvesztegetett, pontosabban fölláldozott szerelméért. Annyira nyomorult, hogy szalmazsákra sem telik neki, Habácsné kötélén lóg, mint a mosás után kitergetett ruha. Ám nagy idők tanúja, szakértelmére, felfedezettjére ma is számít a legendás Titánia. Most is épp egy külvárosi pálya felé talpal — villamosjegyre nem futja —, hogy megnézze a remek kapust, Hübnert, s elhalássza a konkurens csapatok játékosszerzőinek orra előtt. Fontos megbízatás, Csempe-Pempe mégis nagyobb erők apró játékszere, „a Titánia iránti tiszta idealizmusból hurcolja ide-oda egész lakását, kabátját, a pálya szélén, tehetetlenül egy Puck márkájú autóval és azokkal a fiatal hölgyekkel szemben, akik mindig készek arra, hogy első látásra szerelmet ébresszenek”. (Heinrich Böll elemzése a Baster National Zeitung 1973. október 13-i számában.)

Jelképes a cím: nemcsak Csempe-Pempe bóklászott a pálya szélén, hanem hosszú ideig kiszorított, megbélyegzett, négermunkára kényszerült írók, művészek egész sora. A pálya széléről figyelhették a kivételezetteket, és azt is tapasztalhatták, hogy a nemes idealizmus kora lejárt, a pénz és az erőszak vette át az uralmat, amit nem sikerül pénzzel elérni, ott belép a durvaság, az emberek eltaposása. Ez lesz a sorsa Hübnernek, a kapusnak is.

Ám az idealizmus, az értéktisztelet nem tűnt el nyomtalanul. A letörtten hazafelé igyekvő Csempe-Pempe megpillantja a magányosan focizgató fiút, s a regény végszavaként meginvitálja a Titánia pályájára. Szerény kárpótlás Hübnerért, de a jelenet halvány reménységet sugall. „Korábban ebből az anyagból szenteket gyúrtak — írta Heinrich Böll —, ma már ezek csak a pályák szélén lődörögnek.” Tetteiket, arcvonásaikat befogja a kamera, az író úgy mozgatja őket, mint egy tragikomikus film szereplőit. Mániákusok, megmagyarázhatatlan szenvedély fogja egybe valamennyiüket, titkos szekta tagjai, melybe a kívülálló nem nyerhet bebocsájtást, ahol belenyugvás és félelem uralkodik. Erre érzett rá *In memoriam M. I.* című ódájában Orbán Ottó:

...a szárnnyas pincérlányok meg-megállnak előtted:

„Ízlik az üdvösség, Ivánka?”

„Kér egy mennyei kávét?”

*s te csak rábólintasz, hogy igen, nagyon kedves,
vagy a fejedet ráázod, hogy köszönöd, de most nem,
és még szomorúbban mosolyogsz, mint eddig,
mert most már tudod a földi keresztrejtvény
sírkövéink lapjára írott megfejtését,
hogy mindig a túlsó oldal a menny,
lentről e fénypanorámás körkilátó sugaras békéje,
idefentről meg az a mocskos korszak, a füstös egérlyuk, a Darling,
a rettegéstől lázrózsás arccal ragyogó fiatalság.*

A fiú rácsavarodott a korlátra. A plakátokat bámulja. Megelevenednek a sztárok, a Régi idők mozija szereplői. Mi volt az a film?

„Mi lehetett a címe?

Mr. X.? — Nem.

Az elhagyott kert? — Nem.

A fáraó bosszúja? — Nem.

Mi lett a nővel, aki örökké csak bolyongott, a bozontos szemöldökű özvegyel, a csavaros ormányú kőelefánttal?

Bodográf Mozi. Bé-terem.”

Amint kijött az iskolából — már ameddig odajárt — „a mozi felé futott, a mozi képeihez”. A sztárokat bővölte tekintetével, akik annak sugarában életre keltek. Előbb a bemutató mozi homályos előcsarnokában állingált, de otthonosabban érezte magát a Tisza Kálmán téri kis mozikban, ahol színről-színre láthatta Pola Negrit, Bánky Vilmat és a többieket, s némi derűvel idézhette vissza a színésznő édesanyját: „Ha Vilma ehetne ebből a túrós csuszából!” De nem evett. Inkább közelebb húzódott a sejk fiához és a fülébe duruzsolta: „Akkor se mennék el, ha kergetnél.”

Évekig üldözték a *Vikingeket*, de apának sosem volt rá pénze. Végül egy sajtuszagú bódében sikerült utolérniük a tűz köré gyülekező sisakos férfiakat, s a gyönyörű lányt, kinek hosszú szőke haja kibuggyant a csúcsos vikingsisak alól.

Elmerültek a sajtuszagban, mégis mintha a béke szigetére tévedtek volna. A vikingsisak a béke, az emberi megértés, egyet akarás jelképe lett, s nyomába eredtek, hátha megvásárolhatják valahol. Egyik boltból a másikba léptek, vándorló eposzi hősökké lényegültek át, s velük módosult az elbeszélés módja is:

„Matrózsapka!

Törpesapka!

Orgonazúgás a sötétbarna bolt mélyén. — Papi kalapok, széles karimával, bíboros sapkák, püspöksüvegek...!

Tovább... Megint csak tovább.

Apa egy pillanatra megállt.

— Mi mindent akarnak ránk sózni...! Nevetséges. Neked vikingsisak kell.

A fiú rábólintott.

És mentek tovább a vikingsisak után.”

Sokadik variációja az ideálok üldözésének. Aki rájuk talál, boldog lesz. De mintha tréfát üznének üldözőikkel. Nem éri utol őket senki. Csempe-Pempe sem a pálya szélén apa és a fiú sem boltról boltra nyomozva. Csak egy lufi röpköd a levegőben... A visszavágyott gyermeki tisztaság utolérhetetlen jelképe. Mándy „a gyermekkor kárpótlását keresi, szereti, éli a filmben, a mozi világában, és a maga *Moziélet*ből táplálkozó, naív bensőségességében. Mindvégig ott érezni a könyvben a gyerek sóvárgó kötődni vágyódását, és ennek a kötődni vágyódásnak a kudarcait, néven nem nevezett, csak atmoszférikusan jelenlévő szenvedéseit, a minden szorításból kisikló, légvárat építő, délibábokat kergető apa mellett”, a tragikum nélküli, mégis tragikus apa-fiú viszony árnyékában, ahol egy moziélmény is ajándék a sorsnak, a plakátok szemlélése pedig az elmaradt élmények pótléka, ahogy a „filmváros” legendái és a *Moziélet* illusztrációi is azok (Rónay György: *Régi idők mozija*). S egy hasonló, találó megfigyelés Bikácsy Gergely kitűnő tanulmányából (*Bodográf mozi, B. terem*): „A mozi és a sugárzott film is Mándy világában elvágyódás, egzotikus messzeség. Nem a hazai pálya varázsa, hanem a távolságé, az elérhetetlené. *Repülj, repülj a sejk fiával*... Ügyetlen, tétova jegyszédőként lámpással kellene a Mándy-novellákban magyar filmeket keresgélni. Lehet, hogy azért is, mert a magyar filmben soha senki nem repül el meseszerűen. Egészen a *Régi idők focijáig* kellett várni, ahol a mindenéből kiforgatott és csatát veszített Minarik Ede nagy, fekete lebernyegeiben fölrepül a Szeméttelep döngölt salakpályájáról.”

A szünetekben is folytatódik a varázslat. A gyermeki képzeletben megelevenednek a tárgyak.

„Gyerekek siklottak, mint sárkányvonat. Maszatos kéz nyúlt fel a büfé pultjára.

— A nápolyiból!

Törmelék borította a pultot. Nápolyitörmelék, csokoládétörmelék. Egy-egy magányos sütemény emelkedett ki ebből a tengerből.”

Miért csodálkoznánk, hogy ebben a fantáziavilágban egyszer csak életre kelnek és megindulnak a létrák? Vagy hogy a pincébe dobált, kiszolgált iskolapadok beszélgetni kezdenek? Vagy hogy megszólal a dohányfüstben úszó udvar (vagy az udvaron összereglett, köpködő sokaságból valaki?), és elpanaszolja, hogy föntről ledobálják a szemetet.

Lesikált arcok. Mondat- és emléktöredékek. Csodálatos álom, ki-metszett filmkockák. És a fiú, aki szeretné megállítani az időt és visszavarázsolni a film régi sztárjait. De csak az üres nézőtér marad, a szendvicsek morzsái meg a szalámihéjak.

Szomory Dezsőről mondta: „A költészet, ami körülvette, kiáradt belőle, és megtöltötte az írásait, számomra maga volt a láthatatlan, lebegő, megfoghatatlan csoda.” Tényleg Szomoryra gondolt és nem magára? Hiszen az ő novelláiban is csodák történnek. Olyasmik, amelyekben nem hisz a huszadik századi ember, de amelyek érin-

tetlenek a gyermekek világában. A gyermek meglátja, amit a romlott látású felnőtt nem, s világa ezért telik meg váratlan képzettársításokkal:

„Az ágyazás még csak-csak, de a beágyazás!

Apa elveszve a párnák, kispárnák, paplanok hóbuckái között.”

Ki másnak jut eszébe a hóbuckák metafora, mint a gyereknek? És ki gondolna arra, hogy apa és a párna összekülönböztek, azért pofozgatja beágyazás közben? Ki teremtené meg más Arnoldot, a bálnavadászt?

Csodavilág. Éden, amelyből kiszorultunk, csak a tisztaszívűek léphetnek be kapuján.

...Ülnek a mennyei asztalnál. Ágnes, Cipi, Kálmán, Balázs, Gyurka és Iván. Itt nem kell figyelő tekintetektől tartaniuk. „Csak egy baj van — mondja Iván —, itt nincs futballmeccs. Bár ki tudja?...”

Thomas Bernhard

kávéház

AYHAN GÖKHAN

nap süti a hátad, a halállíra elmozdítására tett kísérletek előkészítik a szerelmi versek középpontba állítását, a Bécsbe tartó buszon, a távolodásban kialakul a közeledésre emlékeztető mozdulat, ami valahol valóban az örök tartományában él. a csuklód, az a hajlékony, fehér, a bőröd, a szád, a nyelved, mint amikor a sötét szavakat világosra cserélem. itthon szőnyegek, képek a falakon, nézel rám a bécsi kávéház megvilágított asztala mellől, a Stephansdomtól néhány utcával arrébb, ott, ahol Bernhard üldögél egy másik képben, utóbbi fél év se, előbbi talán több mint ötven, amennyiben hozzáilleszthető a szerelmi líra, mint a megnevezhetőség alkalmi, szóval csak ülsz abban a fényképen létező kávéházban, szép vagy és németül beszélsz, nehezebb lenne a fénykép nélkül sétálnom a lakásban, azt hiszem, mint a postai levelek, ez a fénykép is elvezet vagy megérkezik valahová, az osztrák ég, a megvilágított hátad, hajlékony és könnyű, akárha lefújnam valamiről egy mozdulattal a nehézséget, mintha végleg eltakarítanám, a fényképről néz, világít a hátad.

Hely

*a világon kívül nincsen, és ami van,
az számomra nem az a hely,
ahol érezhetném, ahol magam,
a testnél csendesebb, lélekkel kitakart,
mint merülés közepén.
lassan felejttem el a beszélgetést,
a járdán hazafelé, Uram,
a közös pont köztiink közös távolság.*

*mint számban a kilazult fog, mozog a nyelv,
nincs közeledése, távolodása. égből
a nagy esők ideje van, a szerelemről is,
mint utazásról, elvétve, sietősen.
amennyire két gyász között az altató.
becsomagolom a tiszta holmit,
kitöltöm a bort és megiszom, mintha
hosszú imádkozásra készülnék.*

Bűn

*„Semmi dráma. Csak hőemelkedés.”
(Nemes Nagy Ágnes)*

*a kimondható, levegőtlen örök bűn,
legyen olyan, mint első lépés a hóban,
ne takarjon ki és ne takarjam el,
kimondható legyen, levegőtlen, örök.
olyan mindig másképp, mindig máshol,
Bécsbe is velünk jön és Krakkóba is,
fekszik velünk az ágyban, elkísér
a mosdóba, áll velem a megállóban,
ül az asztalnál, verset ír, könyvet olvas,
a templomban neki adom az aprót, érte
sétálok le bizonytalanul a lépcsőn, anyám
anyja ő és az utánam következő anyja is,
de legyen megbocsátható, ne csak elkövethető,
legyen megérthető, ne csak megbocsáthatatlan.*

Egy műfordítói versengés

RÓNAY ÁGNES

1966-ban született. Tanulmányait az ELTE BTK magyar–angol szakán végezte. 2008-ban PhD fokozatot szerzett. Jelenleg a PPKE angol tanszékének tanársegéde.

Napjainkban rengeteget gazdagodott a fordítás elmélete, az idegen szövegek nyelvünkbe történő átültetésének szemlélete. Ez azonban nem érinti a Nyugat nagyjainak tolmácsolásait, amelyekről Rába György írt alapvető könyvet *A szép hűtlenek* címmel.

Edgar Allan Poe legismertebb versét, *A hollót* Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Tóth Árpád is tolmácsolta. A híres költemény az ő fordításukban lett a magyar líra része: ők ugyanis azzal a céltzattal fordítottak, hogy az idegen vers a magyar lírának is részese lehessen. Megoldásaikat összehasonlítva nemcsak emléküket idézhetjük vissza, hanem nyelvünk gazdagságára és hajlékonyságára is rácsodálkozhatunk.

A holló mérföldkő Poe életében. A költemény megírását követően elemzi a versírás folyamatát. Ez az esszéje, *A műalkotás filozófiája* (*The Philosophy of Composition*) azt a folyamatot kívánja részletesen, lépésről lépésre végigkövetni, melynek során a mű elnyerte végső, tökéletes formáját. Poe-nak az a szándéka, hogy eloszlassa azt a közkeletű romantikus tévhitet, amely szerint a versek egyfajta önkívületben íródnak. Úgy véli, hogy a jó vers titka a hatás intenzitásában rejlik, ezért egy költeménynek rövidnek kell lennie, azaz nem lehet több száz sornál. *A holló* végül száznyolc sor lett. A legmegfelelőbb hangnem a melankolikus, és a legmelankolikusabb téma a halál, s ez az érzésvilág az említett verset áthatja. Az állandóan ismétlődő refrén is fontos — mondja a költő —, állhat egy szóból, ám, hogy ne legyen egyhangú, a költőnek igyekeznie kell a visszatérő azonos szöveg szerepét, alkalmazásának módját szüntelenül változtatni. *A holló* esetében Poe egy madarat választott főszereplőnek, és olyan szót adott a szájába refrénként, amely dallamos, és alkalmas rá, hogy elnyújtva ejtsék. Ezért aztán a holló állandóan azt ismételteti, hogy *nevermore*, mely Babits, és Kosztolányi fordításában „sohasem”, Tóth Árpádében „soha már”.

Érdemes összevetni a hosszú vers három versszakának három különböző fordítását.

Az első versszak angolul:

Once upon a midnight dreary, while I pondered, weak and weary,
Over many a quaint and curious volume of forgotten lore —
While I nodded, nearly napping, suddenly there came a tapping,
As of some one gently tapping, rapping at my chamber door.
“Tis some visitor,” I muttered, “tapping at my chamber door —
Only this and nothing more.”

Tóth Árpádnál:

Egyszer egy bús éjfél tájon, míg borzongtam zsongva, fájón,
S furcsa könyvek altatgattak, holt mesékből vén bazár,
Lankadt fém már le-ledobbant, mikor ím valami koppant,
Künn az ajtón, mintha roppant halkan roppanna a zár.
„Vendég lesz az”, így tűnődtem, „azért roppan künn a zár,
Az lesz, más ki lenne már?”

Kosztolányinál:

Egyszer elmúlt régen éjfél, ültem álmos lámpafénynél,
Régi, bűvös fóliánszon tétovázott a kezem,
S hogy nehéz fejem lehajtom, észrevétlen koppan ajtóm,
Roppan félve és sóhajton, zaj motoz a reteszen;
„Éji vándor”, így susogtam, „az babrál a reteszen;
Az lehet, más senkisé.”

Babitsnál pedig:

Egyszer — ünt éjfél közelgett — bóbiskoltam elfelejtett
Tudományok furcsa könyvén, ellankadva terhesen,
Fejem csügge.... Egyre jobban... s im egyszerre ajtóm roppan,
Mintha egy kéz félve koppan — dobban ajtóm csöndesen.
S szóltam: „Éji vendég toppan küszöbömre csöndesen:
Az lehet, más semmisem.”

A leghívebben Babits fordította a szakaszt, ám a zeneiség, mely Poe költészetében nagy hangsúlyt kapott, Tóth Árpádnál érződik leginkább. Babits természetesen áradó nyelvezete közel áll az élőbeszédhez, egyedül az „unt” (*dreary*) jelző emlékeztet a *Pávatollak* szubjektív szókincsére. Tóth Árpáddal és Kosztolányival ellentétben megtartja az „elfelejtett” (*forgotten*) jelzőt, „mert a szó külön magyarázat nélkül is érezteti, a holló ennek az irrealitásnak légköréből kerülhetett csak a szobába.”¹ Kosztolányi „régi, bűvös fólián-sa”, Tóth Árpád „holt mesékből vén bazár”-ja önkényesebb, de nincs ellentétben Poe bizarr szókincsével. Babits nagyon ügyel a hangszimbolikára, a „napping, tapping, rapping” rímek magyarul bravúrosak, mert nincs köztük ismétlődő szó: „jobban, roppan, koppan, dobban, toppan”. Babits régies nyelvezetet idéző fordulata: „fejem csügge”, nem illik a vers hangvételéhez. Ugyanígy nem szerencsés a „terhesen” szó, mivel kétértelmű, és nem illeszkedik Poe stílusához. Kosztolányinál szép megoldás a „zaj motoz a reteszen”, és „az éji vándor” szerkezetek. Tóth Árpád zseniálisan játszik a magánhangzókkal, például az ó-val a „borongtam zsongva” szószervezet esetében. Az utolsó sor, mely Poe verseiben mindig fontos, Babits és Kosztolányi esetében határozottságot mutat („az lehet, más semmisem”; „az lehet, más senkisé”), míg Tóth Árpádnál a határozatlanság, de ugyanakkor egyfajta reménykedés érződik („az lesz, más ki lenne már?”), melyet a sor végén lévő kérdőjel is erősít.

¹Rába György: *A szép hűtlenek*. Akadémiai, Budapest, 1969, 197.

Érdemes összehasonlítani a nyolcadik szakaszt is, vajon a híres 'nevermore'-t, mely itt szerepel először, hogyan fordította a három első nemzedékbeli író.

Eredetiben:

Then this ebony bird beguiling my sad fancy into smiling,
By the grave and stern decorum of the countenance it wore,
"Though thy crest be shorn and shaven, thou," I said, "art should no
craven,
Ghastly grim and ancient Raven wandering from the Nightly shore-
Tell me what thy lordly name is on the Night's Plutonian shore!"
Quoth the Raven, "Nevermore."

Ugyanez Tóth Árpádnál:

S ahogy guggolt zordon ében méltóságu tollmezében,
Gyászos kedvem mosolygóra váltotta a vén madár —
S szóltam: „Bár meg vagy te nyesve, jól tudom, nem vagy te beste,
Zord holló vagy, ős nemes te, éji part küld, vad határ,
Mondd, mily néven tisztel ott lenn a plútói mély, vad ár?”
S szólt a Holló: „Soha már.”

Kosztolányinál:

Én nevettem őt, hogy ében-tollal talpig feketében
Gőgösen guggolt a szobron és szóltam fölényesen:
„Bár alig van rajtad toll, ó fergeteg-vert csúnya Holló,
Bús heroldhoz vagy hasonló, mondd, miért jöttél, édesem?
Mondd meg nékem, a pokolban hogy neveztek édesem?”
Szólt a Holló: „Sohasem.”

Babitsnál pedig:

Akkor bánatom mosolyra csalta furcsa ében tolla,
Ahogy ott morc méltósággal ült nagy ünnepélyesen.
„Bár megtépvé, zord kóborló” — szóltam — „te se vagy utolsó,
Éji partok küldte Holló: úr-neved hadd kérdezem:
Hogy hívnak, ha ott lenn röpködsz a plútói bús vizen?”
Szólt a Holló: „Sohasem.”

Ennél a szakasznál ismét Babits követi leginkább a poe-i szöveget, de a legszebben Tóth Árpádnál hangzik a vers, bár Kosztolányinál is található egy-két bravúros szószerkezet, mint például a „fergeteg-vert”. Nála zavaró, hogy az édesem alkalmazásával a hollót egy kedves nőhöz hasonlítja, holott erről a madárról inkább férfi juthat eszünkbe. A magánhangzókval való játék ismét Tóth Árpádnál a legszebb. Babitsnál gyönyörűen hangzó jelzős szerkezetek találhatók: „morc méltósággal”, „zord kóborló”, plútói bús vizen”. A „Nevermore” „Sohasem”-re való fordítása kevésbé hangsúlyos, mint a Tóth Árpádnál szereplő „Soha már”, mivel a csupa mély ma-

gánhangzó nagyobb nyomatékot ad a szónak, mint a „Sohasem”-ben szereplő vegyes magánhangzók.

És végül érdemes megvizsgálni a befejező szakasz három tolmácsolását is.

Poe-nál:

And the Raven, never flitting, still is sitting, still is sitting
On the pallid bust of Pallas just above my chamber door;
And his eyes have all the seeming of a demon's that is dreaming,
And the lamp-light o'er him streaming throws his shadow on the
floor;
And my soul from out that shadow that lies floating on the floor
Shall be lifted — nevermore!

Tóth Árpádnál:

S szárnyán többé toll se lendül, és csak fent ül, egyre fent ül,
Ajtóm sápadt Pallaszáról el nem űzi tél, se nyár!
Szörnyű szemmel ül a Holló, alvó démonhoz hasonló
Míg a lámpa sávja omló fényén roppant árnya száll,
S lelkem itt e lomha árnyból, mely padlón előntve száll,
Fel nem röppen — soha már!

Kosztolányinál:

És a Holló meg se moccan, néz reám meredve hosszan,
A szoborról, a komorról tűz reám két tompa szem.
Úgy ül mint egy omladékon, mélyen alvó éji démon,
A padlón a lámpa vékony sávja himbál csöndesen:
Nő az éjjel, nő az árnyék, terjed egyre csöndesen
S nem virrad meg — sohasem!

Babitsnál pedig:

És a szárnya meg se lendül, és csak fent ül, csak fent ül,
Fent ajtóm fölött a Pallas sápadt szobrán, csöndesen.
Álmodó rémhez hasonló szemmel ül a szörnyű Holló,
Míg a lámpafény elomló árnyát veti rémesen
S lelkem a padlómon ringó árnyba fullad csöndesen:
Nem szabadul — sohasem.

Az utolsó versszak első sorát hasonlóan fordítja Tóth Árpád és Babits Mihály, bár Tóth Árpádnál az ismétlést jobban fejezi ki az „egyre” használatával. A szakasz többi sora is szebb Tóth Árpádnál, igaz, Poe szövegéhez Babits jobban ragaszkodik. E versszak fordítása azonban Kosztolányinak sikerült a legjobban, zseniális megoldás például „a szoborról, a komorról tűz reám két tompa szem”. Mindkét szó igei és főnévi értelemben használatos, és mindkét szónak itt az igei alakja szerepel, bár ez a tény csak az egész sor értelmezése után derül ki. Az olvasót leginkább Tóth Árpád fordítása

ébreszti rá, hogy a madár a fájdalmas és soha nem múló emlékezés szimbóluma.

A híres vers magyar fordítása szokatlanul sok költő számára jelentett kihívást. Már a múlt században próbálkozott vele Arany barátja és Dante magyarátója, Szász Károly, majd Lévy József, mindketten formahű szöveget produkáltak. Az igazi nagy versengés a Nyugat első nemzedékében indult meg. Az utókor ítélete szerint Tóth Árpádé a legsikerültebb, bár korántsem tökéletes *Holló*-változat, ám Babitsé és Kosztolányié is állja a versenyt. Az ő kiváló teljesítményük sem szegte azonban a kedvét más költőknek, hogy újra és újra próbálkozzanak, Harsányi Zsolt, Franyó Zoltán, Telekes Béla és Radó György tett még közzé fordítást. E magyar szövegek összehasonlításánál a legérdekesebb szempont a refrén fordítása. A „nevermore” magyarul így hangzik: soha többé. Már Lévy József rábukkant a „soha már” alakra, s Tóth Árpád is ehhez ragaszkodott. Mint mondta, magyar fülben egybecseng a hollónak tulajdonított hanggal, a károgással, s hangzása közel áll az angol szóéhoz. Többen felvetették, hogy a magyar nyelvben a „soha már” igazában nem létezik, kényszeredett forma. Az eredetivel rokon hangzás követelményét pedig Karinthy nevette ki, mondván: ha ehhez túlfelé ragaszkodunk, akkor a madárnak azt kellene mondania: „Nevem Mór!” A legelső magyar fordító, Szász Károly nyomán Babits és Kosztolányi a természetesebben hangzó „sohasem” refrént választották, s példájukat követte Franyó Zoltán is. Ám itt kifogásként említették, hogy a „sohasem” természetes ugyan, de értelmileg pontatlan. Azt jelenti: sem ezelőtt, sem ezután, míg a „nevermore”: régebben talán igen, de többé már nem. Telekes Bélánál a „soha” a rím szó, ez értelmileg nem jobb a „sohasem”-nél, csak szegényesebb a hangzása; Radó sem lépett előre azzal, hogy Lévy és Tóth Árpád rímzavait megfordította („már soha”), így a kényszeredett nyelvi formát a gyengébb akusztikus hatással sikerült kereszteznie, amint ezt Tótfalusi István szövé is tette.²

²Tótfalusi István: *Edgar Allan Poe*. In: 88 híres vers. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1994, 257.

Poe költői esztétikája több szempontból is ellentétes az amerikai hagyományokkal, hiszen középpontjában az erkölcsi tanítástól mentes művészet áll, melyek a képzelet és nem a valóság a természetes közege. Poe, aki egyébként rossz megfigyelő is volt, a hétköznapi valóságot mellékesnek, jelentéktelennek tartotta. A képzelet, az álmok és a tudatalatti félhomályos, gyakran gonosz és perverz világába vonzza az olvasót — ezért is tartozott kedvenc költői képei közé az örvény, illetve a spirál. Költői eszközei mind a hétköznapi világtól való távolodást szolgálják, céljuk nem a kommunikáció, hanem az evilágiság elvetése mágikus, szuggesztív eszközökkel. „Nem is a széles publikum számára írt, inkább a kifinomult ízlésű költőtársak, a gyermekek és az érzékeny fiatalok számára, akik hisznek a képzelőerőben, azaz a költő isteni képességében, melynek segítségével a mélység rejtett kapcsolatai tárhatók fel.”³

³Bollobás Enikő: *Az amerikai irodalom története*. Osiris, Budapest, 2005, 89.

Lábnyomok

*percek zsákmányra éhes karvalyai
közönek fölöttes s lecsapnak rád
fölsébezve alvó húsodat
észrevétlenül hirtelen
nyelnek el a most hol jeges
hol meg langyosan ölelő
hullámai kétségbeesve evickélsz
hogymajd tehetetlenül merülj alá
a mélybe megadva magadat a sorsnak
a parton hiányod pici bölcsője lábnyomod
ez az üresen zúgó kagyló amit
akarva-akaratlan tapos szét a nap hevítette
fövenyen lépkedők lába*

Nem menekülhetsz

*elhagytad a házat
mindig elhagy az ember valamit
megszabadul tőle nem bírja
megtartani talán nem is akarja
mert valójában már rég elveszítette
elhagytad a helyet ahol beleírtad
magad a világba hangok követnek
hízelegnek nagy a kísértés de
visszajuthatunk-e az édenbe
világgá ment a kiskertből a meggyfa
füst lett belőle rigófüty két szemed
kavicsa visszapattan arról amire
nézel mielőtt látnád fáj de a fájdalom
megkérdőjelezi magát nem menekülhetsz
lábadra tekerednek az utak*

Állapotok

(14.)

*nincstelenség

INOPIA*

Nincs egyetlen értelmes érzés,
 mi felhívna magára a figyelmet.
 Szempontok sincsenek, se tér még,
 ami biztonsággal megszabná terjedelmed.
 Már sejtés sincs. Se tudata a kornak.
 Semmi sem tűnik már ki semmiből.
 Csak most van. Se tegnap, se holnap.
 Minden rozsdásodik és minden öl.
 Se megjövés, se megbocsátás,
 se gyermekek, se nők, se férfiak.
 Se elmenés, mi köszönésre vált át.
 Csakis csőd. Végelgyengülés miatt.
 A hátakon hideglelős hűvösség
 szorong, majd terjed — szertefoszlik.
 A reggel mindig túl ködös még
 annak, kit alvás közben álma foszt ki.
 Se ötletek, se terjedelmek,
 se kérdések, se válaszok.
 Csak ütleget követhet fegyelmet.
 És árulás alázatot.

(15.)

*névtelenség

IGNOBILITAS*

A legrosszabb magunktól megijedni,
 és félni az elcsúszott mondatoktól.
 Fölismeri, hogy ügyis számítás,
 hogy nem te köszönsz vissza a falakról.
 A láthatások és a mosolyok
 mögül a vád kilátszik, mint egy árnyék.
 Folynak a napok és a mondatok.
 Csak azért álldogálsz, hogy állj még.
 Az utcán egyetlen járókelő se,
 még szórólapokat sem osztanak.
 A fény nem ült ki a palatetőkre.
 A tömegközlekedés nem halad.
 De lassan fölemészt a tér, a szó;
 hisz arcok mutatkoznak, mondatok.
 Remélve, hogy nem vagy kimondható;
 mire közeledne, te otthagyszod.

Az univerzalitás alapjai

LÁBADI ZSOMBOR

Babits Mihály és Alain Badiou írásaiban

1974-ben született Eszéken. Egyetemi tanulmányait Pécsen végezte. Jelenleg az eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetem oktatója.

¹Stanford University Press, Stanford, 2003.

²Verso, London – New York, 2001.

³Lásd még Alain Badiou: *Infinite Thought*. Continuum, London, 2003.

A mai filozófia számára újra fontos kérdés lett az univerzalitás és az igazság. Korunk egyik legeredetibb francia gondolkodójának, Alain Badiou-nak az életműve több szálon is kapcsolódik a művészetek, a vallás és a politikum kérdéseihöz. A mai közösségi alakzatok, kollektív együttállások új lehetőségeit vázolja fel például a Pál apostolról írt monográfiája, a *Saint Paul: The Foundation of Universalism*¹ és az *Ethics. An Essay on the Understanding of Evil*² című könyve is, amelyben a modernség utáni etikai univerzalizmus új elméletét is megfogalmazza. Alain Badiou koncepciója korunkat alapvetően más perspektívába helyezi el, mint a legismertebb filozófia-művészetelméleti irányzatok, a dekonstrukció vagy a hermeneutika. Elméleti írásaiban arra a határozott álláspontra helyezkedik, hogy a világban található partikularitások nem képzelhetők el anélkül, hogy ne utalnának rajtuk túlmutató valóságra. A világunkat alkotó különbségek, a hagyományok, az eltérő szokások, világnézetek kultúrák különálló elemei csakis új alakzatokba rendeződve hozhatnak létre univerzális jelenségeket. Mindennek a kiindulópontja az a lényegileg előreláthatatlan, váratlan esemény, amelynek döntő szerepe van a meglévő *különbségek* (differenciák) *közömbössé* (indifferenssé) válásában.³

Badiou az univerzalizmus alapfogalmát nem a történelmi körülmények vagy a kulturális és a társadalmi-politikai kontextusok kizárólagossága alapján közelíti meg, inkább azokat az eseményeket tekinti igazán rendhagyóknak, amelyek nem illeszthetők be hiánytalanul a társadalmi-kulturális összefüggésrendszerbe, vagy a tudomány ismert keretei közé. Az igazság eseményjellegét az univerzalitásra való törekvés szubjektív *kinyilatkoztatás-jellege* határozza meg, az így létrejött diskurzusok pedig a konkrét helyzettől és adottságoktól függetlenül is képesek kifejteni hatásukat. Badiou a világot pusztá partikularitásokra osztó nézettől eltérően úgy véli, hogy a különbségek akkor válnak igazán érzékelhetővé, ha nem maradnak meg a maguk keretein belül, s kölcsönösen szert tesznek olyan vonatkozásokra is, amelyek az összes partikularitás számára általános referenciapontnak minősülnek. Az univerzalitás hatása abban áll, hogy eseményjellege folytán *mindenkihez köze van*, mindenkinnek tartogat új értelmezési lehetőségeket, ami nélkül csupán a *partikularitások partikularitása*, vagyis az egyediségek összefügg-

géstelen sorozata létezne, ami az univerzalitás elméletének tarthatatlanságáról tanúskodna.

Babits Mihály művészetelméleti és filozófiai esszéit újszerű megvilágításba helyezi a fenti elmélet, rámutatva életművének meghatározó vonulatára, amelyet a kortárs filozófia előbb vázolt szemléletváltása hívhat életre. Művészetelméleti írásaiban rendkívül fontos szerepet szánt ő is az *univerzalizmus* gondolatának, de az arról kialakult képet akkor lehet alaposabban felmérni, ha mind az igazság szubjektív-objektív, mind annak kinyilatkoztatott problémáját szem előtt tartjuk. Babitsnak is az egyik fontos kiindulópontja, hogy a szellemi értelemben vett *igazság korszakoktól függetlenül fennmarad*.⁴ A korszerű gondolkodás számára értékfogalom, ami az aktuálisat, az újat nem a maival, hanem a jóval és a *helyessel* állítja párhuzamba.

A babitsi univerzalizmus a magyar szellemtörténet részben egyoldalú megközelítésével ellentétben, amely a történelem korszakait relatív különállásukban szemlélte, az etikai magatartás általános érvényét fogalmazza meg. A szellemtörténészekkel szemben a történelem alakulását nem a szellem kifejlődésének megállíthatatlanul előrehaladó folyamataként értelmezi, ő érzékeli a modern idők árnyoldalait is, amelyek az igazság nélküli történelemfelfogásból erednek. Babits a maga eszmei programját *Az írástudók árulása* című írásában világosan kifejti: nem a személytelen korszellem egyoldalú kiteljesedésében látja a történelem folyásának lényegét, hanem annak az emberiség számára megújuló feladatnak a megvalósításában, amely mindenkinek lehetővé tenné, hogy igaz emberré válhasson. *A létezés hősiessége* Babitsnál a mostoha körülmények elleni küzdelmen túl lényegében abban is megnyilvánul, hogy alapvetően az emberiségnek az animális dimenzióktól kellene megszabadulnia. A negatív modern korszellemnek megfelelően Babits a közismert társadalmi példákon keresztül mutatja be a bokszbajnokot és a táncosnőt, mint a testi kultúra szimbolikus alakjait; mindez azonban nem egyoldalúan történik. Érvelése azt is tartalmazza, amiről az értelmezők többnyire megfeledkeznek; így az ösztönös testiséget kritizáló szavai mellé egy olyan érdekes gondolatmenet kerül, amely test és lélek összetartozásáról tanúskodik. Az emberi élet eszméjét nem a maga szellemi kizárólagossága alapján képzei el, s kitér arra is, hogy a modernség egyik nagy érdekes eredménye a „*test hatalmának és szépségének felfedezése és fölszabadítása*”. Babits szavai egyértelműen a gazdagodásról szólnak, a rabszolgaság egyfajta modern eltörléséről beszél. Az esszé egyik legmeglepőbb állítása éppen az, amit a folyamat összetartozásáról mond: „*A test felszabadulása egyúttal a Szellem felszabadulása, s akkor leszünk igazán emberek, mikor teljesen felismerjük azt a mély igazságot (...)*”⁵ Az élővilághoz való viszony Babitsnál az ellenkezője annak, ami a szellemtörténet egyoldalú megközelítését jellemezte, hiszen egyúttal utat nyit annak a gondolatnak is, hogy miként lehet a szellemi és testi létezés összetartozásának a konzekvenciáit levonni, és hogyan tudunk alapvetően mássá lenni a pusztán természetes ösztönök által uralt világban.

⁴Világos jelei vannak ennek Babits egész életművében; a tanulmány megállapításai azonban elsősorban a *Szellemtörténet és Az írástudók árulása* című esszékre vonatkoznak.

⁵Babits Mihály: *Az írástudók árulása*. In uő: *Tanulmányok, esszék*. Kortárs, Budapest, 2005, 480.

A történelmi szellem fennállását, önmagában álló valóságát Babits vitatja, mert úgy véli, hogy az általános létezés feltételei korántsem tekinthetők adottnak attól a közegtől függetlenül, amelynek feladata a mindenkori igazság ellenőrzésében és nyilvántartásában válik kézzelfoghatóvá. Az állati és az emberi lét különbségét meglátása szerint éppen az etika és az igazság dimenziói képesek fenntartani. Csak a gondolkodó ember tud egyedül felülemelkedni „*az esetlegességek hátlóján*”, és a partikularitások helyett az általános szempontok felé is csak ő képes megtenni az első lépést. Babits két latin közmondással érzékelteti a kor jellemző gondolkodási mintáit: az egyik aforizmának a hatása éppen abban fejeződik ki, hogy a gondolkodó ember egyfajta hibás sorrendet állít fel magának: *Primum vivere, deinde philosophari!* Vagyis: Először az élet, utána a filozófia! A szerző e közmondás mellé helyez egy másikat is, amely ezzel ellentétes következtetést fogalmaz meg: *Fiat justitia, pereat mundus!* Azaz: Vesszen a világ, csak legyen igazság. Babits helyteleníti ugyan az első állítás kiindulópontját, mégsem jár el egyoldalúan, hiszen korántsem vitatja el annak a jelentőségét, hogy a cselekvés embereinek van szerepe abban, hogy a közösség számára megteremtsék a közösségi létezés feltételeit. De nem hallgatja el azt a véleményét sem, hogy az írástudók feladata alapján más, mint a tett embereié. Az ő *primum vivere*-jük, összevonva a két közmondást, az igazság kortól független kinyilvánítása a *fiat justitia* elvének megfelelően.

Babits a történelmi fejlődést úgy értelmezte, hogy az ész a 17. és 18. században kivívta a maga jogait, és egyeduralkodóvá vált; a 19. században azonban elkezdődött egy ezzel ellentétes folyamat, amely az ész modern kori aláadását készítette elő. Mindez azzal az eredménnyel járt, hogy az emberi egzisztenciát jelképező intelligencia saját maga ellen fordult. Az *értelem elbizonytalanítása*, dekonstruálása többszörösen zajlott: egyrészt Nietzsche részéről, aki az ész etikája helyett az akarat erkölcsét hirdette meg, másrészt pedig a Bergson filozófiájához kapcsolódó ösztöntan révén, amely az intuíciót tekintette a létezés egyik alapfeltételének. Harmadikként említi Babits az értelem tekintélyének megvonásában a modern pragmatika megjelenését. Mindez egybehangzóan az igazság univerzális eszméjének feladásához vezetett. Az elbizonytalanított és relativizált igazság egyetlen követelményeül a hasznosság elvét fogadták el, az igazságot alárendelték az ösztönéletnek, az egyéni akaratnak és az önző érdekeknek. Babitsnál az igazság nélkül azért is elképzelhetetlen a szubjektum autentikus magatartása, mert hiányában meghatározóvá válnak az animális kultúra elsődleges jellemzői, amelyek a legnagyobb akadályai az emberséges társadalom létrejöttének.

A szubjektum modern kori állapotleírásához kapcsolódik a kultúrateremtő szemléletmódot meghatározó világnézeti jellemzők számbevétele is: ez Babitsnál elsősorban az aktivista szerepben mutatkozó izmusok képében tűnik fel. „*A modern írástudónak nem az Igazság a fontos, hanem a világnézet*” — írja rosszállóan. Korának alapvető

irányultsága a végletes militarizmusban ölt testet. Az erőt az erő ellen felfogás megmarad a gazdasági, politikai és társadalmi feltételek között. Az íróknak, művészeknek viszont nem gazdasági-politikai szükségszerűség alapján kell megtalálniuk a körülményekhez képest legkevésbé rossz megoldást, hanem a praktikus követelményeken és lehetőségeken túllépve kell közelíteniük az igazsághoz.

A világnézetekben rejlő legnagyobb veszély nem abban áll, hogy a gondolkodók eszméi elkezdtek hatni a világban, hanem akkor keletkezett, amikor „*leszálltak az Élet harcaiba*”, s elfogadták a politika vagy a gazdaság logikáját. A szellemi élet hanyatlása Babitsnál nem az eszmék elvesztésével kezdődött, hanem a rossz kompromisszum egyik tipikus példaként említett *junktimok*, az egymástól függő megállapodások megkötésével jött létre. Az egyik ilyen tévedés a művészetnek a modern militarizmussal való szövetsége volt, amely értékítélete szerint a militarista világnézet és az erkölcsi konzervativizmus hibás *junktima* lett. Az univerzális eszmének nyilvánvalóan nincs szüksége a rossz partikularitásra, így a Babits által példaszerűnek tartott katolicizmus szemléletmódja önmagában is megvalósíthatja az eszmei igazság legáltalánosabb lehetőségét, mivel nem kapcsolódik össze az egyoldalúan hangsúlyozott etnikai vagy faji különbségekkel.

Babits igazságfogalmának etikai megalapozására teremtenek komparatív lehetőséget Alain Badiou-nak a tanulmány elején említett etikaelméleti írásai a rossz létezésének mibenlétéről. A francia filozófusnál az igazság kinyilatkozás-szerű jellege kiegészül a szubjektív kiindulópontokkal, mert azok a szükségszerű hordozói, nélkülük csupán üres absztrakció lenne. Badiou lényegében Babits nyomdokain halad: az igazságot Platón alapján értelmezi, aki a rosszat alapvetően a jó hiányának tekintette.⁶ A jó alapmintái az igazsághoz való viszonyban artikulálódnak: alapformái a *hűség*, a *hit*, valamint az *igazság szubjektív kimondása*. E személyes elköteleződésen alapuló szubjektumpontoknak a tulajdonképpeni tagadása vezet el lényegében Babits gondolatmenetével megegyezően az igazság megszüntetéséhez, ami a rossz egyik fő kiváltó oka. Badiou rokonfogalmainak, az *árulásnak*, a *téveszmének* és az *erőszaknak* a fő veszélyei abban rejlenek, hogy gátat vetnek az igazság általánossá tételének, s nem tudják meghaladni a partikulárisok szféráját.

Az árulás és a tévhitek megjelenése Badiou-nál elsősorban azzal függ össze, hogy a szubjektum *pszeudoigazságok* szolgálatába szegődött, *álesemények résztvevője* lett. A militarizmus 20. századi térhódítása lényegileg leírható ezekkel a jellemzőkkel is, mivel alapvetően a technológiai partikularitásba vetett hit áluniverzális rendszereit hozták létre. A tévhitek modern formáját Badiou etikájában *szimulakrumjelenségnek* nevezi. Ez egy partikuláris igazság totális méretűvé válásával következik be, amelynek révén az igazság üres abszolútummá válik.

Az igazsághoz való cselekvő viszony szempontjából nincs lényeges eltérés Babits és Badiou etikája között, hiszen ezt mindket-

⁶Lásd Badiou *Etikájának*
The problem of evil című
fejezetét, in: *Ethics*.
An essay on the
understanding of evil, i. m.

ten az emberi halhatatlanság, az örökkévalóság egyik legfontosabb tényezőjének tekintik. Mindkettejük számára ez azt is jelenti, hogy az igazság a tudás új formáit képes megteremteni. Badiou például világos határvonalat húz a vélemények és az igazság alakzata között. Az első ugyanis természete szerint kommunikatív, közlésre irányuló, míg a másik a vélemények folytonos körforgásával szakítva a nemtudás újabb és újabb dimenzióira is képes kiterjeszteni a hatókörét. Így az igazságban a *láthatatlan fokozatosan látható, a közölhetetlen pedig közölhető lett*.⁷

⁷Alain Badiou: i. m.

A babitsi válasz a kor kiüresedett gondolatrendszerére a század végzettszerű determinációinak elutasítása volt. A közhiedelemmel ellentétben azonban nem a valóságtól teljesen független dimenzióban kereste az új etikai magatartás lehetőségeit, hanem arra az álláspontra helyezkedett, hogy a világ mindenekelőtt élni akar. Babits esszéiben is ott munkál a *valóság szenvedélye (passion du réel)*, amit Badiou a század egyik legfontosabb művészi ismervének tekintett.⁸ Babits alapvetően különbözik mindazoktól a nihilista gondolkodóktól, akik szerint az emberi lét egyfajta halálos ösztöntől hajtva a megsemmisülés felé rohan. Egyik visszatérő gondolata, hogy az élet legfontosabb sajátossága éppen az, hogy sokkal több és más akar lenni, mint a természetes adottságok hordozója.⁹

⁸Alain Badiou: *A század*. (Ford. Mihancsik Zsófia.) Typotex, Budapest, 2010.

⁹Babits Mihály: *Játékfilozófia*. In uő: *Tanulmányok, esszék* i. m. 49–70.

Babits a 20. század legnagyobb *pszeudoeseményét*, a háború kitörését elsősorban az igazság torz, részleges érvényesítésére vezette vissza. Az új valóság létrejöttének előzménye a modernség embe-rének kiszolgáltatottsága és felesleges áldozattá válása volt. *A háború háborúja* című tanulmányban a szimulakrumképződés folyamatát arra vezeti vissza, hogy az, ami csak az imaginárius világban (filmben, irodalomban) létezett korábban, maga is a borzalmas valóság része lett. A szimbolikus valóságból a modern valóságba való áttérés *traumatikus háttérére* mutatott rá, amikor a valóság megrendüléséről írva úgy jellemezte korát, hogy az elképzelhetetlen maga is lehetőséggé vált. A háború, amit addig csak a könyvekből ismer-tek, a maga idegenszerűségében mutatkozott meg, egy olyan cél szolgálatába állt, amelynek csaknem egyetlen vonatkozási rendszere a halál és a pusztulás. Babits számára a világháború elhozza azt a felismerést, hogy az *általános etika* elvének tagadásával a rossz hatásai összeadódnak. Világosan látta, hogy a „*huszadik század nemcsak a háború szobrát döntötte le, hanem a békéét is*”. A tanulmány címe a háború fogalmának megkettőzésével is arra utal, hogy létezik a valós háborúval egybeeső belső harc, küzdelem is, amelyet az embernek saját magának kell megvívnia. A háború valódi színterét Babits meglátása szerint ugyanis nem kizárólag a nemzetek közötti nyílt ellenségeskedés hívja életre, hanem az ember legbensőbb adottságaira vonatkozik. Arra is utal, hogy a célkitűzés azért is általános, mert az emberiségnek le kell győznie önmagát és a saját kényszereit. A harcnak tehát az ember maga ellen vívott küzdelmére is ki kell terjednie, amit azért is végig kell vinnie, hogy meg

tudjon szabadulni azoktól a gátaktól, amelyek önmaga és az igazság kibontakozásának útjában állnak.

A *passzív pacifizmus*sall szemben Babits olyan magatartást javasol, amely nagyon közel áll Badiou-nak az *igazságért küzdő szubjektum*-felfogásához. Erre a személyiségtípusra nem a háború idején van a legnagyobb szükség, hanem a harc egy másik színterén, a szellemi fronton jut meghatározó szerephez. Babits szimbolikus megfogalmazása szerint korának igazságszerető gondolkodói közül „mindenki katona, akin emberhús az uniformis.”

Babits filozófiája csakúgy, mint Badiou-é, az új élet, a világ megújításának lehetőségét a *valódi választás* esélyével kapcsolja össze. A klasszikus ókori példáknál maradván Babits az erősszakkal szembeni magatartásmódok közül két ellentétes felfogást is felvázol, amelyek közül azonban egyik sem követhető maradéktalanul a kor történelmi kontextusában. Az első a cicerói állítás, az *inter arma silent Musae* (a háborúban elhallgatnak a Múzsák), ennek antitéziséként említi a másik aforizmat, amely megfordítja az eredeti erőssorrendet a művészet javára, *vagyis cedant arma togae* (álljon félre a fegyver a tóga elől). Babits, jöllehet a másik jelszót tartja példaadónak, az igazság igényét fenntartva megfogalmazza a saját korának szóló imperatívuszát is. Az embertelenség hihetetlen mértékét látva az igazság képviselőinek feltétel nélküli folytatását hirdeti meg a *Csak énekeljetek!* afirmatív, életigenlésre felhívó mondattal.¹⁰ A szenvedés igazi értelme Babits számára abban fejeződik ki, hogy a modern ember sohasem fogadja el az adott világ igazságtalanságait, nem nyugszik bele a pusztulás nihilista törekvéseibe, éppen ellenkezőleg, az élet teljes intenzitását akarja átélni.

A badiou-i igazságfogalom móduszai szinte maradéktalanul megtalálhatók Babits tanulmányaiban is. A *vérité* jellegénél fogva az ember elkötelezettségét, igazságba vetett hitét jelenti. Ez teremti meg a lehetőséget, hogy az *igazság embere* legyőzze a végességet, és a történelem pusztta egymásutániságán túlmutató fontosságra tegyen szert. Az általános igazság lényegi sajátosságának megfelelően a *forradalmiság*, az *invenió* és az *alkotás* önálló dimenzióit nyitja meg az igazságban. Jól elkülöníthető életszférákat is jelképez: a *politika*, a *tudomány* és a *művészet* területeit jelöli ki, amelyek az igazság sajátos viszonyainak megnyilvánulási formái.¹¹ Babits a fő kategóriákat ugyanolyan határozottan és világosan különíti el, mint Badiou, azzal a különbséggel, hogy nála az említett tartományok közül kiemelkedik a művészet alkotói igazsága, amelynek a többivel való megújuló kapcsolatrendszer határozza meg az általános igazság keretfeltételeit.

Babits a művészi eszmék kivételességét vallja. Az egyik legfontosabb társadalomelméleti esszéjében¹² például a szellemi élet létezés módját vizsgálva közeli és távoli erőközpontokról ír, amelyek alapjaiban érintik a társadalmat és a benne élő művészeteket. Az irodalom valóságáról szólva bizonyos értelemben nem tekinthetünk el a társadalmi ideáktól sem, mivel a két szférának lehetnek

¹⁰Babits Mihály: *Csak énekeljetek! Egy irodalmi társaság évadnyitására*. In uő: *Esszék, tanulmányok II.* i. m. 666–668.

¹¹Alain Badiou: *A subject to truth*. University of Minnesota Press, Minnesota, 2003.

¹²Babits Mihály: *Irodalom és társadalom*. In uő: *Esszék, tanulmányok I.* i. m. 312–315.

közös eszméik, mégsem a fennálló azonosság, hanem az alapvető eltérés a mérvadó közöttük. Mindkettő számára fontos, hogy mit és hogyan jelenítsenek meg, a társadalomtudós törekvései mégis annyiban mások, hogy számára inkább az a lényeges, hogy milyen társadalmi eszmék mozgatják a világot, melyek azok az ideák, amelyek mindenki számára fontosak, az írók azonban ellenkezőleg járnak el, akármilyen közel állnak is a társadalomhoz, ők inkább a maguk szubjektív igazságait próbálják meg általánosítani.

A művészet lelki ereje abban mutatkozik meg elsősorban, hogy mennyire tud ellenállni a társadalomból érkező hatásoknak. Babits meg volt győződve arról, hogy a művész akkor tud leginkább jelentőset alkotni, ha az alapvető társadalmi impulzusokkal szemben szabadnak mutatkozik, és a külvilágtól függetlenül is képes új eszméket és érzéseket létrehozni. Nála a társadalomtudós és a művész tevékenysége között tényleges az ellentmondás: az előbbi a társadalmi ideákat annál fontosabbnak tartja, minél többen érzik és vallják őket magukénak, a művészet logikája pedig ennek a fordítottja, ott nagyobb jelentősége van azoknak az eszméknek, amelyeket nem mondtak még ki a költő előtt, az így létrejött idea új gondolatokkal és érzésekkel ajándékozza meg a közösséget. A művész ezáltal korábban *nem létező igazságot* is képes kifejezni.

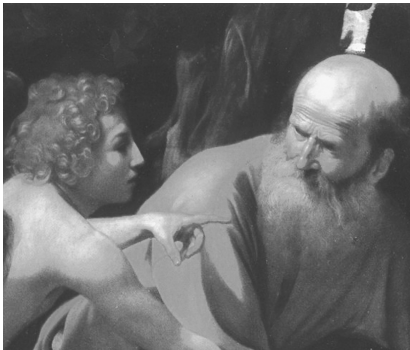
Az irodalom a jelen társadalmi eszmékkel ellentétes törekvéseket is megjelenítheti. A valóságértelmezés ugyan mindig a jelenből indul ki, de a jövő érdekében a múlt alakját is felöltheti. Babits az irodalom és a társadalom kapcsolatáról azt állítja, hogy a társadalomtudományokkal együtt a művészetekre is érvényes lehet a *reakciós, konzervatív* vagy *forradalmi* jelző, de sokszor éppen ellentétes értelemben, mint az eredeti összefüggésben. Ez a különbség mindenekelőtt abból adódik, hogy a művészetnek más a viszonya az időhöz, mint a hétköznapiaknak. A művészi újdonság éppúgy érzékelhet a múltból is, amennyire a jelenből, mivel nincs annyira összenőve a kor általános világnézetével, mint a társadalomtudományok jelentős része. A művészet babitsi elgondolása nem utasítja el az arisztokrata művészi magatartásformát sem, mert az nála képes akár a haladást is jelképezni. A politikai ideológia konzervativizmusa és a művészet klasszicizmusa elválik egymástól, az egyik a történelemben alakul ki, idővel egyre inkább veszít a jelentőségéből, a *művészet* viszont *örökkévaló, halhatatlan*, ezért ott a fogalmak is lényegileg másra utalnak, mint a mindennapokban.

Babits az univerzalizmus filozófiája mellett hitet téve óv attól, hogy különböző partikuláris érdekeknek, ideológiai szempontoknak rendeljék alá a művészetet. A társadalmi osztályokhoz és a népcsoportokhoz tartozás tudatát nála meghaladja az a horizont, amely ossztársadalmi szereppel látja el a művészeket. Babits úgy véli, hogy az igazi költészetet nem az elzárkózásnak, hanem a *peremre szorultak* és a *kisemmizettek* felemelésének kell ösztönöznie, az ember önmagával való folyamatos szembesülése érdekében.¹³ A művészet

¹³Babits Mihály: *Baloldal és Nyugatosság*. In uő: *Esszék, tanulmányok II.* i. m. 283.

hatásaiban megfelel a többi univerzális igényű szellemi formának, hiszen „minden ember nevében beszél, az összes elnyomott nevében”.

Az univerzális igazság teremti meg szemléletváltást, amelyben a művészet már nemcsak egy kis közösség vagy egy osztály érdekeit képviseli, hanem általános emberi kérdéseket tesz fel. Babits nagyon világosan látta a 20. század társadalmi és művészeti folyamatainak alakulását. Lényeglátóan jegyezte meg, mintegy a tömegkultúra fontos ismérveként, hogy az idők jeleit az elmúlt században nagyon ritkán lehetett a művészet kimondott igazságaiból kiolvasni, a tömegmozgalmak jelszavai túl gyakran szorították háttérbe az általános művészi üzeneteket. A 20. század első felének egyik legnagyobb tanulsága Babits szerint mégsem a tömegek forradalmának megtagadása, hanem az, hogy miként lehet úgy megvalósítani a *művészi kifejezés pozitív forradalmát*, hogy az ne csak egy osztály vagy egy párt részérdekeit képviselje, és ne korábbi ideológiák féligazságait hangoztassa. Babits esszéinek, tanulmányainak emberképéhez szorosan hozzátartozik a késztetés, hogy hű maradhasson ahhoz az igazsághoz, amely nélkül művészete elveszítené a korához fűződő szoros kapcsolatát, amit Badiou lényeglátóan a „valóság szenvedélyének” nevezett.

Jean-Louis Chrétien

A felejthetetlen és a nem remélt

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

JEAN-LOUIS CHRÉTIEN

1952-ben született Párizsban, költő, esztétörténész és filozófus, jelenleg a Sorbonne filozófia tanszékének professzora. A Dominique Janicaud által bevezetett terminológiával élve — Jean-Luc Marion és Michel Henry mellett — Chrétien is a „francia fenomenológia teológiai fordulatának” meghatározó képviselői közé sorolhatjuk. A filozófus 1980-ban publikálta első könyvét, azóta mintegy huszonnégyszáz könyve jelent meg, melyek a metafizikai-teológiai hagyomány alapvető fogalmait és a bennük levő még feltáratlan lehetőségeket, összefüggéseket vizsgálják.

Ára: 2.500,-Ft

*A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők
a Vigilia Kiadóhivatalban:*

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444;

E-mail: vigilia@vigilia.hu

„EGY LEHETETLEN VÁLLALKOZÁS” Szeljegyzetek egy Bevezetéshez

Most jelent meg Somorjai Ádám OSB újabb dokumentumkötete, a *Szentszék és Mindszenty kapcsolataival* (1956–1975) foglalkozó trilógia befejező (fél) kötete: Mindszenty bíborosnak az amerikai követségen VI. Pálhoz és Cicognani bíboros államtitkárhoz írt leveleit, üzeneteit közli. (Az *Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása*, III/1. Tanulmányok és szövegkiadások. Documenta 1963–1966. A dokumentumok a kötet II. részében: 337–547. METEM, Budapest, 2010). Várszegi Asztrik OSB püspök, pannonhalmi főapát Ajánlásával.

A bencés szerző „apologia sui”-nak is beillő Bevezetésében „lehetetlen vállalkozásnak” tartja kutatómunkáját, amelynek során Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, (herceg)prímás és a Szentszék kapcsolattartását próbálja rekonstruálni „zömmel olyan források alapján, amelyek idáig jobbra ismeretlenek voltak” (kiemelések tőlem — Sz. F.). Következő szeljegyzeteimben a „Mindszenty-kérdést” az *Ostpolitik* szempontjából tekintem, tehát nem a vértanú bíboros folyamatban levő boldoggá avatási eljárásának távlatában.¹

2008–2009-es cikkeimben írtam már Somorjai Ádám előző kiadványairól, kommentált dokumentumköteteiről, amelyekre gyakran visszautal (vagy amelyekben előre jelezte a készülő kiadványokat). Szakemberek már megállapították, hogy ezek lényegesen újat már nem adnak hozzá a már eddig ismert kutatások és dokumentációk alapján bemutatható teljes Mindszenty-képhez.²

Itt csak egyet idézek. Mészáros István (*Árnyak és fények*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2008, 220–221.), miután áttanulmányozta Somorjai Ádám egyik dokumentumkötetét (*Mindszenty bíboros az Amerikai Nagykövetségen*. Követségi Levéltár 15.), „nagy meglepetéssel” állapítja meg, hogy „semmi olyan lényeges, alapvető fontosságú, meghatározó erejű új információ nincs Mindszentyre, illetve a vele kapcsolatos tényekre vonatkozóan, amelyeket eddig nem ismertünk, nem tudtunk volna a korábban felkutatott, feltárt és közzétett írásos források alapján, amit eddig nem írtak, nem írtunk volna meg erről az 1971. június végétől szeptember végéig tartó rövid, de mozgalmas három hónapról”. Mészáros még hozzáfűzi: a kötet sok dokumentumból az tűnik ki, hogy ebben az időszakban Mindszentyt folyamatosan figyelték, és a követség munkatársai nagy mennyiségű feljegyzést készítettek a bíboros magatartásáról, hangulatáról, megnyilatkozásairól, az USA és a Szentszék, illetve

Kádárék politikájáról. „Ezek a Mindszentyvel kapcsolatos megfigyelések, hangulatképek, jelentések kétségkívül egyoldalúak, elfogultak: az aktuálisan itt szolgálatot teljesítő amerikaiak által ekkor a maguk számára kialakított, szerintük létező Mindszenty-képet tükrözik, mégpedig az amerikai pillanatnyi érdek — a minél gyorsabb távozás — által erősen befolyásolva.” Ezek a mozaikképek tehát nem a valós Mindszenty-képet tükrözik.

Ez a megállapítás részben áll a most megjelent, az 1963–1966 közötti dokumentumok követségi jelentéseire is. De csak részben. Mert nagyon érdekesek és fontosak az *Ostpolitik* szempontjából is azok a részletes jelentések, amelyeket az amerikai követség félrabságából — jól tájékozódva a Kádár-rendszer által elnyomott magyar egyház helyzetéről — Mindszenty bíboros Cicognani bíboros államtitkárnak küldözgetett, hogy a kommunistákkal tárgyaló vatikáni képviselőket, főleg az *Ostpolitik* főszereplőjét, Agostino Casarolit figyelmeztessék: ne higgyenek könnyen a pártállam képviselőinek az alkudozó tárgyalások során. Egyébként G. Barberini dokumentációjából is látjuk, hogy Mindszenty az őt látogató Casarolit is bőven tájékoztatta a valós magyar helyzetről.

Giovanni Barberini dokumentációja

Somorjai haszonnal idézi Giovanni Barberini kötetét: *L'Ostpolitik della Santa Sede. Un dialogo lungo e faticoso*. (II Mulino, Bologna, 2007, 417. =B1) Ez a kötet feldolgozza Casaroli páрмаi levéltári hagyatékát, amelyet Barberini egy évvel később ugyanott tett közzé egy 880 oldalas kötetben: *La politica del dialogo. Le Carte Casaroli sull'Ostpolitik vaticana*. (=B2). Szerintem G. Barberini dokumentációja a legjelentősebb új forrás, hogy az úgynevezett „Mindszenty-ügyet” elhelyezzük az *Ostpolitik* távlatában, de ahhoz is, hogy az egyházat és hazáját szerető vértanú bíboros helytállását, hitvallását és hosszú keresztútját megismerhessük. Barberini dokumentációja feltárja Agostino Casaroli „diplomáciájának” hátterét, és a későbbi bíboros államtitkár lelki arcélét is. Figyelemre méltó, hogy mindig tisztelettel szól a magyar főpapról hosszú jelentéseiben, amikor az elnyomott magyar egyház helyzetét feltáró Mindszenty álláspontjáról tájékoztatja feletteseit. Példának idézem itt Barberiniből (B2 190.), Somorjai fordításában (227.) azt a jelentést, amelyet Casaroli 1965. szeptember 18-án nyújtott be Cicognani bíboros államtitkárnak Mindszenty bíborosnál tett látogatásáról. Miután leírja a bíboros egészségi állapotával kapcsolatos problémákat, és Mindszenty véleményét Magyarországról való esetleges távozásáról, tudniillik hogy a bíboros majd

táviratot küld, ha erre sor kerülhet, Casaroli így folytatja: „Előre látható, hogy a távirat nem fog megérkezni.” „Másképp nem mondható részéről a lelkiismereti konfliktus, hiszen életének java részét egy ügy védelmének szentelte, és most fél olyan lépést tenni, amely bárki előtt a csatátér elhagyásának tűnhetne (kiemelés tőlem — Sz. F.). Ezért azt javasolnám, hogy a bíborost a válasdra kellene bátorítani, és ebből a célból minél hamarabb levelet kellene küldeni a bíboros államtitkár részéről: A Szentatya örömmel értesült szándékáról; mindenestre a probléma továbbra is fennáll, és várja az ígért híradást.”

Nézőpontok Mindszentyről és Casaroliról

Somorjai Ádám *Bevezetőjében* (12.) a fontos Barberini-anyagról megjegyzi, hogy a válogatás „Casaroli tevékenységét és a Vatikán keleti politikáját tartja szem előtt, a Mindszenty-kutatás pedig a bíboros helyzetét szeretné rekonstruálni. Eltérő szempontok alapján a forrásokat is eltérően ítéltük meg, a fontos dolgok pedig a helyszínen, az eredeti anyag kézbevételekor lepleződnek le.” Mit jelentsen a források eltérő megítélése az eltérő szempontok szerint? És milyen fontos dolgok lepleződnek le a helyszínen? Közhely, hogy nincs teljesen objektív történetírás. A nézőpontok, világnézetek, előítéletek, szubjektív értékelések belejátszanak a legtárgyilagosabbnak tűnő értelmezésekbe is. Igazában a történések nem is Somorjai hasznos dokumentumközléseit bírálják, hanem szubjektív értelmezéseit. Erre számos példát idézhetünk, nem szólva most a Népszabadság 2008. július 5-i számában megjelent ominózus interjú visszhangjáról. Most csak néhány példát említek. A Vigiliában (2008. 11. 823skk. VI. Pál és Mindszenty József esete) szembeállítja a politikus bíborost és a lelkipásztori szempontokra figyelő pápát (egy el nem küldött levéllel is érvelve). Erre a legjobb cáfolat magának Somorjainak most közzétett dokumentációja: Mindszenty bíboros az amerikai követségről sorra küldi a jelentéseket Cicognani bíboros államtitkárnak — éppen *lelkipásztori gondoskodástól indítva* — az elnyomott és üldözött magyar egyház helyzetéről, a lelkipásztori szükségletekről. Később a bencés tanár ugyan megjegyzi, hogy VI. Pál döntésében politikai és lelkipásztori természetű megfontolások is keverednek. Legálább ennyit Mindszenty megfontolásairól is elmondhatunk. Idézhetjük itt a megértőbb Casaroli bíboros *Emlékiratait* (158.): „Arról, hogy hogyan kellene helyesen bánni a magyar rezsimmel, a bíboros és a pápa nem egyformán gondolkodott. De VI. Pál élénken és fájdalmasan érezte a ‘reménytelenség ellenére’ is a kitarthatatlanságát az egyház és a lelkek szolgálatában, amit más nemes és nagy értékek elé helyezett. Kétségkívül Mindszenty bíboros szeretete sem volt kisebb a lelkek és az egyház iránt (ki-

emelés tőlem — Sz. F.), de az ő emberekről, rezsimről és a követendő utakról való gyakorlati véleményét erősen meghatározta kitörölhetetlen és elcsüggesztő tapasztalata.”

A Vigilia 2009. 6. számában (469–474: *Mindszenty József vagy Hamvas Endre?*, vö. új kötete 15skk., ahol az 1963-as év dokumentációját hozza) több megkérdőjelezhető szubjektív értelmezés van. Itt a jegyzetekben már hivatkozik Barberini alapvető munkáira. De jellemző például (471.) ez az állítása: „Casaroli profilváltása 1963 őszén következett be, miután a trónra lépő VI. Pál pápa a bíborosok elé tárta a vatikáni keleti politika tervezetét, és azok elfogadták. XXIII. János pápa megindított műve ezen a téren is — csakúgy, mint a II. Vatikáni zsinat összehívása terén — folytatásra talált. A dialógus egyik formája a kommunista államokkal való tárgyalás politikája lett. Ez meghozta gyümölcsét.” Meghökkenő a magát történésznek is tartó bencés kutatónak ez a leegyszerűsítő véleménye. A hiteles forrás, Barberini (B1 96–104.) hosszan ír VI. Pál „dubiumairól”, az 1963. július 16-án tartott bíborosi összejövetel döntéséről, ti. hogy milyen feltételek mellett kell folytatni a keleti politikát. Voltak ugyanis a Vatikánban is bíboros ellenzői e politikának. VI. Pál dubiumai később sem szűntek meg. 1965. szeptember 12-én (tehát a csehszlovák kormánnyal folytatott tárgyalások első fázisa és az 1964-es vatikáni–magyar részleges megállapodás után) a Domitilla-katakombában mondott beszédében keményen elítélte a totalitárius államokban folyó egyházüldözést, szólt a katakomba-egyházakról és olyan rezsimokről, ahol az ifjúságot marxizmusra nevelik, ahol a papságot akadályozzák normális lelkipásztori munkájukban, ahol a klérust és a szerzeteseket, meg a világi hívőket „együttműködésre” kényszerítik. 1965. szeptember 14-én, a zsinat negyedik ülészakának megnyitáskor VI. Pál újra kifejezte keserűségét, hogy egyes szocialista országokban üldöztetést szenvednek a hívők, elnyomják az egyházat, teljes elfojtására törekedve. (Mindez természetesen felborzolta a csehszlovák és magyar kommunisták kedélyeit.)

És még egy adalék Barberinitől (B1 299skk.: Lengyelország) arra vonatkozóan, hogy Wyszyński bíboros milyen keményen bírálta Casaroli keleti politikáját. (Ezt azért hozom fel, mivel Somorjai a lengyel primást mint „reálpolitikust” szembeállította a valóságtól elszakadt Mindszentyvel: Népszabadság, 2008. július 5.). A lengyel primásnak egyáltalán nem tetszett, hogy Casaroli a lengyel püspökök megkerülésével tárgyal a kommunista kormánnyal. 1973 végén háromszor is kihallgatást kért VI. Páltól. Álláspontját összefoglalta egy dokumentumban: „El kell kerülni, hogy a lengyelek körében azt a benyomást keltsék, hogy a Szent-

széknek jobban szívügye a diplomáciai kapcsolatok szorosabbra fűzése, mint a hívó nép javának biztosítása. A lengyel katolikusok bizalmatlanul nézik e kapcsolatokat, minthogy szerintük nem járulnak hozzá az egyház megszilárdításához, hanem inkább a kommunizmus megerősítéséhez.” (B1 310.) 1978. október 1-jén a püspöki szinóduson történt Wyszyński bíboros híres felszólalása Casaroli keleti politikája ellen (B1 316–317.). Ennek teljes szövegét hivatalosan nem tették közzé, de lényege mégis nyilvánosságra került. A bíboros számos tapasztalata alapján hangsúlyozta, hogy a vatikáni diplomáciának nem kellene akadályoznia az evangelizálást. Valószínűleg ebben az összefüggésben hangzott el: „*Vir casaroliensis non sum.*” (Nem vagyok Casaroli-féle ember.)

Somorjai egyik Vigilia-cikke elején (2008. 11. 823.) mintegy vállalkozását jellemezve ezt hangsúlyozza: „Arra az eredményre jutottunk (például), hogy — bár úgy tűnt, az évtizedes rágalmazás korszaka után a történészek végre kialakították az igazi és hiteles Mindszenty-képet — ez a kép még sem igazinak, sem hitelesnek nem tekinthető, csupán reakciónak a rágalmazásokra, főleg az emlékiratok olvasása és a pártállami iratanyag tanulmányozása nyomán.” A cikk végén a Mindszenty-problémát újragondoló bencés kutató megnyugodva teszi le a „történeti tollat”, átadva a feladatot az ifjabb történészmnedéknek. De a történészek, idősebbek és fiatalabbak, már egy idő óta dolgoznak, kutatásaikat feltárják, és kritikusan reagálnak Somorjai kötetekre és cikkeire is. Hivatkozhatom itt a már idézett kiváló Mindszenty-kutató, Mészáros István kritikájára (*Árnyak és fények*, i. m. 259–257.), vagy Tóth Zoltán József bíráló tanulmányára, aki a Somorjai Ádám–Zimmer Tibor által kiadott kötetről mondja el véleményét (Magyar Szemle, 2009. június, 111–124: *Mindszenty József védelmében.*) Ugyanerről a kötetről Gárdonyi Máté in Vigilia, 2009. 6. 475–477.

Apologia sui

Minden bizonnyal Somorjai Ádám történészek, szakemberek kritikáira is válaszol most elemzett *Bevezetőjében* (12–13.), amikor azt a kérdést veti fel, hogy miért is foglalkozik a Mindszenty-üggyel? — Először is, hogy mint bencés gimnáziumi tanár a hiteles Mindszenty-képet adja tovább a diákoknak. Ez lelkiismereti kérdés is az erkölcssteológusnak. Azután mint a Vatikáni Államtitkárság munkatársa, és egyszerűen mint magyar katolikus is tartozik ezzel a római és a világegyháznak, a mindenkorai római pápának, hogy föltárja a bíboros *gondolatvilágát*. „Mert ennek a trilógiának ez a vezérfonala: megismerni Mindszenty atyánk gondolatait, amelyek az amerikai követség félrabságában olyan sokáig foglalkoztatták. Tartozom

továbbá a Magyar Katolikus Püspöki Karnak is, melynek primás-elnöke volt és — mint a trilógia második kötetében föltárult — szívében-lelkében, félrabságában is, még mindig annak tartotta magát, ezért rivalizált /???/ Hamvas püspökkel, aki távollétében ellátni kényszerült az elnöki teendőket. (...) Tartozom végül e munka elvégzésével a magyar híveknek, akiknek joguk van megismerni a hiteles Mindszenty-képet, s nem utolsósorban tartozom a történészeknek, hiszen 1980-ban az ELTE Bölcsészettudományi Karán történész diplomát kaptam (...) Végezetül, de nem utolsósorban tartozom vele Mindszenty bíboros emlékének, hiszen azok közé sorolom magam, akik föl ismerhették: Mindszenty herceprimás nemzeti hős akart lenni.” /!!!/ — Somorjai „mellesleg” még megemlíti, hogy Mindszenty József boldoggá avatási perének konzultora, illetve relátora is volt. Korábban, humorizálva: „A Mindszenty-témát ugyanis nem alulírott találta magának. Mindszenty atyánk találta meg és választotta ki őt.”

Befejezésül — a fentiek kommentárja nélkül — idézek Erdő Péter bíboros tavalyi beszédéből, amely az esztergomi Mindszenty-zarándoklat alkalmával hangzott el. (Szövege: Magyar Szemle, 2009. június, 7–14. és Távlatok, 2009/2. 86skk.).

„Amikor (tehát) mai vizsgálódások már jó vagy nem jó indulattal a nagy magyar bíboros lelkének és érzelmeinek minden rezdülését nagyító alá veszik, nekiünk, akik tiszteljük őt és szentté avatását kérjük az Apostoli Szentszéktől, illő, hogy az alapvető kérdéseket tegyük fel helytállásáról, tanúságtételéről és hősiességéről. Az ugyanis mindenki számára nyilvánvaló, hogy a 40-es évek végének, az 50-es éveknek, de még a 60-as éveknek a történései is nem egy idős főpásztor szóhasználatának vagy gondolatvilágának korszerűségéről vagy korszerűtlenségéről szóltak, hanem a súlyos egyházzüllözésről, melynek számos püspök, papok, szerzetesek ezrei, hívó emberek százezrei és milliói voltak az áldozatai. Harmincnégy évvel Isten Szolgája, Mindszenty József halála után tanúságtétele ma is aktuális. Szinte dörmöböl a lelkiünk kapuján.”

SZABÓ FERENC

¹Itt hivatkozom korábbi, a témába vágó írásaimra: Az 'Ostpolitik' emlékezete. Vigilia, 1992. 11. 844–848; Jegyzetek az Ostpolitikról (A. Casaroliról). Távlatok, 2008/3. 74–80; Mészáros István *Árnyak és fények* című könyvének ismertetése: Távlatok, 2008/4. 147–150; VI. Pál és az Ostpolitik (Szeljegyzetek Tornielli és Barberini monográfiáihoz). Távlatok, 2009/3. 74–80.

²A fontosabbak: Mindszenty és Casaroli Emlékiratai, Mindszenty „Napi jegyzetei”, Mészáros Tibor, Ólmosi Zoltán, Mészáros István, Gergely Jenő, Kiszely Gábor, Szabó Csaba, Balogh Margit, Adriányi Gábor és mások könyvei.

RÉGI ÉS ÚJ A MINDSZENTY-KUTATÁSBAN

Zágon József ismeretlen levele Mindszenty Józsefhez

E sorok írója az elmúlt években eddig jobbára ismeretlen dokumentumokat tett közzé Mindszenty József bíboros hercegsprimás, esztergomi érsek életére vonatkozóan. Figyelmét elsősorban a bíboros saját szavainak — ahogy a biblikusok a jézusi eredeti szavakat nevezzük: az „ipsissima verba” — rekonstruálása kötötte le. Ezért nem volt tiszté, és továbbra sem az, belemerülni a vatikáni keleti politika elemzésébe, legfőlegb felszínesen, ha a forrásokba ütközve ez elkerülhetetlennek mutatkozott.

Időnként szembetalálja magát, mint legutóbb is, az ellenvetéssel: „Szakemberek már megállapították, hogy ezek *lényegesen* újat már nem adnak hozzá a már eddig ismert kutatások és dokumentációk alapján bemutatható *teljes Mindszenty-képhez*.”¹ Mindenképpen megtisztelő, hogy szerény munkámat a neves egyházi közíró ilyen kiemelt figyelemmel kíséri, ezért válaszul a megelőlegezett bizalomra, engedtessek meg, hogy folytassam a tényfeltáró munkát, azzal a céllal, hogy rekonstruálhassuk Mindszenty bíboros gondolatait. Hiszen ő holtában is szól hozzánk. Ezért most egy mindeddig kiadatlan forrást, nevezetesen Mons. Zágon József írását közölve próbálok közelíteni az összetett problémához.

Mindszenty bíboros tiltakozása és a hivatalos diplomáciai csatornán érkező Zágon-levél

Mindszenty bíboros 1967 júniusától novemberéig — attól kezdve, hogy König bíborostól véletlenül értesült az új amerikai nagykövet kinevezéséről —, tiltakozásul, hogy az amerikai kormányzat is elismeri az általa — jogosan — illegitimnek tartott Kádár-rezsimet, el akarta hagyni az amerikai nagykövetség épületét, hogy átadja magát az ott rá éjjel-nappal várakozó magyar rendőrségnek, s ezáltal várhatóan visszatérjen a börtönbe.² A diplomátákat ez a szándéka foglalkoztatja e hetekben, hónapokban. Ilyen körülmények között érkezik meg hozzá Cicognani bíboros államtitkár üzenete, amelynek dátuma 1967. november 10.; mellékletként a bíboros államtitkár megküldi Zágon József datálatlan levelét. Ennek eredetije a budapesti amerikai nagykövetség levéltári fondájában nem áll rendelkezésre, csak egy angol fordítás, amelyet a State Department (az USA külügyminisztériuma) 1967. november 16-án küldött levele mellékleteként továbbított Hillenbrand budapesti nagykövetnek.

Zágon ebben azt a szempontot ajánlja a bíboros figyelmébe, hogy nem politikai, hanem vallá-

si indíttatásból kellene meghoznia döntését: „Hírügynökségek tudni vélték, hogy Eminenciád az új amerikai követ megérkezését vette volna indítóokként elhatározásához, hogy a követséget elhagyja. Az ilyen — feltételezett — politikai jellegű elhatározás nem talált kedvező fogadtatásra sem egyházi, sem világi körökben. (...) Egyházfők direkt politikai állásfoglalásai ellenszenvvel találkoznak még hagyományosan katolikus körökben is. Ez annál is veszélyesebb, mert alkalmas arra is, hogy alátámassza a kommunisták propagandáját, mely szerint Eminenciádat politikai okokból ítélték volna el s nem egyházas magatartásáért. Egy ilyen politikai színezetű megoldás kiforgatná Eminenciád szenvedéseinek valódi értelmét és igen károsan befolyásolná jövőbeni tevékenységének megítélését.”

Zágon ezt követően a nem politikai megoldás keresését szorgalmazza: „Csak a módot illetően kell olyan megoldást találni, mely méltó Eminenciád múltjához és számol Eminenciád és az egyház érdekeivel. A követségről és az országból való távozásnak — ha erre sor kerül — bele kellene illeszkednie Eminenciád eddigi vonalvezetésébe: nem önmagáért, nem politikai szempontból, hanem az egyház érdekében szenvedett, s ha most szabad földre lép, ezt sem egyéni, sem nem politikai, hanem vallási érdekből kívánja tenni (pl. a Szentatya iránti engedelmességből, hogy szolgálatot tegyen az egyház jövőjének kialakításához, stb.). Alázattal lehet legyőzni. Ilyen értelmű indokolás alkalmasnak tűnik arra is, hogy felhívja a világ figyelmét az ország és az egyház helyzetére.”

A Zágon-levélből kiemelt mondat későbbi sorsa

Ez a megfogalmazás: „vállalja életének legnagyobb áldozatát, az országból való eljövételt is”, visszatér Mindszenty bíboros három és fél évvel később, 1971. június 28-án VI. Pál pápához írt levelében: „magamra vállalom életem talán leg-súlyosabb keresztjét is: kész vagyok elhagyni hazámat is, hogy száműzetésben folytassam vezeklésemet Egyházamért és népemért.”³ Ezt a levelet eredetileg szintén Mons. Zágon József fogalmazta.⁴ A levélnek ez a fordulata visszatér az emlékiratokban, továbbá a L'Osservatore Romano 1971. szeptember 29-i számában közölt vatikáni állásfoglalásban is.⁵ Ezért ez a mondat, hasonlóan a levél egészéhez, kiemelkedően fontos lehet Mindszenty bíboros gondolkodásmódjának rekonstruálásakor.

Politikai és vallási indíttatás

Az idézett Zágón-levél a Vatikáni Államtitkárságtól a bíboros államtitkár kísérő üzenetével érkezett — megjárta tehát a hivatali utat. Úgy véljük, hogy fontos kérdés dől itt el, mégpedig az, hogy ki cselekszik politikai és ki cselekszik vallási indíttatásból. Véleményünk szerint Mindszenty bíboros magatartásának motívuma politikai, a Vatikánból diplomáciai csatornákon, politikusok közvetítésével érkezett megoldás viszont vallási indítékú. A Zágón-levél ennek a kérdésnek a vizsgálatában döntő lehet; mellette csak részletkérdésnek tűnik, hogy Mindszenty, amikor az amerikai nagykövetség elhagyásáról döntött, ismét csak Zágón gondolatát, sőt, újabb levéltervezetét használta fel és küldte meg VI. Pál pápának. Később a Vatikáni Államtitkárságon szintén ezt az általunk kiemelt mondatot tartották méltónak arra, hogy a hivatalos tájékoztatás szövegének részeként megjelenjen a félhivatalos vatikáni napilapban.

A Mindszenty-kutatás filológiai aprómunkája ilyen és ehhez hasonló nagyságrendű kérdésekben lehet eligazító erejű. Tisztázandó lesz, hogy a bíboros meggyőződésének alakulására mennyire hatott az a környezet, amelyben élt — nevezetesen a diplomaták közege és az elzártság, ahol azonban folyamatosan tájékozódik és számos levelet ír: az Apostoli Szentszékkal folytatott levelezése kétszáz tételre rúg, az amerikai elnökökhöz és külügyminiszterekhez írott levelei pedig — akiktől válaszlevelet összesen 5–6 alkalommal kapott — 114 tételre.

SOMORJAI ÁDÁM

¹Szabó Ferenc: „Egy lehetetlen vállalkozás”. *Széljegyzetek egy Bevezetéshez*. Lásd jelen számunk 545. oldalán.

²A kérdést a Mindszenty-irodalom részletesen elemzi. — Jelen írásom részkiadás készülő kötetemből, a trilógia harmadik (fél)kötetéből: Somorjai Ádám: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2. Documenta 1967–1971. — Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/2. Tanulmányok és szövegkiadások*, előkészületben.

³Somorjai Ádám: *Ami az emlékiratokból kimaradt*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2008, 116.

⁴Somorjai Ádám: *Egy hónap Mindszenty bíborosnak az Amerikai Egyesült Államok Budapesti Nagykövetségén való tartózkodásából, a követségi dokumentumok tükrében*: 1971. július hava. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2008/1–2. 167–194. Itt: 169–170. 9. sz. jegyzet.

⁵Somorjai Ádám: *Ami az emlékiratokból kimaradt*, i. m. 125.

FORRÁSKÖZLÉS

Mons. Zágón József levele
Mindszenty bíboroshoz

Eminenciás Uram!

Legyen szabad felhasználnom a kínálkozó alkalmat, hogy Eminenciádat mély tisztelettel köszöntsem, s tolmácsoljam a külföldön élő magyar papok és hívek ragaszkodó szeretetét. Szeretnénk biztosítani Eminenciádat arról, hogy az idők rohamos múlása, a világban és az egyházban végbemenő nagy változások, ítéletekben és magatartásokban beállott fordulatok nem csökkentették bennünk Eminenciád és a magyar egyház iránt való ragaszkodásunkat, sem nem módosították ítéletünket az egyház szabadsága és igazságai érdekében vállalt szenvedések értéke és értelme felől.

Hálásan köszönöm Eminenciád kitüntető jókívánatait a Szent István Zarándokház augusztus 20-án történt felszentelése alkalmából. Ezzel az alkotással Eminenciád gondolatát igyekeztünk megvalósítani, ha nem is sikerült megszerezniük tituláris templomát, a S. Stefano Rotondót és az egykori pálos kolostort. 1964-ben a Szentatya háromszor is exponálta magát ennek érdekében, a jezsuiták azonban, jellemzően az új időkre, nem találták elegendőnek a Szentatya óhaját, külön bullát kívántak, melyet már nem tudtunk megkapni. Így született meg az új terv, melyhez a Gondviselés FÁY ERZSÉBET-ben olyan jótévőt küldött, aki nélkül lehetetlen lett volna azt megvalósítani. Nagy jótévőink között szerepel a Szentatya, a Német Püspöki Kar, az Ostpriersterhilfe, akik lehetővé tették, hogy a telket megvehessük. A magyar emigráció is szépen adakozott s reméljük, hogy fog még adakozni a fennálló adósság törlesztésére. Adná a jó Isten, hogy Eminenciád egyszer személyesen is meggyőződhetné a ház szépségéről.

Az utóbbi időben a sajtó tele volt hírekkel, hogy Eminenciád hamarosan elhagyja az amerikai követséget, majd az országot, és Rómába érkezik. König bíboros váratlan budapesti útja s az ezt követő nyilatkozata megerősíteni látszottak magát a hírt, ha ennek igazi hátterét nem is fedték fel. Miként a múltban, legyen szabad most is néhány gondolatot fűznöm ezekhez a hírekhez. Nem akarok tanácsot adni, erre nem vagyok illetékes. De nem is tudnék tanáccsal szolgálni, mert nem ismerem az okokat, melyek ilyen döntést kiválthattak volna. Csak néhány szempontot szeretnék felvázolni, melyek hasznosak lehetnek egy jövőbeni döntésnél.

Eminenciád nemcsak a magyar, hanem az egész katolikus világ szemében szimbólum: szimbóluma az egyház szabadságáért való helytállásnak, megtestesítője az erőszak és a jogtalanság elleni küzdelemnek, neve ma is hangosan hirdeti az egyház elnyomatását, melyről más vonatkozásban már alig szabad beszélni. Eminenciád hosszú és felőrlő fogságának erkölcsi jelentősége ma is felmérhetetlen. Ennek legmélyebb oka elsősorban az a körülmény, hogy Eminenciád nemcsak külső kényszerűségből vállalta ezt a keresztet, hanem belső meggyőződésből, önkéntes elhatározásból is, visszautasítva minden kísérletet, mely csak saját személyének hozott volna enyhítést, de nem az általa képviselt egyháznak. Ez az egyházzal való szolidaritás, az egyház szenvedéseinek és megaláztatásának megosztása — egyéni sorsának háttérbeszorításával — olyan erkölcsi kincset képvisel, mely előtt minden jóérzésű embernek meg kell hajolnia. Magyar szempontból ez lesz az egyház védelme és ereje a jövőben, amikor a mai megaluvásokért kell majd bűnhődnie.

Ezt az erkölcsi tőkét, mely nemcsak Eminenciádé, hanem a teljes magyar egyházé is, hiszen az érte hozott szenvedésből származott, minden megoldási kísérletnél mértékadónak kellene tekinteni s eleve el kellene háritani minden próbálkozást, mely ezt csökkentené vagy leértékelné.

Itteni szemmel e tekintetben a legnagyobb veszélyt egy politikai megoldás jelentené. Hírhírnökségek tudni vélték, hogy Eminenciád az új amerikai követ megérkezését vette volna indítókként elhatározásához, hogy a követséget elhagyja. Az ilyen — feltételezett — politikai jellegű elhatározás nem talált kedvező fogadtatásra sem egyházi, sem világi körökben. A Vatikánnak a kommunista hatalmakkal való tárgyalásai, az orosz államelnök vatikáni látogatása után, a zsinat utáni „dialógus” korszakában az ilyen döntés időszerűtlennek tűnik a nyugati közvélemény szemében. Egyházfők diokret politikai állásfoglalásai ellenszenvvel találkoznak még hagyományosan katolikus körökben is. Ez annál veszélyesebb, mert alkalmas arra is, hogy alámassza a kommunisták propagandáját, mely szerint Eminenciád politikai okokból ítéltek volna el s nem egyházas magatartásáért. Egy ilyen politikai színezetű megoldás kiforgatná Eminenciád szenvedéseinek valódi értelmét és igen károsan befolyásolná jövőbeni tevékenységének megítélését.

Amennyiben ezek a hírek megfelelnek a valóságnak, nagyon kérem Eminenciádat, méltóztassék a dolgot újból megfontolás tárgyává tenni.

Nem szeretném, ha Eminenciád úgy érezné, hogy ellene volnék annak, hogy Rómába jöjjön.

Szívből kívánom, hogy annyi gyötrelmem után újból szabadon szolgálhassa a magyar egyház ügyét. Csak a módot illetően kell olyan megoldást találni, mely méltó Eminenciád múltjához és számol Eminenciád és az egyház érdekeivel.

A követségről és az országból való távozásnak — ha erre sor kerül — bele kellene illeszkednie Eminenciád eddigi vezetésébe: nem önmagáért, nem politikai szempontból, hanem az egyház érdekében szenvedett, s ha most szabad földre lép, ezt sem egyéni, sem nem politikai, hanem vallási érdekből kívánja tenni (pl. a Szentatya iránti engedelmességből, hogy szolgálatot tegyen az egyház jövőjének kialakításához, stb.). Alázattal meghajolva a Gondviselés tervei előtt és elválaszthatatlan sorsközösségben a magyar egyházzal vállalja életének legnagyobb áldozatát, az országból való eljövételt is, abban a meggyőződésben, hogy az ateizmus megszállotságát csak „imádsággal és bőjttel”, lemondással és áldozattal lehet legyőzni. Ilyen értelmű indoklás alkalmasnak tűnik arra is, hogy felhívja a világ figyelmét az ország és az egyház helyzetére.

Elfogadható megoldás keresésénél felmerül a kérdés, 1) milyen engedményekre hajlandó a magyar kormány az egyházzal szemben, 2) milyen feltételeket kíván szabni Eminenciád külföldi működésével kapcsolatban, 3) milyenek a külföld adottságai, lehetőségei Eminenciád esetleges itteni tevékenységével kapcsolatban.

ad 1) Ha nem tévedek, a kormány intranzigens marad s nem hajlandó az egyház helyzetén enyhíteni Eminenciád távozása címén (sajnos más címen sem). Ezzel el akarja választani Eminenciádat az elnyomott egyház sorsától, s az ügyet személyi kérdésnek minősíti, ami szöges ellentétben áll Eminenciád magatartásával, sorsával és szenvedéseivel.

Úgy tudom továbbá, hogy a rendszer nem hajlandó Eminenciádat rehabilitálni, legfeljebb amnesztiában részesíteni, ami elfogadhatatlan.

Az országból való kijövetel ténye tehát az egyház számára nem hozna eredményt, sőt bizonyos fokig úgy tűnik, mintha ellenfeleinket és ezek kollaboránsait igazolná a történelem.

ad 2) Nyilvánvaló, hogy a kormány garanciát fog kérni a Szentszéktől, hogy Eminenciád nem avatkozhat bele sem a magyar egyházi, sem a magyar politikai ügyekbe. Ezzel a kormány Eminenciád teljes elhallgattatását akarja elérni, megakadályozva emlékiratainak publikálását is.

A Szentszék nehezen adhatna ilyen garanciát, mely ellenkezik a természetjoggal és az emberi személyiség szabadságával, bár „magasabb szempontokból” ez sem tartozik a lehetőségek közé. Alig látok kiutat ebből a dilem-

mából, hacsak Eminenciád önként nem vállalja a silentium terhét minden otthoni ügyvel kapcsolatban, ahogyan ezt Beran kardinális megtette.

ad 3) A 2) alatt jelzett nehézségekhez párosul a mai politikai helyzet, beleértve az egyházpolitikai konstellációt is, amely egyáltalán nem alkalmas arra, hogy a kommunista rendszer ellen hatásos akciót lehessen indítani. A zsinat óta az egyháziak elvetették a kardot, a harc helyett a meggyőzés, a párbeszéd lett divattá. Ezt a hangulatot ma szinte lehetetlen megváltoztatni, s a pusztá kísérlet is ellenkezéssel találkozónék egyházi körökben is.

Erős a kételyem, hogy ilyen körülmények között sikerülhet-e egyáltalán Eminenciádnak itteni munkájával kiegyenlítenie a távozásával való otthoni erkölcsi veszteséget. Ezt a megállapítást fájdalommal teszem, de nem hallgathatom el, ha Eminenciádat meg akarom kímélni a nagy csalódástól jövőbeni tevékenységét illetően.

Mint várható pozitívum maradna

a) az emigráció felrázása, aktiválása. Sajnos, az emigráció zömét képező amerikai magyarság utolsó évtizedeit éli. Az ottani Püspöki Kar újabb erős akciót indított a nemzeti plébániák megszüntetésére — nemcsak magyar vonalon, hanem általában. Ha sikerülne is ezt a tömeget még egyszer megmozgatni, ez a munka — minden pillanatnyi jelentősége mellett — sem rendelkeznek azokkal a történelmi távlatokkal, melyekben Eminenciád gondolkodni és cselekedni szokott.

b) Eminenciád egyéni sorsának jobbrafordulása. Hogy ez méltányos és igazságos volna, ahhoz kétség nem fér. Ilyen kívánság önmagában is elegendő emberi oknak tűnnék a világ szemében Eminenciád nagy elhatározásához.

Az előnyök és hátrányok lemerése s a döntés maga lelkiismereti probléma. Az én feladatomban a kérdés megvilágítása volt abból a szemszögből, ahogyan innen látjuk a dolgokat. Kérem Eminenciádat, hogy fogadja megértéssel őszinte aggodásból fakadt észrevételeimet. Imádkozom, hogy a jó Isten adjon világos látást ebben a tövises és bonyolult ügyben, adjon erőt a legjobb lelkiismerettel hozott döntés következményeinek viseléséhez.

Fiúi ragaszkodással és mély tisztelettel vagyok Eminenciád

alázatos szolgálja

Dr. Zágon József [s. k.]
(Dr. Zágon József).

Levéltári jelzetek:

Zágon levelének eredeti magyar szövegét a budapesti amerikai követségi fond nem tartalmazza, vélelmezhetően azért, mert átadták a címzettnek. Eredeti magyar szövege fényképmásolatban fennmaradt az Egyesült Államok Nemzeti Levéltárának állományában, ahol a State Departmenton belül, a Kelet-európai Ügyek Hivatalának fondjában őrzik. Levéltári jelzete: NARA, Record Group 59, General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Office of Eastern European Affairs, Records relating to Hungary, 1941–1971, Entry A-1 5577. 12. doboz, 6. ő. e. (melynek felirata: XII. Nov 8, 1956 – Dec 15, 1967).

A State Department (személy szerint Raymond E. Lisle, a Kelet-európai Hivatal igazgatója) 1967. november 16-án kelt levele, amelyet Martin J. Hillenbrand budapesti nagykövethoz intézett, két fondban is megvan. Az eredeti a budapesti követség fondjában, leírása: NARA, RG 84, Foreign Service Posts of the Department of State, Hungary; Budapest Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691 B, 3. doboz, 8. őrzési egység (melynek felirata: Cardinal File, Nov-Dec 1967). A másik, a hivatali példány megtalálható a központi hivatalok fondjában, leírása: NARA, RG 59, State Department, Central Files SOC 12-1 HUNG (e jelzetek esetében az őrzési egységen belül időrendben találhatók meg a dokumentumok).

Az itt idézett további dokumentumok e fentebb felsorolt három levéltári őrzési egység egyikeben — adott esetben két fondban is — találhatók meg.

Azok, akiknek nem adatik meg a lehetőség, hogy a helyszínen tanulmányozzák a levéltári forrásokat, megtalálják a szerző és más történetesek által készített digitális felvételeket a Pannonhalmi Főapátság Levéltárában (egyelőre a budapesti követségi fond és a Kelet-európai Hivatal fondja van rendezve, a központi hivatalok fondja rendezés alatt). Az amerikai Mindszenty-anyag három fondja jelenleg mintegy tizenkétezer oldalt tesz ki. Megjegyezzük, hogy e három gyűjteményen kívül is bőven található még másolat, adott esetben meglepetéssel is szolgáló ügyirat, ezért érdemes lesz még elzárándokolni a lelőhelyre, a Washington DC melletti College Parkba, ha másként nem, virtuálisan: www.archives.gov, amely honlapon az „ARC” keresővel (Archival Research Catalog) érdemes tovább kutatni.

BÓKA LÁSZLÓRÓL

„Nem tudtam egy esőt sem írni, / Nem tudtam elúzni magányom” — írta Bóka László egyik versében. Ő viszont a hajdani Bölcsészkar harmadik emeleti, fényképekkel zsúfolt szobájában otthont tudott teremteni hallgatói számára. Bár posztumusz könyveiben, az *Őszi napló*ban és verseskötetében megrázóan szólt betegségéről, magányáról, elesettségéről — a személyes érintkezésben erős adó, bátorító személyiség volt, nem terhelt másokat nyomorúságával.

Noha észrevettem, hogy a „cigaretta tartja uj-jait”, mégis érdeklődése, figyelme, anekdotái, írók és művek iránti lelkesedése, vitaszelleme eltűntette ezt a benyomást. Szenvendélyesen, mindig tárgyra és sohasem személyre szólóan lehetett vele vitatkozni. Volt néhány ilyen tanár az egyetemen. Bóka mindig úr volt, soha nem vált címeinek, rangjainak rabjává. Mindig kolléga volt. Szalay Károly, a koronatanú szerint Bóka már az ötvenes évek elején is „sziget” volt az egyetemen. 1956 után is az volt, ha nem is egyedül.

Harmadéves koromban, 1958-ban, Sötér István tanácsára kerestem fel fogadórán. Hivatalosan, a tanmenet szerint csak a következő évben kerültem volna kapcsolatba vele. Micsoda börtönben ültek ezek az emberek, Sötér is, Bóka is, még ha egyetemi katedrán adtak is elő, és tudatosan vagy tudattalanul arra törekedtek, hogy tanítványaik minél kevésbé érezzék a korlátokat. Amikor egyszer azt mondtam Bókának, hogy újabb tanulmányai csaknem olvashatatlanok, így válaszolt: „A mesterek tilalomfát jelentenek, amelyre nem szabad menni.” Vallomás volt ez saját ifjúságáról, de az idősebb kolléga tiszteletét is kifejezte az őszinte szóért, nyilván védeni akart, önmaga ellen is, nehogy kényszerű kompromisszumait komolyan vegyem. Bóka bevallotta, hogy félt. „Már egy pofozást sem élnék túl” — mondta az az ember, aki a háború alatt — ellenfelei szerint is — a bátrak bátra volt. Harminchét éves korában volt az első szívinfarktus.

Már több mint egy éve beszélgettünk és vitakoztunk több-kevesebb rendszerességgel, előbb csak a fogadóórán, majd 1959 szeptemberétől a szemináriumán is, amikor 1960 januárjában nála kollokváltam. Presztízsvizsgának tartottam, ahogy a Sötérnél, Pais Dezsőnél tett vizsgákat is. Első presztízsvizsgámra, még 1957 nyarán, nem kerülhetett sor, Borzsák Istvánt két nappal korábban távolították el az egyetemről.

Bóka korholó szavakkal fogadott. „Itt az ideje, hogy publikálni kezdjél. Mit írsz az Irodalomtörténetnek?” — kérdezte, és felsorolta a lehetőségeket. Két hosszabb kritikában és egy rövid recenzióban állapodtunk meg. Rá is, rám is jellemző volt a kínálat és a választás: Komlós Aladár, Tőkei Ferenc tanulmánykötetei, és egy akkoriban induló fiatal költő, Demény Ottó versei — lehetőleg minél szélesebb körű kötetlen tájékozódás, egy ifjú bölcsészt nem lehet eléggé megterhelni. (A *Petőfitől* *Adyig* kötetén hónapokon keresztül dolgoztam, végigolvastam mindazokat a költőket, akiről Komlós írt e könyvében. A másik kétőt már csak lapozgathattam, időközben ugyanis felső hatalmak elvették Bókától a folyóiratot, és az Irodalomtörténetet évekre megszüntették.)

Amíg a témákat ráérősen, erről is, arról is csevegve kiválasztottuk, és eltettem a recenziós példányokat, békésen cigarettáztunk. Es ekkor ért a fejbekölöntő meglepetés. „Most kezdődik a vizsga” — szólt Bóka — „húzzál tételt”. Nem értettem a sorrendet. Ha előbb vizsgáztat, és utána nyitja meg előttem folyóiratát, az logikusnak tűnt volna. De így? Megsértődtem. „A professzor úr erről itt és itt írt. Alapvetően nem értek vele egyet, ezt szeretném elmondani.” Amikor ezt kimondtam, még nem tudtam, hogy mivel nem értek egyet, de bíztam improvizációs képességemben és memóriámban (ma már egyikben sem bíznek).

„Ez érdekel” — válaszolta Bóka. Ma már azt hiszem, nem is várt mást tőlem. Kíváncsi lehetett, hogy szabályos vizsgán is merek-e vele vitatkozni, vagy csak kötetlen beszélgetésekben.

„Ráérsz még?” — szakított félbe néhány perc múlva. „Igen” — válaszoltam. „Várj meg, még van két vizsgázóm, aztán elmegyünk kocsmázni.”

Másfél évtizedbe is beletelt, amíg megértettem, Bókának volt igaza. Kitűnő pedagógiai fogás volt. És bizalma kifejezése. A munkatársi kapcsolat felajánlása és egy vizsga esetlegessége között nincs összefüggés.

A kocsma az elegáns Százéves vendéglő volt az egyetemmel szemben, korábban csak kívülről láthattam. Először vacsoráztunk együtt. Kezembe nyomta az étlapot. „Nekem mindegy” — válaszoltam.

Csaknem üvöltött: „Te marha, azt hiszed, jobb költő leszel, ha nem tanulsz meg falni?” Aztán oktatóan hozzátette: „Az étlap a legszebb költemény, amit elejétől végéig el kell olvasni.” Ugratott is, komolyan is gondolta, a beteg ember nosztalgája is volt. Mióta orvosaim negyedszázada fokozatosan tiltanak el egyes ételekről, egyre több-

ször gondolok Bóka szavaira. A gasztronómia titkaiba ő vezetett be.

Vacsora végén megsejthette, hogy fizetni szeretném a részemet. (Noha az étterem drága volt, nem voltam zavarban, mert aznap kaptam ösztöndíjat.) „A vendégem vagy” — mondta. „Te akkor fizethetsz nekem is, ha nagykorú leszel.” — „Mikor leszek nagykorú?” — kérdeztem. „Amikor megjelenik első tanulmányod.” Másfél évvel később mondhatta: „Most te fizetsz.” A nagykorúvá válás ünnepe után a hétköznapiak következtek, változatlanul a vendége voltam. Tudomásom szerint több tanítványát is elvitte ebédelni vagy vacsorázni. Ezek voltak az ő peripatikus sétái. És így védekezett magánya ellen.

Bóka varázslatos elbeszélő volt. Személyes kapcsolatot tudott teremteni azok között, akik már nem találkozhattak egymással. Már az első alkalommal is az asztalunknál ült Gombocz tanár úr, a nyelvész, aki születésem előtt halt meg, és aki számos írónak és történésznek felzabádító mestere volt.

Bóka a személyes kapcsolatot írásaiban is megteremtette. Az *Arcképvázlatok* legtöbb alakját mintha kávéházban hallanám, vagy az utcán látnám. Az *Arcképvázlatok* a két háború közötti magyar szellemi élet számos képviselőjének egy vagy több jellegzetes vonását villantja fel. Néha csak egy-egy anekdotát mond el, néha egy-egy életpálya fontosabb eseményét is ismerteti. Jó bevezető a korbá, amelyről szól, de elhallgatásai miatt jellemzi azt a kort is, amelyben íródott.

lott, aki minden élőnél elevenebb. A *Nanduban* a hercegő, a *Karfiol Tamásban* Viola, a festő, a *Karoling trónban* a Harmadik Apa.

Bóka László negyvenhat éve halott. És jelenlevő. Gyakran ma is mesélek neki, hajdani beszélgetéseink folytatásaként. Elmondtam neki, hogy a brüsszeli St. Gudule templomban az egyik angyal, ha jobbról nézem férfi, ha balról nő. És azt is, hogy a templomtól nem messze felállították Bartók szobrát. Beszámoltam neki, hogy a repülőtérről Jerevánba vezető úton láttam, amint a lenyugvó nap az Ararat csúcsára ült, és sugaraival a hegyet a tóhoz kötötte. És vizsgáztam is nála. Közöltem, megértettem, hogy az *Arcképvázlatokban* figyelmet felcsigázó ironikus szeretettel megrajzolt Joó Tibor portréja a múlt részleges eltüntetésének kísérlete volt. Ma már nem kellene elhallgatnia, hogy Joó Tibor Teleki Pál köréhez tartozott, hogy a Nyugatba nekrológot írt a miniszterelnökről, és hogy ő maga, Bóka László, a nekrológ folytatásaként versben siratta el a Teleki Pált. És azt sem, hogy Joó Tibor 1945 után felejtésre ítélt könyveiről az *Arcképvázlatok* leendő szerzője az úgyszintén felejtésre kárhozottat Ország Útjába és a Protestáns Szemlébe az azonosulás lelkesedésével írt.

Középiskolás koromban, 1953-ban vagy 1954-ben Bóka László és Joó Tibor nevét egyidejűleg ismertem meg, amikor elolvastam az Illyés Gyula szerkesztette fél-indexre tett *Babits Emlékkönyvet*. Akkoriban, és még sokáig, Babits is a nem kívánatos írók közé tartozott.

Bóka László 1910-ben született, és 1964-ben halt meg. Csaknem minden regényében van egy ha-

FERENCZI LÁSZLÓ

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

<i>Jean-Louis Chrétien: A felejthetetlen és a nem remélt</i>	2.500,-
<i>Lukács László: Az Ige asztalánál</i>	2.900,-
<i>Walter Kasper – Daniel Deckers: A hit szívverése</i>	3.200,-
<i>Kertész Imre: A megfogalmazás kalandja</i>	1.400,-
<i>Thomas Merton: Párbeszéd a Csönddel. Imák és rajzok</i>	2.900,-
<i>Teréz Anya: Jöjj, légy a világosságom!</i>	3.200,-
<i>Rupert Berger: Lelkipásztori liturgikus lexikon</i>	4.300,-
<i>J. B. Metz: Memoria passionis</i>	2.700,-
<i>E. Kübler-Ross – D. Kessler: Élet-leckék</i>	2.600,-
<i>Megszenteltség az egyházi mozgalmakban</i>	
<i>és a megszentelt élet új formáiban</i>	1.500,-
<i>Felkészítés a házasságra és családi életre</i>	1.300,-

*A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők
a Vigília Kiadóhivatalban:*

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.
Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444;
E-mail: vigilia@vigilia.hu

NYUGAT NÉPE Tanulmányok a Nyugatról és koráról

A 100. születésnap megünneplése nemcsak személyek, de intézmények és folyóiratok esetében is sajátos lélektani erővel bír. A kulturális képződmények jubileumi megemlékezései ugyanis még éveken át lehetőséget adnak a visszatekintésre és számvetésre, a kor művelődéstörténeti szempontból jelentős eseményeinek újraértelmezésére, az irodalmi-művészeti konstrukciók máig tartó hatásának megértésére, illetve egyfajta kritikai viszonyulás kialakítására. A *Nyugat népe* című kötet — mely a Petőfi Irodalmi Múzeum, az MTA Irodalomtudományi Intézete és az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete szervezésében 2008. október 8–10. között megrendezett Nyugat-konferencián előadott tanulmányok anyagát tartalmazza — az értékelő visszatekintés jegyében fogant. „Amikor erről az orgánusról és a hozzá kapcsolható irodalmi törekvésekről és teljesítményekről beszélünk, akarva-akaratlan arra a kérdésre válaszolunk, hogy miből lettünk, milyen utat jártunk be addig, amíg mai szellemi diszpozíciónkra szert tettünk. A Nyugattal foglalkozni közvetve önismeretet, önmagunkkal való szembenézést is jelent” — vallja Tverdota György *A Nyugat-konferencia elébe és a Nyugat népe* kötet végére című írásában.

Tolerancia és szolidaritás — a Nyugat és a magyar irodalmi modernség

A terjedelmét tekintve is impozáns vállalkozás harminckét tanulmánya tehát a kulturális önmegértés jegyében a magyar irodalmi modernség megszületésének fórumaként és dokumentumaként aposztrofált folyóirat széleskörű bemutatását végzi el, a Nyugat-jelenség számos aspektusának figyelembevételével. A lap köré csoportosuló alkotók költői programjának, művészi törekvéseinek bemutatása mellett a Nyugat körül megképződő kulturális tér társadalmi jelenségei, valamint a folyóirat kortárs lapokkal és más művészeti ágakkal ápolott kapcsolatrendszere is kirajzolódik. Eisemann György invenciózus tanulmánya (*A modernitás médiuma*) a mediális vizsgálat szempontjából elemzi, mit nyújthatott folyóirat-kultúránknak a Nyugat megjelenése. Az elnevezés poliszémiája — mely földrajzi és kulturális vonatkozások egymásba játszásának eredménye — „egyszerre hívja fel a figyelmet a kulturális közege, amelyhez a folyóirat tartozni kíván, s arra az ettől keletebbre eső magyarországi szférára, amelyben az olvasó a folyóiratot lapozgatja”.

A nyugati kultúrához elsősorban a művészi törekvések — mindenekelőtt a *modernség programja* — kapcsolta a folyóiratot, mely a Nyugat és a párizsi Nouvelle Revue Française összehasonlításával is megerősített nyer. Tverdota György *A Nyugat és a Nouvelle Revue Française első évtizede* című cikkében rámutat arra, hogy — noha az NRF a Nyugattal ellentétben nem a programszerű, vállalt konzervativizmussal, hanem a modernség korábbi, meghaladottnak tekintett programjával szemben lépett fel — alapelveit tekintve mindkét orgánus azonos talajon állt, amennyiben az írói szabadság és a művészi autonómia megvalósítását tekintette legfőbb célkitűzésének.

A *modernség* azonban — amint erre Schein Gábor *Budapest territorizáltsága a Nyugat első évfolyamaiban* című tanulmánya rámutat — korántsem egységes fogalom. A *modernitás* a gazdaság és politika modernizációjának megjelölésére szolgál, míg a *modernizmus* a modernitást kísérő kulturális változásokat jelöli Carl Schorske nyomán. A Nyugat körének egyik alapvető felismerése az volt, hogy „modernitásuk mindenekelőtt kultúrájuk nagyvárosi eredetét jelenti”. A szerző a térszociológia eredményeire támaszkodva azt vizsgálja, miként reprezentálja e már nagyvárosinak nevezett irodalom magát a nagyvárost, a modernizmus magyarországi szimbólumának tekintett Budapestet.

A Nyugat a magyar irodalmi modernség fórumaként egyfelől nyugati minták mentén, másfelől az uralkodó népnemzeti irányzattal szemben határozta meg saját kulturális identitását, melynek egyik legfőbb jellemzője a szellemi nyitottság és az ebből fakadó sokszínűség volt. A folyóirat kultúrafogalma azonban — amint erre Kulcsár Szabó Ernő *A Nyugat kultúrafogalma és kulturális orientációja* című hiánypótló tanulmányában rámutat — korántsem önmagától értetődő. Ignotus „civilizatorikus elemre hangolt kulturális materializmusával” szemben Babits a kultúrát az irodalmon túl is elsősorban a szellem alkotásaiban látta megtestesülni, ami a hagyomány értelmezésében is eltérő meglátásokhoz vezetett.

Az önmeghatározás egyik kiindulópontja — a hagyományhoz való viszony újraértelmezése — áll Margócsy István *Petőfi a Nyugatban* című írásának középpontjában. Az 1923-as Petőfi-emlékszám egyfelől elemző, másfelől vallomás-szerű írásainak vizsgálata alapján arra hívja fel a figyelmet a szerző, hogy a Nyugat — noha az irodalmi megújulás radikális és unikális képviselőjeként határozta meg magát — a Petőfi-féle szerep- és költészetmodellt mégsem utasította el.

A szerzők Petőfinek elsősorban figuráját, költői szerepét, újító gesztusait emelték ki, míg Arany János írásművészete a költői nyelv eredetiségében volt követendő példa a Nyugat alkotói számára.

Szintén hagyomány és újítás problematikáját veti fel Payer Imre cikke (*Ady Endre kuruc-versei*). Ady ezekben a versekben — noha a szerepköltészet hagyományát folytatja — mégis az újítás igényével lép fel, amennyiben szerepversei a nyelv „gépszerű” működése ellen hatnak. A költői nyelv átformálásának igénye tehát e versekben is jelen van: a stílusimitáció legfontosabb eleme, az archaizálás Ady beszédmódjának átformálását eredményezi.

Gintli Tibor *Hagyomány és újítás Cholnoky Viktor prózájában* című írása is a hagyományhoz való viszony kérdését tárgyalja, immár nem líra-, hanem prózatörténeti szempontból. Cholnoky Viktor prózájában ugyanis a modernség és a 19. századi elbeszélő-hagyomány öröksége szorosan összefügg egymással. „E szövegek modernsége éppen a hagyomány folytatása és átformálása révén valósul meg. Az olyan tradicionális epikai eljárások ugyanis, mint az élőbeszédet imitáló hangütés és az elbeszélőkedv által alakított előadásmód Cholnoky prózájában az irodalmi önreflexió eljárásaivá válnak.”

Az önmeghatározás másik lehetséges útja a folyóiraton belül megjelenő irányzatokkal kialakított konstruktív értelmezői viszony. A *Nyugat és az avantgárd* című tanulmányában Kappanyos András hívta fel a figyelmet arra, hogy a Nyugat és az avantgárd viszonya nem választható el az őket képviselő személyek — főként Osvát/Babits és Kassák — viszonyától. Az irodalmi modernség folyóiratai és mozgalmi szövetségei és versenytársai voltak egymásnak, viszonyukat a rivalizálás és a kölcsönös respektus egyaránt meghatározta. A tanulmány írója a Nyugat történelmi érdemét abban látja, hogy a folyóirat és az avantgárd kapcsolatát meghatározó paradoxonokat beengedte a kulturális közbeszédbe, és nem kívánta mindenáron eldönteni a jelenségek kapcsán felszínre törő kérdéseket.

Amint látjuk, a Nyugat a modernizáció bonyolult és ellentmondásokkal teli folyamatának csak egyik, bár mindvégig meghatározó jelentőségű szereplője volt. Szolidaritást vállalt az antiakadémikus képzőművészettel és zenével, cikkeket tett közzé a Nyolcak tárlatairól, de közölte a folyóirat a kubista-expresszionista festőcsoport munkáinak reprodukcióit is. Több tanulmány jelent meg Bartók Béla és Kodály Zoltán munkáságáról, a Kodályt ért támadások kapcsán maga Bartók írt cikket a Nyugatba Kodály jelentőségéről. A társadalmi és tudományos szolidaritás egyéb példáiról is számot ad Balázs Eszter cikke

(*A Magyar Figyelő frontembereinek bírálata és az értelmiségi szolidaritás példái a Nyugat íróinál*) rámutatva arra, hogy a Nyugat nem csupán a lap munkatársaival, hanem a modernitás egyéb jelenségeinek képviselőivel is közösséget vállalt. Hasonló végkövetkeztetésre jut Kenyeres Zoltán *Két epizód a Nyugat vitáiból* című tanulmányában: a lap toleranciája az asszimiláció — multikulturalizmus vita kapcsán társadalompolitikai vonatkozásban is megmutatkozott.

Schiller Erzsébet azonban némi kritikát is megfogalmaz Osvát szerkesztői munkájával kapcsolatban a lap képzőművészeti koncepcióját illetően. *A kortárs művészet megjelenési módjai a Nyugatban* című írásában úgy véli, hogy a művészeti életből adott beszámolók mellett a Nyugat nem közölt mélyebb elemzéseket. A cikk második felében a szerző a vizuális és verbális művészet találkozási pontjait vizsgálja, melyen keresztül a kortárs művészeti ágak mélyebb kapcsolataira is rálátásunk nyílik.

A folyóirat azonban nemcsak társadalmi eseményekre reagált, nem csupán a társ művészetek eseményeiről, kiállításokról, hangversenyekről és színházi bemutatókról tudósított, hanem sporteseményekről is. Tarján Tamás első olvasásra talán meglepő kijelentése a 20. század legjelentősebb magyar sportlapjaként a londoni olimpia évében induló Nyugatot jelöli meg. Noha a korszak irodalmi műveiben a sport alapvetően anti-intellektuális elfoglaltságként értelmeződik, az olimpizmus a modernitás egyik fokmérője volt. *Citius, altius, fortius*. A *Nyugat és a sport* című tanulmányában Tarján Tamás a kérdéskör szépirodalmi vonatkozásával is számot vet, amennyiben a lapban megjelenő sport témájú szépirodalmi műveket veszi sorra Tersánszky Józsi Jenőtől kezdve Szabó Lőrincen át egészen a Nyugat szellemi örökösének tekinthető Mándy Ivánig.

A Nyugat mint kánonteremtő médium

A Nyugat — amint erre Kelevéz Ágnes *A Nyugat jubileumi és emlékszámainak üzenete* című tanulmányában rámutatott — nemcsak publikációs lehetőség volt a fiatal nemzedék számára, hanem határozott közösségformálási és kánonteremtési igényekkel is fellelhető. Ezt a közösségépítő célt szolgálták az úgynevezett Nyugat-matinék, az egy-egy szerzőt ünneplő jubileumi és emlékszámak, illetve a 20-as évektől a közös irodalmi múlt építésének új formái, a Nyugat-évfordulók alkalmából összeállított jubileumi számok és a Nyugat halottjaitól búcsúzó nekrológok. Ezek az emlékszámak gyakran nem tartalmi vonatkozásaik okán, hanem sokkal inkább pusztán létükké váltak a kánonképzés letéteményesévé és a szellemi önazonosság kifejezésének eszközévé. „Létre-jöttüket egy folyamatos műhelymunka, egy vi-

tákkal teli, de a nyilvánosság előtt az ellentéteken »lovagiasan« túllépő, egymás teljesítményének elfogadására és legitimálására törekvő magatartás tette lehetővé.” Ehhez a szellemi műhelymunkához olyan nagy formátumú szerkesztőkre volt szükség, mint Osvát Ernő, Móricz Zsigmond vagy Babits Mihály. Szilágyi Judit *A Nyugat geometriája. Szerkesztők és szerkesztetek* című írásában öleltesen, geometriai metaforákkal mutatja be a folyóirat szerkesztés-történetének három szakaszát. 1908–1929-ig Osvát Ernő egyedülként volt alkalmas arra, hogy e sokszínűségében egységes formációt létrehozza és működtesse. Régi és új tehetségeket gyűjtött maga köré, és — noha Osvát maga nem publikált — ő lett számukra a mérce, az „origó”. Az osváti struktúra azonban Szilágyi Judit meglátása alapján egy középpont nélküli körstruktúra, mely a hiánnyal, a betöltetlenséggel karakterizálható. Az 1929–1933-ig tartó szakasz, Babits és Móricz közös szerkesztői tevékenységének időszaka, a két gyűjtőpontú ellipszis-struktúrához, míg Babits önálló szerkesztői korszaka 1933 és 1941 között egy olyan körszerkezethez hasonlítható, melyben a centrum-pozíció hangsúlyozottan betöltött. A „nem-író” Osvátról kialakított már-már mitikus képet árnyalja a szerkesztő személyével foglalkozó másik írás, Kosztolánczy Tibor *Gyulai és Osvát* című tanulmánya, mely Osvát pályakezdőként írt kritikáit, illetve a Nyugat-korszak utáni színikritikusi tevékenységét mutatja be Gyulai Pál hatásának, valamint az Osvát által írt kritikák retorikai sajátosságainak feltárásával.

A folyóirat élete azonban nemcsak a szerkesztők nevével fémjelzett időszakok alapján korszakolható. Sipos Lajos *A Nyugat és a „forradalmak” kora* című cikkében a történelmi események hatására folyamatosan átrendeződő irodalmi erőter alapján az 1926-os esztendőt jelöli meg a lap történetének belső határpontjaként, és a Nyugat érdemét elsősorban abban látja, hogy a folyóirat szerkesztői mindvégig ragaszkodtak az irodalmi műben megjelenő önérték perdöntő voltához, az egyéniségközpontú gondolkodáshoz, a liberális alapelvekhez és a kanti etikához egy történelmi szempontból igen változékony időszakban. Ebbe a történelmi kontextusba helyezhető N. Pál József Ady utolsó hónapjait bemutató cikke („*Semmit sem fordíthattok meg!*”), mely Ady Endre és az 1918. október végén kezdődő revolúció ellentmondásos kapcsolatát tárgyalja.

A lap életében szintén meghatározó szerepet játszott Ignótus személyének két tanulmányt is szentel a konferenciakötet. Frank Tibor *Ignótus Amerikában* című átfogó kutatási eredményeken alapuló biográfiai szempontú írása az emigrációs évek megpróbáltatásairól számol be, míg

Angyalosi Gergely *Neovojtina esztétikája* című tanulmányában Ignótus esztétikai elveit mutatja be az 1926-27-ben publikált „neovojtinák” elemző ismertetésén keresztül.

A Nyugat emblematikus alkotóinak szerepe

A korszakot és a folyóirat körüli jelenségeket átfogóan tárgyaló tanulmányok mellett számos írás foglalkozik egy-egy emblematikus szerző — Ady, Babits, Móricz, Kosztolányi — életművével, de találunk a kötetben műelemző szövegeket is. A legkitüntetettebb pozíció úgy tűnik Babitsé. Földes Györgyi *Színek, illatok, szimbólumok* című tanulmánya Babits érzeteszttikájának bemutatását teszi meg tárgyává, Buda Attila írása („*Kályhában fellobog a láng / falon az óra elakad*”). Válasz vagy ellentmondás: háttérben néhány Babits-novellával) egy a recepcióban elhanyagolt babitsi műfajra irányítja a figyelmet, míg Dávidházi Péter a hagyományos értelmezői kiindulóponttól elszakadva helyezi új megvilágításba Babits Mihály ismert, és a recepcióban is kitüntetett helyzetű költeményét, a *Jónás könyvét* („*És sorsot vetének*”). A *kihagyás poétikája* Babits Jónás könyvében).

Babits érzeteszttikájának gyökere Baudelaire költészetében keresendő. A *Szagokról, illatokról* című Babits-esszé három Baudelaire-sonettet idéz, melyek egyfelől az illatok reminiscenciás képességére, másfelől a nyugatosoknál poétikai elvvé váló correspondances-elve irányítják a befogadó figyelmét. Baudelaire érzeteszttikájának hatása Földes Györgyi meglátása szerint számos vers mellett a *Strófák a wartburgi dalmokversenyről*, illetve a *Tannhäuser pedig így énekelt* című párversekben érvényesül leginkább.

Az érzékelés — elsősorban a vizuális befogadás — szerepe Buda Attila tanulmányában is kiemelt jelentőségű. A *Sugár* című vers, illetve a *Novella az emberi húsról és csontokról* című Babits-novella összehasonlító elemzésének háttérében Babits szépségesztétikája áll, hiszen a novellában a hús mögött nézés képességével megáldott főhős szépségvágyát éri veszteség, amikor kedvesét látja meg ily szokatlan módon, miközben a légies és áttetsző Sugár a kizárólagos szépség-ideál megtestesítőjévé válik a lírai életműben.

Dávidházi Péter tanulmányában abból a feltevésből indul ki, hogy a bibliai és a babitsi szöveg két eltérő kánonhoz tartozik, Babits műve tehát a szerzői név megjelenésével és a műfaj-megjelöléssel műfaji státusváltáson megy át. A kihagyott bibliai részeknek poétikai szerepet tulajdonítva a szerző végül arra a következtetésre jut, hogy Babits „kihagyásaival átírja az Úr közvetlen beavatkozásainak rendszerét, és ezáltal elrendelés és szabad akarat kapcsolatának, illetve isteni és emberi felelősség viszonyának új-

fajta esettanulmányát hozza létre” *Jónás könyve* című művében.

Érintőlegesen ugyan, de két Babits-regényt is tárgyal Cserhalmi Zsuzsa *Iskolapélda. A nagyralátó mesterség a Nyugat szerzőinek regényeiben* című írása. A tanulmány első felének megközelítésmódja egy társadalmi-szociológiai szerep tematikus nézőpontja, az iskolaregény műfajának Nyugat-beli megjelenése, a cikk második fele pedig a legjelentősebb „iskolaregény”, az *Aranyásárkány* motivikus elemzésére fókuszál a világosság-sötétség motívumának szemantizálódását nyomon követve Kosztolányi regényében.

Kosztolányi életművének két tanulmányt szentel a kötet: Veres András írása — *Kosztolányi Nyugatra és a Nyugat Kosztolányija* — a költő Nyugat-beli jelenlétének korántsem evidens tényét taglalja, míg Szegedy-Maszák Mihály *Édes Anna*-elemzése (Édes Anna: *regény és/vagy példázat*) a műfaji sajátosságok árnyalt bemutatásával értelmezi újra Kosztolányi legtöbbet elemzett regényét, rámutatva a leegyszerűsítő megközelítés veszélyére. „Az *Édes Anna* nyelvében a példázat, a lélektani és a történelmi regény beszédmódja között feszültség bontakozik ki, mely ellenáll az olyan kísérleteknek, amelyek e három műfaji hagyomány valamelyikének a jegyében próbálják egyértelműsíteni e művet.”

Cséve Anna *Móricz dialógusai a Nyugatban* című írása bemutatja, miként avatja Móricz írásművé életének önleletrajzi motívumait (első feleségének írást elfojtó házi cenzúráját, és a Simonyi-szerelem írást elősegítő potenciálját). A *Vallomás és könny az élet csúcán* című írást a velük folytatott kettős dialógus formálja az alkotás dilemmái szerint. A jelenség poétikai vonatkozással bír Móricz esetében, az analógiák ugyanis „rámutatnak a jelentésmegkötések bizonytalanságára” és a referencialitás sajátos móriczi elgondolására.

A Nyugat szerzői közül Kaffka Margit személye gyakran mint szimbólum értelmeződik, ami azt jelzi „hogy a Nyugat fémjelzte modernség születésénél immár nők is jelen vannak” — véli Rákai Orsolya *Kaffka Margit és az Állomások* című tanulmányában. Ez a megközelítés Kaffka életművének ambivalens megítélését eredményezte. Az alapvetően recepciótörténeti tanulmány az *Állomások* című kulcsregény narratológiai értelmezését is elvégzi, bemutatva azokat a pontokat, melyeken a regény a modern irodalomesztétika tabujait megsérti.

A költői szerepnek — Ady szerepverseitől eltérő — aspektusát világítja meg Bartal Mária *Orphikus impulzusok* Weöres Sándor költészetében című írása, mely egyfelől az orfizmus modern poétikai jelentéstartalmainak felvázolására, másfelől Weöres Sándor ötvenes évekbeli mitikus in-

díttatású hosszúversei, illetve az Orpheusz személyéhez kapcsolódó mítoszváltozatok között felfedezhető kapcsolat feltárására törekszik.

Kitekintés — a Nyugat kapcsolata más folyóiratokkal

1911. január 15-én jelent meg Berlinben a Jung Ungarn magyar folyóirat első száma. A lap szerkesztői Vészi József és Hatvany Lajos voltak. A lap önmeghatározása alapján *Monatschrift für Ungarns politische, geistige und wirtschaftliche Kultur*, célja pedig az, hogy „a kultúrák közötti falba ablakot vágjon”. Ignotus a berlini folyóirat jelentőségét abban látja, hogy itthon is megerősíti a modernség állásait. Széchenyi Ágnes *A Nyugat német mása: Jung Ungarn, Berlin, 1911* című tanulmányában részletesen mutatja be a mindössze 12 számot megért folyóiratot. A Cassirer Verlag érdekeltségi körébe tartozó lap — célkitűzésének megfelelően — nem csupán irodalmi, hanem politikai, társadalmi témájú cikkeket is közölt, de számos magyar író és költő jelent meg fordításban a lap hasábjain.

A 80 éves Erdélyi Helikon, valamint az idei évben 75. születésnapját ünneplő Vigilia szintén több ponton kapcsolódik a Nyugathoz. A Nyugat és az Erdélyi Helikon kapcsolatának emblematisztikus képviselője Babits Mihály Reményik Sándorról írt kritikájával. A Nyugat egyébként — amint erre Mózes Huba *Az Erdélyi Helikon és a Nyugat* című tanulmányában rámutatott — mintegy 25 erdélyi író művéről közölt kritikát, jórészt Schöpflin Aladár tollából.

A Vigilia kezdettől fogva törekedett a Nyugat szellemiségének továbbvitelére. Rónay László *Jóvátétel. A Nyugat és Babits Mihály a Vigiliában* című tanulmányában leszögezi, hogy a folyóirathoz csatlakozó fiatalabb írók — Rónay György, Sőtér István, Thurzó Gábor — „a Nyugatban való megjelenést és Babits jóváhagyását tekintették íróvá üttetésük legfontosabb eseményének”. Jelképes gesztus volt, hogy a Vigilia első számában egy Babits-vers (*Intelem vezeklésre*) is megjelent. Az induló Vigilia rokonsága a Nyugattal a Bartók- és Kodály-kultusz ébren tartásában és ápolásában is megmutatkozott, de rendszeresen jelentek meg a lapban elismerő méltatások a Nyugat íróiról. A megemlékezéseket mára az irodalomtudományi elemzés váltotta fel, de a Nyugat szellemi öröksége még mindig jelen van a folyóiratban.

A konferenciakötet egésze, és az egyes tanulmányok egyaránt azt jelzik, hogy a magyar irodalmi modernség legjelentősebb orgánuma irodalmi gondolkodásunk meghatározó elemeként a mai napig szerves része kulturális életünknek. (Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2009)

ÉRFALVY LÍVIA

HÓNAPRÓL HÓNAPRA

A ZENE FEJEDELMEI

Többen vannak, most azonban a megjelent művek alapján kettőről, Bachról és Mozartról szólhatunk. Esther Meynell *Anna Magdalena Bach kis krónikája* című regénye több mint fél évszázad múltával jelent meg ismét magyarul Koffán Tamás remek fordításában, Marton Árpád pedig *A Mozart-galaxis*, ezt a ritka tüneményt szemlélteti áhítatos beleérzéssel, lenyűgöző alapossággal. Mindkét újdonság alkalmat ad arra, hogy a zene szárnyán kiszakadjunk a nyomasztó hétköznapiokból és a szépség, emberség tartományával ismerkedjünk.

Remeknek neveztem a Bach-„krónika” fordítást, hiszen a tolmácsoló bámulatos érzékkel adja vissza az eredeti szándékos naivitását, ahogy a szerelmes hitves feltekint a géniuszra, kinek nagyságát ő ismeri legjobban. Igazság szerint Johann Sebastian Bach életéről eredeti forrás kevés maradt fenn, mint ahogy hatalmas arányú életműve is évtizedekig elfeledett volt, mígnem Mendelszohn elő nem bányásztta a *Máté-passiót*. E források hiányában, egyes részletek ismeretében a zeneköltő életéről regények íródtak, bennük az író fantáziája helyettesítette az ismeretlen adatokat. (Nálunk igen népszerű ma is *A Tamás-templom kar-nagya*.) Esther Meynell igazi beleéléssel jeleníti meg a Bach által rajongva szeretett Anna Magdalénát, akinek például két *Clavier Büchleint* és egyéb műveit is ajánlotta. Ahogy manapság mondjuk: Bach leste felesége minden kívánságát. Az ő korában — mint ezt levelei is bizonyítják — érzéseit sokkal választékosabban, cirkalmasabban, kora levélstílusának megfelelően fogalmazta meg. Christoph Wolf Bachról írt monográfiájában idézi ennek egy bájos példáját. Anna Magdalena hat szép szál szegfűt kapott ajándékba, gyönyörűségét e sorokkal jelezte férje: „...örömeinek hosszadalmas leírásával nem fárasztom Kegyelmedet, csak annyit említenék, hogy ezt a meg nem érdemelt ajándékot többre becsüli, mint a gyermekek karácsonyi ajándékaikat, és oly szeretettel gondozza őket, mint amúgy a gyermekeket dédelgetnék, nehogy egyetlenegy szál is elhervadjon közülük.”

Bach egyébként ennek a stílusnak is mestere volt. Amikor Elias Bachnak köszönőlevelet írt, mert egy hordócska bort küldött neki, fájdalomosan számolt be a hordócskát és tartalmát ért tragédiáról, de ezt is olyan megejtő finomsággal, mintha valamelyik Anna Magdalénának szánt dalának hangjegyeit róttá volna: „Nagy sajnálatomra... a hordócska megsérült, vagy azért,

mert összerázódott a szekéren, vagy valami más okból, mert amikor itt felnyitották a szokásos vámvizsgálaton, csaknem kétharmad részt üres volt, és az inspektor jelentése szerint nem tartalmazott többet hat iccnél; minő kár ennek a nemes isteni ajándéknak egyetlen cseppjéért is!”

Anna Magdalénától Bachnak 13 gyermeke született, hatan érték meg a felnőtt kort. Johann Christian futott be zeneszerzői pályát. Házassága után Anna Magdalénának jóval kevesebb lehetősége volt önállóan fellépni (a jelek szerint nagyon szépen énekelt), viszont sokat segített férjének kéziratai másolásával. Sok kéziraton, például a *h-moll mise* Kyrie és Gloria tételein és jó néhány kantátán ismerhető fel kézírása.

A „krónika” életszerűségének és illúziót keltő hűségének az az egyik összetevője, hogy elegyedik benne a vonzó személyesség és a tárgy-szerűség, amely elsősorban a műleírásokban mutatkozik meg. A Bach-monográfiák általában ez utóbbiakat írják le igen alaposan, jöllehet ezekben is akadnak nyitott kérdések, némelyiknek a datálása is problémát jelent.

Az Esther Meynell megrajzolta Anna Magdalénát elsősorban Bach orgonajátéka kápráztatta el, és ebben csatlakozott a zeneköltő kortársaihoz, akiket szintén elképesztett könnyedsége, ahogyan a legnehezebb akkordokat is elővarázsolta hangszeréből. Sem azelőtt, sem azután nem akadt a hangszernek akkora művésze, amilyen ő volt, a súlyos válsággal küzdő lemezkiadók jóformán egyetlen menedékét jelentik az orgonára írt művek új és új kiadásai.

Bach műveinek kutatói és csodálói leginkább passióit csodálják, nem véletlenül. A János és Máté szövegeire írt művek vitathatatlanul a zeneirodalom kivételes alkotásai. A zeneszerző is tudatában volt ezek rendkívüliségének, hiszen mindkét alkotást átdolgozta. A *János passió*nak négy, a *Máté passió*nak két változatáról tudunk. Az a tény, hogy a *Máté passió*nak kevesebb változata ismert, azt látszik igazolni, hogy Bach alapjában véve elégedett volt a művel és a szöveggel is. A Tamás templomban 1736-ban előadott második változatot Bach élete legjelentősebb alkotásának vélte. „Bár aligha gondolt arra, hogy a ’nagy passió’ bármely más művénel inkább történelmi fontosságúnak bizonyul a szó legvalódibb értelmében, azt nagyon jól tudta már a tervezés első lépéseitől fogva, hogy különleges művet alkot — sőt, hogy addig még senki sem próbálkozott hasonlóval” (Christoph Wolff).

Ugyanezt persze el lehet mondani a kantátákról is. Ha meggondoljuk, hogy ezek alkotása és

előadása Bach hivatalbeli kötelessége volt, el-
 ámulunk, hogy lehetett képes az idő nyomása
 alatt ilyen remekműveket komponálni, s mekkora
 boldogságot jelenthetett a zenében járatos Anna
 Magdalena számára másolóként segíteni férje te-
 vékenységét. Természetesen nem mindegyik kan-
 tátá remekmű, de mindegyikben vannak olyan
 dallamok, amelyek felejthetetlenek. Évekig meg-
 megszólalt a tudatalattimból egy csodálatos dal-
 lam, de képtelen voltam megfejteni, melyik mű
 emlékképe kelt életre. Zeneértőket, tudósokat kér-
 deztem, mindhiába. És egy lemezt hallgatva meg-
 világosodtam: Bach 21. kantátájának zárókórusa-
 ból rögzült belém. De lehetett volna valamelyik
 másik kantátá részlete is.

Anna Magdalena krónikájának részletei nem-
 csak Bach orgonaműveinek sajátkezű előadását
 idézi, néhol más művei megszólaltatásáról is
 szót ejt. Vajon mit szólna a korhű előadásokhoz?
 S mit szólna Bach ahhoz, hogy a barokk művek
 előadásai gyakorlatában megállt az idő, s ha-
 tálytalanította nagy karmesterek előadási gyako-
 rlatát? Szégyenszemre be kell vallanom, a *Má-
 té passió* általam ismert felvételei közül hozzám
 sokkal közelebb állnak azok, amelyek nem visz-
 szapergetik a múltat, hanem a jelen ízlését köve-
 tik. Ha választanom kellene, Karl Richter lemez-
 felvételeire szavaznék, a passiókat és a kantátákat
 úgy tolmácsolja, hogy Bachnak és Anna Magdale-
 nának is öröme telnék benne. (*Rózsavölgyi, Bu-
 dapest, 2009*)

Marton Árpád Mozart-könyvének ajánlásában
 Tokody Ilona, aki igazán otthonos a zeneköltő vi-
 lágában, a következőket írta: „Végre egy könyv,
 amely nem merőben zenetudományi elemzése
 Mozart műveinek, ám nem is csupán a kompo-
 nista emberi portréját nyújtja! A *Mozart galaxis*
 azzal a ritka erénnyel büszkélkedhet, hogy képes
 megjeleníteni a zenét, miáltal feléleszti a vágyat
 az olvasóban, hogy a saját lelkén átszűrve élmé-
 nyét, közelebb kerüljön Mozarthoz. Sohasem ma-
 gyaráz, ellenkezőleg: hallhatóvá teszi a zenét:
 megragadja a mozarti lelkületet, miközben a mo-
 zarti titok megmarad.”

Olvasóink alighanem emlékeznek Nemeshe-
 gyi Péter jezsuita professzor Mozarthról írt tanul-
 mányára, amely részben japán fiatalok számára
 tartott Mozart-kurzusának tapasztalatait, rész-
 ben személyes zenei élményeit összegezte. Ő
 írta Marton Árpád könyvének előszavát, s érde-
 mes megszívlelni figyelmeztetését: „Marton
 Árpád könyvét Mozart zeneműveit hallgatva
 kell lassan-lassan olvasgatni. Akkor fogjuk újból
 és újból megtapasztalni, hogy a kis Mozart ‘az
 isteni szeretet örök egyszerűségében meríti meg
 lelkünket’. És erre mindnyájunknak nagy szük-
 sége van.”

Megfogadtam a tanácsot: egyik legkedvesebb
 karmesterem, Bruno Walter vezényletével kezd-
 tem hallgatni Mozart *Esz-dúr szimfóniáját*, s köz-
 ben megnéztem, mit ír róla Marton Árpád. (Bruno
 Walter előadásában hallgatni a művet nyilván
 tévedés. A Bartók rádió egyik szombat délutáni
 műsorában egy zenemű többféle előadásáról be-
 szélgetnek, egyetlen egyszer sem az a lemez kap-
 ta a pálmát, amelyet legjobban kedvelek. Mégis
 maradtam Bruno Walternél.) Megtudhattam,
 hogy az utolsó három nagy szimfóniát (*Esz-dúr*,
g-moll, Jupiter) azzal a szándékkal komponálta
 a zeneköltő, hogy ebben a műformában is magára
 vonja a bécsi közönség figyelmét. S ha a bevezet-
 őben megpendítettem azt a gondolatot, hogy
 Marton Árpád áhítatos beleérzéssel közelít Mo-
 zarthoz, íme bizonyosságul a szimfónia elemzésé-
 nek első gondolata: „A monumentális fanfárral
 induló 39. *Esz-dúr szimfónia* (K.543) reprezentati-
 vítása hamarosan kinyilatkoztatássá magaszto-
 sul.” S a következőkben megállít ez a mondat:
 „Nem először fedeztük föl a deista teremtésteo-
 lógia nyomait Mozart szimfóniáiban. A 39. szim-
 fónia derűs életkultusza arra utal, hogy Haydn
 Teremtés-oratóriuma meg sem született volna
 egyebütt, mint a 18. század megművelt televé-
 nyén. A triptichon nyitódarabja fölé ezt a címet is
 írhatta tehát: *Álom a földről*.”

S akkor egy példája az égről szőtt álomnak, a
 befejezetlen *c-moll mise*. Vajon miért nem haladt
 tovább Mozart a partitúrában? Íme a magyará-
 zata: „A salzburgi misék Mozartja, aki önfeledten
 társalgott az angyalokkal a festett menny maga-
 sában, most minden igyekezetével azon van,
 hogy magára kényszerítse a barokk példaképek
 súlyos kifejezőmódját. Törekvése tiszteletre méltó,
 ám olyan előfeltevésen alapszik, amely egy
 Mozartot csakis arra vezethet, hogy felhagyjon a
 lényétől idegen vállalkozással. Két egymással
 összeférhetetlen világ találkozásának vagyunk
 tanúi.” Teljesen meggyőző magyarázata a befeje-
 zetlenségnek, amely persze nem jelenti azt, hogy
 csökkent volna a zeneköltőnek a barokk iránt va-
 ló csodálata. Ragyogó az a jellemzés is, amelyet
 a salzburgi misékről adott Marton Árpád. Talán
 ezért is érezzük Joseph Haydn összes miséit va-
 lamelyest kifejezőbbeknek, súlyosabbaknak.
 (Karácsonyi ajándékaim között nagy meglepe-
 tést szerzett Haydn összes miséinek Kenesei
 László által vezényelt alkalmi felvétele, amelyen
 kiváló együtteseket hallgathatunk: az Albert
 Schweitzer Kórust és Zenekart, s mellettük kiváló
 szólistákat hallhatunk, például Zádori Mártát.)

Ezek után a *Don Giovanni* következett, egy nyíl-
 ván az említett műsorban meghaladottnak minő-
 sített lemezen, Fritz Busch vezényletével. Magyar
 szereplője is van, Pataky Kálmán. Apám hozta

mikrolemezen egyik külföldi úttjáról, ronggyá hallgattuk. Félénken merem csak elrebegni: a zseniális Furtwängler lemeze meg sem közelíti ezt az előadást. Hallgatása közben apám azokról az óriási írókról beszélt (Goethéről, Baudelaire-ről és a többiekéről, akiket lenyűgözött ez az opera, amelynek történetében nincs semmi rendkívüli, mégis bizonyos emberi magatartásformák örökérvényű megjelenítője, mert túlmutat a cselekményen s valamiképp az általános emberit ragadja meg. Remek megfogalmazásait olvashatjuk e célzatnak Marton Árpádnál. Idéznék néhányat: „Amikor leszúrta Don Giovanni a lélek kormányzóját, az Isten ölte meg önmagában! Ez hát Don Giovanni egyetemes erejének titka Mozart zenéjében!” A másik: „Don Giovanni tehát a kereső és nyugtot nem lelő ember első képviselője az operaszínpadon. Akár egy modern pszichológiai drámában: a nagyúr áldozatai mind magányossá válnak egyetlen találkozástól.” Valóban: mintha az Isten halálát hirdető Nietzsche és nietzschei világszemlélet előképe volna a végül pokolra szálló főhős. A különbség csak annyi — nem lényegtelen! —, hogy Nietzsche alakja lassan elhalványul, Don Giovanni azonban halhatatlan: estéről estére a színpadra lép, és arra int, ne akarjunk Isten nélkül élni.

Talán e néhány kiragadott részlet is bizonyítja, hogy Marton Árpád egy olyan Mozartot jelenített meg, aki kivételes adottságai segítségével meghaladta a kisserű világot, s olyan távlatokat nyitott, amelyeket csak a legkivételesebb kegyelmi pillanatokban érzékelhetünk. Teljes ember volt, játékos, mint a *Varázsfuolában*, drámai, mint a *Don Giovanni*-ban, arcátlan, mint a *Figaro házasságában*, de képes volt meghaladni az emberség jellemzőit, „Mozart, tizenhét mise szerzője tízenyolcadszor is szabatosan, alázattal rója a szöveget minden idők legnagyobb gyázmiséjének hömpölygő, hatalmas hangoszlopai alá. Alig pár óra még, és ott áll majd az ítélő Krisztus trónja előtt...”

Lehet, hogy itt kereshetjük a Tokody Ilona általl említett mozartit titok nyitját? A halál, az elmúlás mögötti világ megmutatásában? Biztos, hogy ez is e páratlan jelenség jellemzője. S hogy rácsodálkozhatunk, az Marton Árpád érdeme. (Gerhardus, Szeged, 2009)

RÓNAY LÁSZLÓ

CARLO MARIA MARTINI – GEORG SPORSCHILL: A HIT KOCKÁZATA Éjszakai beszélgetések Jeruzsálemben

A bibliatudós Martini bíboros, korunk katolicizmusának egyik legmeghatározóbb „haladó” egyénisége (számos könyv szerzője, neve pedig

egy időben még pápajelöltként is felmerült) 1980 és 2002 között volt Milánó érseke, ahol fiatalok ezrei töltötték meg a székesegyházat, hogy beszédeit hallgassák. Nyugalomba vonulása óta Jeruzsálemben él, ahol a Parkinson-kórral küzdve készül az Örökkévalóval való találkozásra. A bukaresti utcagyerekek gondozását szívügyének tekintő német jezsuita rendtársával lefolytatott (és több nyelvre lefordított) beszélgetése tehát egyfajta intellektuális és spirituális végrendeletként is értelmezhető. A szókimondó főpap 82 évesen sem hazudtolja meg önmagát. Bátran beszél mindenről (az életről, a döntéshozatalhoz szükséges bátorságról, a barátságról, Isten közelségéről, a szeretetről, az egyház nyitottságáról, valamint az igazságtalanság elleni küzdelemről). Talán azért is, mert ma már egyfajta távolságtartással teheti mindezt. Olyan kérdésekre igyekszik választ találni, mint például válságban levő társadalmainkban, ahol együtt léteznek — és szemmel láthatólag jól megfér egymással — a bőség és a szegénység, mit jelent valójában a kereszténység? Mi a fiatalok jövője? Vannak-e jelei a reménynek? Mi az élet értelme? Mit mondana ma Jézus a világunk? Mikképpen lehet erkölcsről, igazságról/igazságosságról, vagy békéről beszélni (miközben hazug indoklással a befolyásért, a geostratégiai ellenőrzésért és az energiaforrásokért folynak háborúk)? Az Evangélium jobb és hitelesebb hirdetéséért képes-e megváltozni az egyház?

Mindehhez azonban nevelésre — és ismeretekre — is szükség van. Talán nem véletlen, hogy a bíboros a Bibliát tekinti a keresztény nevelés alapjának. „Ha nem a bibliai módon gondolkozunk — mondja —, azzal bekorlátozzuk magunkat, olyan szemellenzőt teszünk fel, amely nem engedi, hogy Isten látásának teljességét elnyerjük” (34.). Márpedig „a Biblia szerint az igazság többet ér, mint a jog és az adakozó szeretet: ez Isten alapvető tulajdonsága. Az igazságosság azt jelenti, hogy elköteleződünk azok mellett, és teszünk azokért, akik védtelenek, azok megéleteket mentünk, és harcolunk az igazságtalanság ellen. Aktív és kitartó elköteleződést jelent” (181.).

Martini bíboros elgondolkodtató és jövőbe mutató meglátásai kizárólag akkor hullnak termékeny talajra, ha azok cselekvésre, tenni akarásra is ösztönöznek. Ehhez azonban személyiségek kellenek, akik képesek mozgósítani, lelkesíteni és irányt mutatni. A kereszténység két évezredes története a folytonos megújulásról tanúskodik ugyan („az egyháznak mindig szüksége van a reformokra”, ellenben „az átalakító erő önnön belsejéből kell, hogy származzon”; 167.), ám minden történelmi pillanatban kimagaslottak a meghatározó személyiségek, akik egyben nyi-

tottak és fogékonyak voltak saját koruk problémáira. Napjaink mesterséges sztárvilágában ezek hiányzanak; szinte mondhatni minden téren (talán mert a bolsevik kommunista ideológia elhitette, hogy a történelmet a tömegek alakítják; s mert az uralkodó közepszerűség nem bírja elviselni a személyiséget). Ugyanakkor a mobilitást magasztaló mai információs korszakban az élet a lehetőségek és a kapcsolati hálózatok sokaságát kínálja. Ez egyben azt is jelenti, hogy ma, a szinte észrevétlenül elfogyó egyház elsőrendű ellenfele az érdektelenség és a közömbösség. Az eltávozók többsége ugyanis ezt csendben, az oldalajtón kifordulva teszi. A mai embert — különösen a fiatalot — az ostromzás és a kritika kevésbé érinti, mert ő főképpen a problémáira keres elfogadható megoldást, illetve egzisztenciális kérdéseire meggyőző választ. Ezeket azonban ma csak felkínálni lehet — vagyis el kell hagyni a védekező hozzáállást és új ötleteket kell keresni (169.) —, egy telítettnak mondható vallási piacon. Nem véletlen, hogy Martini bíboros az érző odafigyelésben és a fiatalságban látja a keresztény hit és a kereszténység jövőjét.

„Gyermekeidnek olyan világot adj át — mondja befejezésképpen —, amelyet nem tétlén tönkre! Gondoskodj róla, hogy erős, megtartó gyökereik legyenek a hagyományban, és mindenekfelett a Bibliát ismerjék! Olvasd együtt velük! Legyen mély a bizalmad a fiatalokban, ők azok, akik megoldják majd a problémákat. Ne felejsd el a határokat is szabni nekik. Úgy tanulják majd meg átvészelni a nehézségeket és a sérüléseket, ha az igazságosság minden más dolognál többet jelent majd számukra” (188–189.).

Kérdés: meghallják-e az idős főpap féltő és bátorságra felszólító szavait? (*Kairosz Kiadó, Budapest, 2009*)

JAKAB ATTILA

JOSEF ERNST: LUKÁCS

Egy teológus portréja

A Kairosz Kiadó 2010-ben új sorozatot indított, melynek célja a kiadói előző szerint a Szentírás jobb megértése, megfelelés a Bibliáról való gondolkodás állandó kihívásának. A *Bibliái Tanulmányok* első kötete a kiváló német egyetemi professzor, Josef Ernst 1985-ös értekezésének magyar nyelvű kiadása, mely először jelenik meg a hazai könyvpiacra.

A kötet 12 fejezetből áll, amelyek betekintést nyújtanak a harmadik evangélium elbeszélőjének írói és történelmi szemléletébe, a fiatal egyházhoz való viszonyába, politikai látásmódjába, szociális érzékenységebe, Krisztus- és Isten-képébe, emberértelmezésébe és Mária-interpretációjába, míg

az utolsó fejezet az eredmények összefoglalása. Josef Ernst rövid terjedelmű alfejezetekre osztotta az egyes fejezeteket, melyek feltűnően nagy száma rendre megtöri az olvasás folyamatát. Több fejezetre is jellemző, hogy az alfejezetek további alfejezetekre oszlanak, és ez szintén gátolja a világos és izgalmas tartalmi vonatkozások megértését, illetve összefüggésbe állítását. Jellemző a főszövegre a lábjegyzetek számossága és nagy terjedelme is, ugyanakkor az evangéliumi szöveghelyek pontos és alapos megjelölése. Az alfejezeteket záró részösszefoglalások próbálják enyhíteni a befogadás nehézségét. A kötet végén a függelék a Lukács-evangélium olvasmányainak helyét sorolja fel az egyházi évben, ám ennek hasznossága megkérdőjelezhető, hiszen a könyv célközönségét elsősorban tudományos körök adják. A szerkezeti és műfaji sajátságok, a gazdag hivatkozárendszer a laikus olvasó dolgát igen csak megnehezíti. A tanulmánykötet végén lévő bibliográfia rendkívül széles látókörű, de filológiai kifogásolható, hogy mindegyik tételből hiányzik a kiadó nevének megjelölése.

Josef Ernst — és a magyar fordítás — nyelvhasználatát minden tekintetben megfelel a tudományosság követelményeinek, a szerző szándéka világosan követhető: szeretne egy olyan Lukács-képet festeni, amelynek színeit a harmadik evangélium elbeszélőjének több szempontú elemzése adja. Jóllehet az allegorikus stílus nem tartozik szervesen a tanulmány műfaji követelményeihez, mégis megbocsátható, hiszen egyfelől a kötetben tudatosan végigvezetett költői kép, másrészt nem idegen a Lukács-értelmezés hagyományaitól. Ebben a tekintetben nagyon fontos az alcím szerepe, mely jól tükrözi Josef Ernst válllásának komolyságát: Hogyan lehet egy olyan empirikus személy jellemzőiről beszélni, akiről semmi bizonyos életrajzi körülményt sem ismerünk? Nyilvánvaló, hogy egy irodalmi mű alapján lehetetlen szerzői monográfiát írni, és ezt a problémát kitűnően érzékelteti az alcím. Az *Egy teológus portréja* birtokos szerkezet műalkotást ígér, és egyrészt utal a harmadik evangélium szerzőjének valószínűsíthető egyházi szerepvállalására, másrészt kifejezi Josef Ernst értelmezésének eredetiségét és egyediségét is, hiszen a német professzor szintén teológus, de egyben lelkipásztor is: megállapításait többször a mai korra vonatkoztatja, a képek segítségével történő példamutatás nem idegen tőle. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy az allegória alapját adó kérdésfelvetés az irodalomtudomány számára már meghaladott probléma. A szerző nem azonos műve elbeszélőjével, az empirikus alkotóról készített életrajz és az irodalmi fikció között nagyon minimálisak a kapcsolódási pontok.

Összességében elmondható, hogy a tanulmánykötet szerkezeti felépítése és nyelvhasználata egyértelműen tudományos jellegű, de az allegorikusság némi szépirodalmi karaktert is kölcsönöz Josef Ernst művének. Mivel az előbbi tulajdonságok uralkodó szerepűek, a kötet egyáltalán nem könnyű olvasmány, de a kutatói munka során nélkülözhetetlen — egy rendkívül felkészült Újszövetség-értelmező eredményeinek kisenciklopédiája, amely felkeltheti vagy elmélyítheti az érdeklődést, és alapot nyújthat a további vizsgálódáshoz. (Ford. Freisz Enikő, Horváth Cecília, Kocsi György; *Kairosz Kiadó*, Budapest, 2010)

RÉTFALVI ÁRPÁD

ORPHEUS BÚCSÚZIK Tanulmányok Sarkady János emlékére

A Sarkady János előtt tisztelegő kötet a 2006-ban elhunyt ókortörténész halálának első évfordulójára jelent meg a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Ókortörténeti Tanszékének gondozásában. Az emlékkönyvbe több mint harminc szerző, több nemzedék írt tanulmányt: egykori barátok, iskolatársak, kollégák és tanítványok. A magyar és idegen nyelvű tanulmányok az ókortörténet, filológia, középkori történelem, régészet és néprajz tárgyköréből kerülnek ki, jelezve Sarkady Jánosnak és tisztelőinek széleskörű érdeklődését.

A gazdag tartalmú kötet elején a volt tanítvány és kolléga, Nemes Zoltán, illetve a volt csoport- és oktatótárs, Ritoók Zsigmond által írt, személyes hangú visszaemlékezés olvasható. Nemes Zoltán a „*tudatosan vállalt szubjektív*” megemlékezésében Sarkadyt mint pedagógust és mint embert mutatja be, mert nála tanár és ember szoros egységben létezett. Ahogy írja: „*Pedagógusként is ember, jó ember maradt. Emberként is folyamatosan nevelt és irányított.*” Egy apró, de jellemző adalék a tudós alakjához. Az 56-os események utáni hányattatások, megfigyelések őt is óvatossá tették, talán ez is adhatta ötletét egy saját titkosírás megalkotásának. Bronzkori írásjelekből, a lineáris B-ből, valamint maga által kitalált betűkből alakította ki és használta mindennap. Olyannyira mindennap, hogy ily formán kerültek papírra a hétköznapi apró teendői is, mint például: „Cukrot venni a Dócziban”, vagy „Könyvtári tartozás, visszavinni Davies-t”.

Ritoók Zsigmond írásában Sarkady János egész pályafutását áttekinti, tudományos tevékenységét és kutatási eredményeit hangsúlyozva. Megemlékezik a karcagi gimnáziumi évekről, ahol széleskörű — történelmi, irodalmi, filozófiai,

szociológiai, lélektani — ismereteit megalapozta. Beszámol a közös egyetemi és Eötvös József kollégiumi éveikről, ahol szintén a későbbi tudós minden iránti eleven, mohó érdeklődését emeli ki. Egyetemi hallgató korában már különösen foglalkoztatta egy téma: Aiszóposz és az állatmese, amelyből előbb szakdolgozat, utóbb nyomtatásban is megjelent munka lett. Később kutatási területévé a korai és klasszikus görög történelem és kultúra vált. Kandidátusi értekezését *Az athéni állam kialakulásának kezdetei* címmel írta meg. Ahogy másokat is, őt is eltávoztatták 1956-ban az egyetemről, s középiskolába helyezték el „népgazdasági érdekből”. Borzsák István hívta 1964-ben vissza az egyetemre, ahol azután docens, egyetemi tanár, professzor, s 1988–1995 között tanszékvezető is lett. Közben az újonnan alakult Károli Gáspár Református Egyetemen szintén ő szervezte meg az ókori történet oktatását, s ott tanított haláláig.

Az ismertetés terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy az összes tisztelegő közlemény bemutatásra kerüljön. Az alábbiakban az egy (vallási) tematikába sorolható írások ismertetése következik a szerzők nevének betűrendes sorrendjében.

Adamik Tamás *Tertullianus a lélek részéről* (*De anima* 16, 1–2) című tanulmányában a filozófusok, az eretnkségek ősatyjai ellen írt, az első keresztény lélektani mű egy fejezetével foglalkozik. A vizsgált részben Tertullianus, Platónból kiindulva a lélek két racionális és irracionális részét vizsgálja, de a két részt egészen másképpen értelmezi, s teszi kereszténnyé a gondolatot. Szerinte csak a racionális rész természetes, Istentől származó, az irracionális rész a bűnbeesés révén került a lélekbe. A három lélekrész egységét is megvédi a gnosztikusok hármasságával (szellemi, lelki, testi) szemben, elfogadva Platón hármasságát (ésszerű, indulatos, kíváncsi), e hármasságot Krisztusban is felfedezve.

Bolyki János *József és Aszeneth: minta* (*tüposz*) a pátriárkák történetének novellisztikus feldolgozására című tanulmányának témája a Ter 41,45–50 verseire épülő görög nyelvű novella. A JosAs regény kutatása még nem lezárt: szerzője személyét, célját, címzettjeit, keletkezési idejét és helyét a kutatók éppúgy eltérően magyarázzák, mint ahogy többféle a mű irodalmi megközelítése is. Bolyki a Genézisben található József-történetek, illetve a JosAs, néhány pszeudoepigraf könyv, valamint két József-történet kézirata párhuzamos szövegelemzésével igazolja a JosAs regény minta jellegét a pátriárkák történetének novellisztikus feldolgozásában.

Fabiny Tibor a patrisztika talán legkevésbé tárgyalt alakjával, a 4. században élt észak-afrikai la-

ikkussal, Tyconiuusszal foglalkozik (*Tyconius hermeneutikája és ekkleziológiája*). Tanulmányának első részében Tyconius hermeneutikáját mutatja be a művei közül egyedül fennmaradt *Liber Regularum*, az első nyugati bibliai hermeneutika alapján. A mű szerkezetének ismertetése után a szerző ekkleziológiája kerül tárgyalásra: *Az Úr Kettős Teste* az egyházzal szülő tanítást bontja ki. Szent Ágoston újraértelmezését is feltárva Fabiny négy lehetséges választ ad arra, hogy Ágoston miért értelmelte át és félre Tyconius gondolatait.

Fehér Bence *New Faith — New Ideas — New Words — New Language? The Parlane of Christianity in Pannonia* című írásában a 3–4. századi pannóniai keresztény hívők szóhasználatát vizsgálja. A Római Birodalomban a kereszténységet kezdetben görögül beszélők terjesztették, a feliratokon azonban csak néhány nagyon elterjedt görög szó jelenik meg. A pannóniai keresztények latinsága is inkább köznyelvi latinnak tekinthető.

Sz. Jónás Ilona egykori tanárának egyik kedvelt témáját veszi elő, tanulmányának címe: *Aiszóposz meséi a koraközépkori kolostori nevelésben*. A korai középkor iskolái a latin nyelvi képzés érdekében a római iskolák módszerét és anyagát is alkalmazták, az antik szerzők szövegeit az új erkölcsökhöz igazítva. A mesék fokozatosan, a kolostorok falai közül kikerülve megszívlelendő figyelemzetésekké, az élet veszélyei közt intő példakkká, erkölcsi jótanácsokká váltak.

Kovács Péter és Prohászka Péter *Két elveszett görög keresztény felirat Sirmiumból* címmel közlik tanulmányukat. Pannonia területéről alig több mint kétszáz görög nyelvű felirat került elő, ezek közül csupán három, ami keresztény. A szerzők e gyűjteményt gazdagítják két, 1870-ben előkerült, máig közöletlen görög nyelvű ókeresztény felirat közzétételével.

Az ókori Közel-Kelet egyik legtitokzatosabb etnikai csoportja a filiszteusoké. Kultúrájukról nagyon kevés az ismeretanyag, szöveges forrásként csak az Ószövetség említhető. A filiszteusok öt városának egyike Gát, Góliát születési helye (1Sám 17,4). Kőszeghy Miklós *Góliát osztrakonja Gátból?* című írásában egy 2005-ben, Tell es-Safi ásatásán előkerült, sémi betűket tartalmazó apró cserépdarab elemzésére vállalkozik.

A szakma tisztelő írásait még egy tudományos írás követi, Sarkady János poszthumusz töredéke, az orphikusokról szóló, befejezetlen műve (ez ihlette az emlékkönyv címét is). Hatalmas szakmai munkásságát a Nemes Zoltán által összeállított bibliográfia mutatja be. A kötetet a tudós egykori karcagi diáktársával, Tőkés László Sándorral 1950–55 között folytatott levelezése zárja, ami nem csupán személyes, hanem kortörténeti dokumentum is egyben.

Az értékes és gazdag tartalmú emlékkönyv a szakma, de az okortudomány különböző területei iránt érdeklődők, az antik kultúrát tisztelők, műveltségre törekvők figyelmére is joggal tarthat számot. (Szerk. Fehér Bence és Könczöl Miklós; *Károli Egyetemi Kiadó*, Budapest, 2007)

ZARÁND KINGA

SZÁRNY ÉS PIRAMIS Nagy László grafikái az egi Városházán

A modern magyar grafika Szalay Lajostól Würtz Ádámgig és Kass Jánosig, Szabó Vladimírtól Kondor Béláig és a rézmetsző Rékassy Csabáig olyan rajzi fölnnyel teremtett *vonalhálóval* lepte meg a világot — és akkor még az egyvonalas rajz mesterét, Tóth Menyhértet nem is említettem —, amelyben az invenció és a szakmaiság a legnagyobbakéval egy szinten van. Persze volt honnan meríteni (Zichy Mihály, Mednyánszky László), s a különféle grafikai formák (ceruza, tus, fa- és linómetszet, rézkarc, kőrajz stb.) mesteri szintre való fejlesztésével van hová — a huszadik századi gépvilágba léket vágó (figurális) egyetemességig — elérni. Látszólag kissé nagyképuen hangozhat az efféle bevezetés olyan művész esetében, aki a képzőművészeti munkálkodás helyett — láthatni ebben is profi lett volna — az irodalmat választotta fő működési területének.

Ám Nagy László, a felsőiskolai táltos, a tiszta szavaiban testgő költő nem csupán a költészetben mutatta meg, hogy minő dinamikus formák — az önkifejezést szinte a robbanásig feszítő energiák — készítetik egy-egy mű létrehozására, hanem festészetében és grafikaiban is. Szükségtelen, s talán fölösleges is, azon töprengeni, hogy minő magasságokba jutott volna, ha az író toll helyett az ecsetet vagy a tusot, karcút választja. Azért csöndesen megjegyzem — kíváltképp, ha olyan mű a bizonyíték, mint a *Viaskodó csöndörök* (1976) —, hogy elég magasra. Mert eme festményén az organikus erő a szerkezet — az expresszív erővel jelentkező drámaiság — legfőbb tartóoszlopa. Nincs horizont, az ágaskodó lovak — a szíkontaraszt is segít ebben — a büszke fejüket csaknem az égig nyújtják. Kiharapnának fölről egy levegődarabot, ha éppenséggel nem egymás legyőzésével foglalkoznának.

Íme a természeti robbanás! Nagy Lászlónál a mítoszivá növelt állat — amely sokszor emberi tulajdonságot hordozván valamiképp a társadalomnak is része — kilép megszokott „porondjáról” (ez a porond sosem a cirkusz manézisával egyenlő), és olykor szárnyat növelvén, máskor meg artisztikus pofájának szép rendezettségével

szimbólummá emelkedik. Némelykor kecsesen jár, mintha Huszárík Zoltán *Elégia*jának nem halál-, hanem napsütötte mezőit elirigyelte volna — a Dylan Thomas verséhez készült cinkkarcon (*Páfránydomb*) és a profán *Koccintó királyokon* (1977) is ott a fölemelt fejjel való büszke séta —, és van úgy, hogy a lényében lakozó erő (*Ló és idomár* — 1970), illetve a fej vagy pofacsont szigorában megtestesülő akarat (lásd ezernyi variációját a *Lófejeknek*) domborodik ki.

Metaforikus előképe is létezik eme *vágtás*, systerző erőnek. Nem a nagy versekből, hanem egy pályakezdő darabból idézzek — a *Márciusi szél* című költemény (még Iszkázi Nagy László néven) 1947 idusán jelent meg a Népi Ifjúságban —, hogy lássuk a fiatakori, csaknem mindent elsőpró indulatot. „Haragos szél, vihar fullánk / olts be mindet akarattal, / fonj be minket gyönyörűen / nagy tűzpiros szalagokkal. // Nem üdvözlünk mézbemártott / kicifrázott szép szavakkal: / várjuk szilaj vágtatásod, // várjuk vérmes indulattal.” A szél mint vágtató paripa — akárha ennek a természetből vett „futurizmusnak” illúziója — mozgást involvál, s ezt az artistikus feszítést még azokon a grafikonon is észlelni, amelyek a nyugság szigetei (*A szülőház udvara* – 1975), nem beszélve azon systerző vonalhálókról, amelyek az égbe fúródó harci lendületet hivatottak kifejezni (*Első elégia* — *Federico García Lorcanak, a költőnek* – 1967). Az *A Gitárölő* különböző variációi, vagyis a vázlatok (egyes alak, többes alak, a picadort „hordozó” megannyi póz) karakteres példái a téma fejlődésének, míg a tusrajz — elsősorban a „nádironnal” húzott határozott kontúrjai révén — elnyeri a végső formáját (*A Gitárölő* – 1970).

Különben a jól megválasztott technika mint művészeti eszköz szinte jellemformáló tulajdonsággá válik — ennek tökélyét a náddal készült, folthatásban döbbenetes tusrajz, a *Szécsi Margit*-portré (1970) mindennél jobban mutatja —, hiszen a váltakozó vonalvastagságban megbúvó telítettség fokról fokra és más-más módon érezteti hatását. Legszellősebben, már-már artistikus göggel a *Szécsi Margit* kezén (1975) fut végig az enyhe vonalérzülettel sugallt — valami tisztaság felé törekvő — „rácsszerkezet”, de olyan grafikonon is észlelni a tudatos egyszerűséggel képzett — paradox — karaktert erősítő „hiányt”, mint az *Önarckép* (1975), vagy a vázlatként is hiteles, 1970-es *Kós Károly*-arckép.

A toll — töltőtoll és tustoll — a költő-grafikus kezében úgy fut végig a papíron (finom papíru

vázlatfüzetei valósággal kéjes borzongással töltik el), mintha rajz és írás együvé tartoznék. Nála — csaknem „anyagi biztonságot” adva az álmódónak — együvé is tartozik. A versvázlatok, verskezdemények — a kalligráfiai szabadságát élő betű — a rögtönzött ábrákkal díszítve esztétikailag is értékelhető grafikai lapokká válnak. Az írás próbafolyamatába a rajz próbafolyamata nem csupán beilleszkedik, de kalligráfia és betű együtt is lélegzik.

Az *Így írlak versbe* című tollrajztól (1974) a *Virág, virágomig* (1974), s az *Erdéli Asszony* kezétől (1976) a *Bagolyasszonykához* és a *Kérés, nem teljesítve* (1973–1977) című opuszig számtalan szebbnél szebb példája van a „krónikaíró” miniátor eme önmegvalósító-önleleplező tevékenységének. Variációs bőségével ezek közül is kiemelkedik a Korniss Dezső festményét megidéző *Pásztorablók*. A képervek — *Seb a cédruson, Szárny és piramis, Húsvét* — statikája tipográfiai leleményekkel megelevenül, s az így formált alakzat az értelmezhető tartományt jócskán kibővíti.

Még egy ilyen kis kamara kiállítás is tanúsíthatja — a grafikus kitarulkozást a *Kísérlet a bánat ellen* (1980) és a *Szárny és piramis* (1980) című albumokban és a megannyi réz- és cinkkarc-illusztráción (Szécsi Margit, Dylan Thomas) fölöttébb nyomon követhetjük —, hogy ihlet és tudás, leleményesség és rajzi tapasztalat mind együtt van Nagy László grafikai univerzumában. Érdekes, hogy Csóóri Sándor a *Versben bújdósó* költőjének képzőművészeti tevékenységét, formai, tematikai magára találást — csak egyetlen példa: a szárnyas angyalok fölbukkanása kapcsán — a Kondor Bélával ápolt intenzív barátságából eredezteti.

En másfépp látom. Kondor szállás alakjai — nála a hagyomány fokozottabban meghatározó — egészen Dürerhez nyúlnak vissza, s a bravúros rajztudás is (a rézkarcokon fölöttébb látni) — a figurák anatómiai „széttördelésével” — innen eredeztethető. Nagy László alakjai — a költő-grafikus természetközelsége folytán? — teltebbek, s a föltehetően Barcsay Jenő *Anatómiáján* (is) edződött rajzi biztonságnak köszönhető, hogy ember, valamint állat (ló, bika) figurái és az arc mint érzelmeket rögzítő (mozdító s kilökő) eszköz akarva-akaratlan az izmok játékát: feszülését és elernyedését ugyancsak tükrözik. Az *élet*es dinamikának, amely különböző erőforrások megnyitására és hasznosítására szolgál, ez a forrása.

SZAKOLCZAY LAJOS

SOMMAIRE

- JOHANNES
 OELDEMANN: Sur le dialogue orthodoxe–catholique
 ÍRISZ SIPOS: Présentation et interprétation de l'idéologie du „gender”
 DÉNES BERÉNYI: Comment un physicien voit-il le monde aujourd'hui?
 LÁSZLÓ RÓRAY: Sur Iván Mándy, écrivain
 ÁGNES RÓRAY: Traductions hongroises du poème „Le Corbeau”
 d'Edgar Allan Poe
 LÁSZLÓ FERENCZI: Le centenaire de la naissance de László Bóka, historien
 de la littérature
 ■ Ferenc Szabó SJ et Ádám Somorjai OSB sur les recherches
 concernant la vie et l'oeuvre du Cardinal Mindszenty

INHALT

- JOHANNES
 OELDEMANN: Über den orthodox–katholischen Dialog
 ÍRISZ SIPOS: Darstellung und Deutung der „Gender“-Ideologie
 DÉNES BERÉNYI: Wie sieht ein Physiker von heute die Welt?
 LÁSZLÓ RÓRAY: Über den Schriftsteller Iván Mándy
 ÁGNES RÓRAY: Ungarische Übersetzungen des Gedichtes „Der Rabe”
 von Edgar Allan Poe
 LÁSZLÓ FERENCZI: Das Zentenarium des Geburtstags vom Literaturhistoriker
 László Bóka
 ■ Ferenc Szabó SJ und Ádám Somorjai OSB über die
 Mindszenty-Forschung

CONTENTS

- JOHANNES
 OELDEMANN: About the Orthodox–Catholic Dialogue
 ÍRISZ SIPOS: The „Gender“-Ideology: Introduction and Interpretation
 DÉNES BERÉNYI: How does a Physicist Look at the World today?
 LÁSZLÓ RÓRAY: About the Novelist Iván Mándy
 ÁGNES RÓRAY: Hungarian Translations of the Poem „The Raven” by
 Edgar Allan Poe
 LÁSZLÓ FERENCZI: The Centenary of the Birthday of the Literary Historian
 László Bóka
 ■ Ferenc Szabó SJ and Ádám Somorjai OSB about the
 Mindszenty-Research

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓRAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Zrt. Felelős vezető: Fekete István vezérigazgató

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadó-

hivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk száma száma: OTP.

VII. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: 2010. évre 4.440,- Ft, fél évre 2.220,- Ft, negyed évre 1.110,- Ft. Előfizethető külföldön a

KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 14.640,- Ft/év vagy 95,- USD illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 450 Ft

VIGILIA

SZEMLE

■ CARLO MARIA MARTINI
– GEORG SPORSCHILL

JOSEF ERNST

Hónapról hónapra

A hit kockázata. Éjszakai beszélgetések
Jeruzsálemben

Lukács. Egy teológus portréja

■ Orpheus búcsúzik. Tanulmányok

Sarkady János emlékére

■ Szárny és piramis. Nagy László grafikái
az egri Városházán

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Jakab Attila, Rétfalvi Árpád, Rónay László,
Szakolczay Lajos és Zaránd Kinga

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A szegények bankja
- John Henry Newmanről
- Móser Zoltán, Nacsinák Gergely András,
Karl Rahner, Rónay László,
Szénási Zoltán és Tompa Zsófia tanulmánya
- Ayhan Gökhan, Babiczky Tibor,
Halmi Tamás, Jász Attila,
Takács Zsuzsa és Vasadi Péter írása

A folyóirat megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

